

Alexandrina Cernov

**PAGINI DE ISTORIE LITERARĂ ROMÂNĂ
ÎN BUCOVINA**

Vol. 3
SEXTIL PUȘCARIU
(Caiete Literare. Serie nouă)

Editura „Alexandru cel Bun”
Editura „Druk Art”
Cernăuți
2023

УДК 821.135.1(477).09
C41

Cernov Alexandrina

C41 Pagini de istorie literară română în Bucovina. Vol. 3. Sextil Pușcariu / Alexandrina Cernov. – Cernăuți : Editura «Alexandru cel Bun»; Editura «Druk Art», 2023. – 128 p.

ISBN 978-617-8129-45-3

Lucrarea se referă la activitatea lui Sextil Pușcariu, membru al Academiei Române, pedagog, lingvist și istoric literar, în perioada cernăuțeană, șeful Catedrei de Limba și Literatura Română (1906–1919), după pensionarea lui Ion Gheorghe Sbiera. Cartea continuă prezentarea personalităților care au condus Catedra de Limbă și Literatură Română la Universitatea din Cernăuți și este destinată lingviștilor, istoricilor literari, profesorilor, studenților și elevilor. Ea poate fi folosită la cursurile universitare de lingvistică și istoria limbii române, deasemeni la cursul de istorie a Bucovinei.

УДК 821.135.1(477).09

Книга описує чернівецький період діяльності Секстїла Пушкарїу, члена Академії наук Румунії, який очолював кафедру румунської мови та літератури після Іона Г. Сбієри (1906-1919). Книга продовжує презентацію постатей, які очолювали кафедру, та написана для мовознавців, учителів, студентів та учнів. Її можна використовувати на курсах мовознавства, історії румунської мови та літератури, а також історії Буковини.

Autor: dr. Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei Române

Redactor: dr. Marin Gherman

Culegere computerizată: Natalia Camelia Proțiu-Luchianiu

Partener editorial: Centrul Media BucPress (Cernăuți)

Coperta 1: Sextil Pușcariu

Coperta 4: Sala sinodală a Mitropoliei Bucovinei, Casa lui Sextil Pușcariu din Cernăuți

Acest volum a fost tipărit cu sprijinul Departamentului pentru Românii de Pretutindeni – www.dprp.gov.ro

Conținutul acestui volum nu reprezintă poziția oficială a Departamentului pentru Românii de Pretutindeni

DEPARTAMENTUL PENTRU
ROMÂNII DE PRETUTINDENI

ISBN 978-617-8129-45-3

© O. Чернова, текст, 2023

NOTĂ

În 2025 se vor împlini 150 de ani de la inaugurarea Universității „Franz Joseph” din Cernăuți. Primul rector a fost Constantin Tomașciuc, profesor de drept civil, drept comercial și filozofia dreptului. S-a născut la Cernăuți la 13 martie 1840 într-o familie de religie greco-ortodoxă, mama lui fiind româncă, iar tatăl – rutean. A fost deputat în Dieta Bucovinei, membru, din 1871, al Parlamentului Vienei.

În *Procesele Verbale* ale Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina găsim următoarea remarcă: „La dorința și insistența mai multor intelectuali români, printre care C. Tomașciuc, S. Morariu, I. G. Sbiera, I. Calinciuc, Eudoxiu și Gheorghe Hurmuzaki a fost lansată ideea înființării unei Universități la Cernăuți”. Inaugurarea festivă a universității germane la Cernăuți a avut loc în ziua de 4 octombrie 1875 – ziua de naștere a împăratului Franz Joseph I și cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la anexarea Bucovinei către Austria. Universitatea a purtat numele împăratului austriac „Alma-Mater Francisco-Jozefina”. În același an a fost inaugurată și Catedra de Limba și Literatura Română, iar primul șef al Catedrei a fost Ion Gheorghe Sbiera.

Proiectul *Caiete literare. Pagini de istorie literară română în Bucovina* al Editurii „Alexandru cel Bun” din Cernăuți are drept scop evocarea personalității șefilor de catedră și sublinierea importanței și rolului ei în viața științifică și culturală pentru românii din Bucovina în diferite perioade istorice.

Primele două volume au fost dedicate profesorului Aron Pumnul (vol. I) și profesorului Ion Gheorghe Sbiera (vol. II) – elevul și continuatorul lui Pumnul, primul șef al catedrei și membru fondator al Academiei Române.

Volumul III este consacrat ilustrului profesor Sextil Pușcariu care a condus catedra după pensionarea în 1906 a lui Ion Gheorghe Sbiera.

Lucrarea de față include câteva studii consacrate activității științifice și politice din perioada cernăuțeană a savantului, materiale din arhivele manuscrise, fragmente din *Memoriile* care reflectă, cu lux de amănunte, perioada cernăuțeană, evenimentele premergătoare unirii Bucovinei cu țara, evocă personalitățile marcante ale unirii, Iancu Flondor și Ion Nistor, rolul reginei Maria în realizarea Marii Uniri, editarea ziarului

„Glasul Bucovinei”. Din cartea autobiografică *Călare pe două veacuri* au fost selectate unele fragmente dedicate profesorului Gustav Weigand, care a avut o influență decisivă asupra formării lui Sextil Pușcariu ca savant și pedagog. Al doilea fragment selectat este dedicat personalității lui Badea Cârțan despre care știm atât de puțin.

Îi mulțumim pe această cale Departamentului pentru Românii de Pretutindeni al Guvernului României care ne-a aprobat finanțarea acestui volum din cadrul proiectului *Caiete literare*.

CUVÂNT ÎNAINTE

Sextil Pușcariu, lingvist și istoric literar, cronicar muzical și teatral, întemeietor de școală lingvistică, s-a născut la 4 ianuarie 1877 la Brașov (Austro-Ungaria) într-o familie de intelectuali, militanți pentru drepturile românilor ardeleni: tatăl, Iosif Pușcariu, a fost avocat și mama, Eufrosinia (n. Ciurcu). Tatăl lui a editat revista „Cocoșul roșu” (1874-1878) și a scris pagini memorialistice despre Brașov. Sextil Pușcariu a decedat la 5 mai 1948, la Bran și a fost înmormântat la Brașov.

Viitorul lingvist și filolog, om de acțiune politică, Sextil Pușcariu și-a făcut studiile liceale la Brașov, cele universitare la Leipzig (1895-1899), unde a devenit și colaborator al Institutului de Limba Română organizat pe lângă Universitate. Și-a continuat apoi studiile la Viena (1899-1901) și la Paris (1902-1904). În 1899, și-a susținut, la Leipzig, teza de doctorat *Die Rumänische Diminutivsuffixe*, sub conducerea savantului romanist Gustav Weigand, iar în 1904, docența la Viena, cu o lucrare de romanistică. În cartea autobiografică *Călare pe două veacuri* (1922) a evocat personalitatea profesorului, a analizat concepțiile lui lingvistice, parcursul cercetărilor pe teren ale particularităților limbilor romanice, precum și influența profesorului la formarea sa ca lingvist. A scris peste 400 de lucrări în domeniul lingvisticii, a limbii și literaturii române. Cunoștea limbile germană și maghiară.

În anul 1906, la propunerea profesorului său, Gustav Weigand, Sextil Pușcariu a fost numit profesor de limba și literatura română la Universitatea germană din Cernăuți. Este o numire de mare responsabilitate, urmând să continue activitatea pedagogică și de renaștere națională a românilor bucovineni a profesorilor Aron Pumnul, primul profesor de limba română de la Obergymnasium din Cernăuți și a lui Ion Gheorghe Sbiera, membru fondator al Academiei Române, primul șef al Catedrei de Limba și Literatura Română de la universitatea din Cernăuți, inaugurată în anul 1875, când se împlineau 100 de ani de la anexarea Țării de Sus a Moldovei medievale de către Austria, numită mai târziu Bucovina.

În anul 1918, după război, s-a întors în Bucovina. Era fericit să se dedice muncii științifice, căci aici și-a început principalele lucrări, apreciate în lumea filologilor străini și români, în care tânărul savant atingea una din cele mai importante teme ale originii și formării limbilor romanice. Prin studiul adânc al limbii române el arată procesul de dezvoltare al limbii române și al poporului român. Cu aceste lucrări profesorul Sextil

Pușcariu a fost habilitat docent de către Universitatea de la Viena. El s-a dedicat cercetării celei mai prețioase comori ale neamului – limbii. Sextil Pușcariu completa personalitățile Academiei Române și științei românești: Timotei Cipariu, Augustin Tr. Laurian, B. P. Hașdeu, Ovid Densusianu, Al. Philiphide. El s-a remarcat în realizarea unor lucrări de căpetenie ale Academiei Române: *Dicționarul* și *Atlasul*. În numai șase luni de la alegerea sa în Academie, el a redactat volumul I al *Dicționarului etimologic al limbii române*, tipărit la Heidelberg. La Catedra de Limba Română din Cernăuți, era deja recunoscut ca întemeietor de școală, având și discipoli. De la Cernăuți el trimite regulat fasciculele *Dicționarului* „cu o regularitate austriacă”, apreciau colegii de la Academie.

La ședința solemnă a Academiei Române din 19 mai 1914, la care Sextil Pușcariu a fost ales membru activ al Academiei, Ioan Bianu spunea: „Prin activitatea sa filologică apreciată de frunzașii științei, dl. Pușcariu s-a ridicat repede printre frunzașii filologiei romanice și de la situația de docent la Universitatea din Viena s-a ridicat la cea de profesor la Universitatea din Cernăuți. Dl. profesor a adus la catedră nu numai un bun filolog romanist, dar și un literat român de minte, de gust și de inimă. Dl. Pușcariu prin munca sa și talentul său, a cucerit o pozițiune de mare însemnătate pentru cultura noastră națională...”¹.

Vorbind despre cariera savantului de la Catedra din Cernăuți în *Răspunsul la discursul de recepție a d-lui Sextil Pușcariu la Academia Română*, rostit la 19 mai 1941, Ioan Bianu vorbea despre continuitatea activității pedagogice a predecesorilor lui: „Opt ani ai profesat la Cernăuți de pe înălțimea catedrei cucerite pentru limba și literatura română. Avusesesi acolo un depărtat predecesor – unul din apostolii deșteptării – în dascălul Pumnul, crescut, ca și d-ta, în atmosfera asupririi din Ardeal, mânat acolo de la Blajul reînvierii, de valurile revoluției de la 1848. A găsit viața culturală românească cu totul stinsă în acea parte ruptă din Moldova; cei câțiva puțini, în frunte cu neuitații Hurmuzaki, care înțelegeau și simțeau încă românește, l-au îmbrățișat; iar el, din focul inimii lui, a aprins iar făclia aproape stinsă a conștiinței naționale. Despre Pumnul a spus, în 1866, Alexandru Humuzaki, că «a știut a deștepta în junimea noastră studioasă (bucovineană) înțelegerea și iubirea științei naționale, precum, totodată, a încuiba în inima ei acele principii mari și mântuitoare de religiozitate, moralitate și naționalitate care, singure, pot fi temelie solidă și neclintită pentru viitorul mare și strălucit al neamului, de care nici el, nici noi nu ne-am îndoit vreodată» (...) „...prin el (prin Pumnul n.n.) – adăugea

Hurmuzaki – s-a probat, încă o dată, s-a întărit și s-a consimțit solidaritatea, care este și trebuie să fie, acum și până în capătul zilelor, între toți frații români din toate părțile și din toate țările”².

În discursul de recepție, Sextil Pușcariu a fixat „pe cât este de puțină în stadiul actual al științei, locul ce se cuvine limbii noastre între limbile surori și, prin urmare, importanța ei pentru studiul filologiei române”³. Studiul său despre locul limbii române printre celelalte limbi romanice, analiza diferitor clasificări ale limbilor romanice rămâne și astăzi un capitol important în studierea limbii române în plan sincron și diacronic. „În decursul multor veacuri, susținea savantul în discursul său de recepție, de când împărați ai Romei au cucerit și au colonizat ținuturile așezate la Dunărea de Jos, strămoșii noștri, răzlețiți de timpuriu de frații de același neam, lăsați în voia sorții printre popoare străine, au dus o luptă necurmată de conservare națională. Ei n-au fost în stare să întemeieze state mari, în hotare etnice, dar ne-au păstrat cu sfințenie limba, cea mai vădădă dovadă a originii noastre. Conștiința acestei origini strălucite ne-a dat tăria, acum o sută și mai bine de ani, să ne naștem ca popor romanic, ne-a umplut cu mândria națională și cu puterea sufletească ca să fim pregătiți pentru marea operă de dezrobire săvârșită în zilele noastre.

Astăzi stăm ca un popor de multe milioane, adunați într-un singur stat național, puternic și binecuvântat. După lunga epocă de lupte pentru conservare, urmează de acum timpul pentru afirmare a puterii noastre productive.

Rolul nostru între popoarele lumii nu poate fi decât cel pe care ni-l indică însăși limba noastră: un popor romanic ce stă ca strajă civilizației și a sufletului latin în inima Europei răsăritene”⁴.

Pentru Sextil Pușcariu, perioada cernăuțeană, pe care o vom evoca în această carte, a însemnat nu doar începutul unor importante studii în domeniul lingvisticii, a limbii și literaturii română, dar și maturizarea concepțiilor sale politice. Citind *Memoriile* lui, descoperim, în relatările și analizele evenimentelor ce s-au desfășurat după Primul Război Mondial în Europa, un excelent istoric. Împreună cu un grup de intelectuali din Cernăuți hotărâsc că în situația politică ce s-a creat în Europa în urma războiului, e nevoie de un organ de presă care i-ar pregăti pe bucovineni să conștientizeze necesitatea Unirii cu țara. Astfel la 22 octombrie 1918 apare ziarul „Glasul Bucovinei”, condus de Sextil Pușcariu. Trebuie să subliniem în mod deosebit importanța activității lui Sextil

Pușcariu în pregătirea evenimentelor premergătoare Unirii. Când Iancu Flondor vine de la Storojineț la Cernăuți începuseră deja confruntările „glasiștilor” cu Aurel Onciul, avuseseră loc discuțiile cu deputații români din Parlamentul de la Viena. În „Glasul Bucovinei” fuseseră publicate doleanțele românilor bucovineni. Aurel Onciul îl amenință direct pe Pușcariu: „Nu uita că ești căpitan în armata austriacă și că generalul Fischer are puteri discreționare în Bucovina. O vorbă din partea mea, și mâine ai apucat calea trădătorilor de patrie!” „Sunt gata să port consecințele”, a fost răspunsul lui S. Pușcariu.

Marile evenimente politice din octombrie 1918 au fost reflectate în revista „Glasul Bucovinei”: „E un vârtej nebun de schimbări”, scria Sextil Pușcariu. *Memoriile* lui reproduc cu lux de amănunte evenimentele istorice din Cernăuți din acea perioadă decisivă pentru Bucovina. El analizează rolul liderilor bucovineni Ion Nistor și Iancu Flondor. Lui îi datorăm cunoașterea în amănunte a activității lor.

Pagini interesante din *Memorii* sunt consacrate lui Lucian Blaga. Sextil Pușcariu este primul care descoperă talentul poetului, scrie articolul *Un poet: Lucian Blaga* pe care îl publică în „Glasul Bucovinei” alături de poeziile din *Poezele luminii*.

După 1919 părăsește Cernăuțiul și pleacă la Cluj unde este numit primul rector al Universității românești de la Cluj. Tot în același an a întemeiat la Cluj Muzeul Limbii Române, primul Institut de Lingvistică. La Cernăuți Sextil Pușcariu scrie o serie de studii dedicate limbii și literaturii române. Tot aici începe să lucreze asupra *Dicționarului limbii române*,

S. Pușcariu impulsionează realizarea unor studii în domeniul stilisticii, punând în valoare viziunea lingvistului. El consideră stilistica ca fiind o disciplină care se află la confluența poeziei, a retoricii, esteticii cu lingvistica. Desprindem din opera lui lingvistică viziunea lingvistului asupra faptelor de stil și a sarcinilor în cercetările stilistice. Viziunea lui este convergentă cu tendințele lingvistice europene ale secolului.

În anul 1968, Sextil Pușcariu publică cartea *Călare pe două veacuri*⁵. *Amintiri din tinerețe (1959-1906)*. Cartea este scrisă în baza amintirilor verificate dintr-un jurnal, scris cu 30 de ani în urmă, la care a mai adăugat din corespondență și fotografii. Omul de știință și scriitorul înțelege să fie cât mai obiectiv în reflectarea evenimentelor, trecute prin experiența vieții. Autorul

include o suită de evocări, descriere a locurilor văzute și a oamenilor întâlniți: personalități științifice, artistice și literare. *Călare pe două veacuri* este o carte bine argumentată, autorul posedând un dar deosebit al portretizării și al caracterizării evenimentelor. În această carte este evocată personalitatea profesorului Gustav Weigand, sunt descrise metodele lui de cercetare pe care le-a urmat; influența lui asupra formării sale ca lingvist și, nu în ultimul rând, recunoștința pentru recomandarea de a fi fost repartizat profesor de limba română la Cernăuți: „Mai rar un învățat care să întrunească atâtea calități și atâtea defecte, ca Weigand. Pe vremea aceea eu nu-i vedeam însă decât calitățile. În discuțiile aprinse despre el, pe care le aveam cu compatrioții mei, îi luam totdeauna apărarea. Ascendentul său asupra mea era foarte mare, iar sentimentul de recunoștință era precumpănitor. Stăteam cu totul sub influența dascălului cu atâtea vederi juste, cu o personalitate atât de puternică și cu lucrări științifice atât de binevenite. Nu voi uita niciodată cum m-a sprijinit cu recomandării călduroase la ministrul României pentru obținerea unei burse de perfecționare la Universitatea din Paris sau la profesorii germani din Cernăuți pentru obținerea catedrei de limba și literatura română ce avea să devină vacantă prin pensionarea lui Ioan Sbiera”. Și în continuare: „...Marea operă a lui Weigand, *Atlasul lingvistic*, fiind reluată după patruzeci de ani de Muzeul Limbii Române din Cluj, pe o scară mai întinsă și profitând de progresele făcute între timp de geografia lingvistică, este astăzi opera care aduce dovada științifică că intuiția unui Petru Maior și geniul lui Hasdeu au întrevăzut drumul cel bun”⁶.

Sunt interesante și instructive paginile în care Sextil Pușcariu descrie calitățile de pedagog ale profesorului său: „Cursurile sale erau urmate cu interes, căci profesorul universitar care până la vârsta de 24 de ani fusese învățător știa să fie elementar cu începătorii. Avea și un talent remarcabil de pedagog și o expunere limpede și atrăgătoare. În seminarul român din Querstrasse 5, el căuta să înlesnească munca elevilor săi prin contact aproape zilnic, prin sfaturi utile cum trebuie să atace un subiect și prin indicații bibliografice care îi scuteau de pierderi inutile de timp. Studenților germani le făcea și înlesniri materiale, precum locuință gratuită pentru „*famulus*” în încăperile seminarului și tipărind gratuit tezele de doctorat

celor ce își alegeau un subiect din limba română. Împărțea și premii în bani pentru alte lucrări, iar de două ori pe lună ne aduna la o cină comună pe toți membrii seminarului. Cu aceștia făcea vara și excursii”⁷.

Pagini fermecătoare ni-l descriu pe Badea Cârțan: „Cârțan e om cu minte multă și cu multă inimă. Când în sufletul lui de cioban se răscolește dorul de-a pleca să vadă lume, el așteaptă numai ca să înmugurească pomii și o pornește cu pași domoli să nu ostenească și cu ochii deschiși ca să vadă”⁸.

Între anii 1922-1925 Sextil Pușcariu a fost numit membru în delegația României la Liga Națiunilor de la Geneva; a fost reprezentantul României la Institutul Internațional de Cooperare Internațională în anul 1922.

După 23 august 1944 ziarul „România liberă” a publicat un articol împotriva savantului, *Figuri de trădători: Sextil Pușcariu*, în care a fost învinuit de colaborare cu legionarii. Lucrările sale fuseseră puse la index cu excepția *Dicționarului Tezaur al Limbii Române*, lucrare căreia îi dedicase întreaga sa viață, dar și în acest caz au fost revizuite ideologic fișele.

În această atmosferă de denigrare a savantului, familia regală i-a propus să emigreze, invitându-l să facă parte din suita sa, împreună cu regele Mihai și regina Elena. Sextil Pușcariu a refuzat să părăsească țara, continuând activitatea sa științifică. El a avut contribuții esențiale la studiul limbii române, arătând că interesul științific pentru limba română este mare, că memoria și cunoașterea ei este o datorie.

NOTE

1. Academia Română. Discursuri de recepțiune. *Locul limbii române între limbile romanice*. Discurs rostit la 11 iunie 1920, în ședința solemnă, de Sextil Pușcariu, cu răspuns de Ioan Bianu, București, Tipografia „Urbana”, Societate Anonimă, 1920.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*.
5. Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1959-1906)*, Editura pentru toți, 1968.
6. *Ibidem*.
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*.

SEXTIL PUȘCARIU (1877-1948) ȘI BUCOVINA. MEMORIILE – DOCUMENT ISTORIC

După pensionarea profesorului Ion Gheorghe Sbiera, continuatorul și discipolul lui Aron Pumnul, fondator și membru al Academiei Române, Sextil Pușcariu, la recomandarea lingvistului Gustav Weigand a fost numit profesor de limba și literatura română la Facultatea de Litere a Universității din Cernăuți (1906–1919). Este perioada celor mai mari realizări în domeniul filologiei romanice. Sextil Pușcariu devine întemeietor de școală, numărându-se printre filologii consacrați ai vremii. Activitatea lui științifică este întreruptă însă de vitregiile războiului la care, stăpânit de sentimentul datoriei, a participat. Nota în *Memoriile* sale: „Nimic nu mă atrăgea să merg la război cu austriei, eventual contra României. Războiul în sine mi se pare o monstruozitate”.

La 11 iunie 1920, în cadrul discursului de recepție, a fixat „pe cât este de puțină în stadiul actual al științei, locul ce se cuvine limbii noastre între limbile surori și, prin urmare, importanța ei pentru studiul filologiei române”¹.

La Cernăuți, pe lângă activitatea științifică și pedagogică, profesorul Sextil Pușcariu a desfășurat o amplă activitate culturală. În 23 februarie 1907, ține conferința Începuturile literaturii române la cursurile populare ale universității germane din Cernăuți, continuând activitatea începută de Aron Pumnul, la obergymnsiul din Cernăuți și a lui Ion Gh. Sbiera la Universitate. În ianuarie 1910 Sextil Pușcariu începe ciclul de conferințe *Literatura română la începutul veacului al XIX-lea*; pe 4 iulie 1909 organizează la Teatrul din Cernăuți, împreună cu studenții, o serbare dedicată poetului Mihai Eminescu, inaugurând prin aceasta o serie de manifestări dedicate poetului, manifestări ce au dăinuit în Bucovina până astăzi. Sextil Pușcariu a fost membru activ al Societății pentru Literatură și Cultura Română în Bucovina, a participat cu un discurs la sărbătorirea de către Societate a lui Titu Maiorescu cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani; un discurs la comemorarea lui Vasile Alecsandri și Mihai Eminescu; continuă conferințele publice dedicate istoriei literaturii române etc. În 10 decembrie 1912 ține un discurs, cu ocazia aniversării centenarului de la nașterea istoricului Eudoxiu Hurmuzaki, organizat de Societatea pentru Literatură și Cultura Română în Bucovina. Alături de O. Goga, I. L. Caragiale, G. Coșbuc, I. Slavici, el se află la Blaj, la jubileul de 50 de ani al Asociației ASTRA și la sărbătorile jubiliare de 50 de ani ale Universității din Iași; semnează la

Sibiu, alături de Agârbiceanu, Tiberiu Brădiceanu, Olarie Chendi, Octavian Goga, Onisifor Ghibu și alții, *Declarația ziariștilor transilvăneni*. În noiembrie 1912 i se atribuie Diploma de membru de onoare al Societății Academice Social-Culturale „România Jună” din Viena, unde își continuau studiile majoritatea românilor din Austro-Ungaria.

Tot în această perioadă, prin decretul regal, lui Sextil Pușcariu i se conferă titlul de membru corespondent al Academiei Române (1 ianuarie 1905) și Medalia Jubiliară „Carol I”. În același an apare prima fascicolă a *Dicționarului limbii române al Academiei* sub redacția lui Sextil Pușcariu.

În anul 1913, în ajunul mobilizării sale la război, Sextil Pușcariu (1913-1914) inaugurează un curs de *Gramatică istorică, consonantism*, tipărește *Tetraevangeliarul* Diaconului Coresi etc. În anul 1918, după război, se întoarce în Bucovina. Era fericit să se dedice muncii științifice, căci aici și-a început principalele lucrări, apreciate în lumea filologilor străini și români, în care tânărul savant atinge una din cele mai importante teme ale originii și formării limbilor romanice. Prin studiul adânc al limbii române el arată procesul de dezvoltare al limbii române și al poporului român. Cu aceste lucrări profesorul Sextil Pușcariu a fost habilitat docent de către universitatea de la Viena. El s-a dedicat cercetării celei mai prețioase comori ale neamului – limbii. Sextil Pușcariu completa personalitățile Academiei Române și științei românești: Timotei Cipariu, Augustin Tr. Laurian, B. P. Hașdeu, Ovid Densusianu, Al. Philiphide și se remarcă în realizarea unor lucrări de căpetenie ale Academiei Române: *Dicționarul* și *Atlasul*. În numai șase luni de la alegerea sa în Academie, S. Pușcariu redactează volumul I al *Dicționarului etimologic al limbii române*, tipărit la Heidelberg. La Catedra de Limba Română din Cernăuți, era deja recunoscut ca întemeietor de școală, având și discipoli. De la Cernăuți el trimite regulat fasciculele *Dicționarului* „cu o regularitate austriacă”. La ședința solemnă a Academiei Române din 19 mai 1914, la care este ales membru activ al Academiei, Ioan Bianu spunea: „prin activitatea sa filologică apreciată de frunza științei, dl. Pușcariu s-a ridicat repede printre frunza filologiei romanice și de la situația de docent la Universitatea din Viena s-a ridicat la cea de profesor la Universitatea din Cernăuți. Dl. profesor a adus la catedră nu numai un bun filolog romanist, dar și un literat român de minte, de gust și de inimă. Dl. Pușcariu prin munca sa și talentul său, a cucerit o pozițiune de mare însemnătate pentru cultura noastră națională...”.

Un merit deosebit al lui S. Pușcariu este acela de a fi lansat la Cernăuți, în ziarul „Glasul Bucovinei” poeziile lui Lucian Blaga². Sextil Pușcariu își amintește: „Un călător care reușise să ajungă la Cernăuți mi-a adus din Viena un mic pachet pe care îl rugase să mi-l predea studenta în medicină Cornelia Brădiceanu. În el era un manuscris și o scrisoare. Frumoasa bănățeancă mă ruga să citesc versurile trimise, făcute de un tânăr student în litere care lua doctoratul în capitala Austriei și pe care ea îl prețuia foarte mult. Cam auzisem eu că un oarecare Lucian Blaga îi făcea curte și credeam că va fi existat o legătură între talentul pe care i-l descoperise și zvonul care ajunsese până la urechile mele. (...) După grandioasa manifestare din 27 octombrie și emoțiile prin care trecusem, eram așa de doborât de osteneală, încât datorită mea de gazetar care avea să comenteze însemnătatea evenimentului am putut s-o împlinesc numai printr-un truc. Tipărind o ediție specială cu textul mișunii și al cuvântării lui Flondor, în loc de comentariu, am scris: *La fapte mari, cuvinte puține*³. Întâmplător privirea îi căzu asupra câtorva pagini din manuscrisul primit de la Viena. Primele impresii despre poeziile lui Blaga le găsim în paginile *Memoriilor*: „Mai mult mecanic citii întâia poezie, care cuprindea niște versuri neobișnuite, cu idei bizare. Neîncrezător, trecui la poezia următoare. „Stai, frate, omul acesta are talent!” Oboseala începu să-mi treacă la citirea celei de a treia bucăți. N-am mai lăsat apoi manuscrisul din mână până ce n-am citit restul”⁴.

În „Glasul Bucovinei” au fost publicate pentru prima dată cele mai multe dintre *Poemele luminii*. După prima lectură a poemelor lui Lucian Blaga, Sextil Pușcariu îl apreciază în articolul introductiv, *Un poet: Lucian Blaga*, publicat în „Glasul Bucovinei”⁵, ca pe un „poet adevărat care ne oferă de la început o maturitate poetică deplină”, subliniind înclinația poetului spre exprimare metaforică. Manuscrisul lui Blaga îi oferă profesorului o revelație deplină. În *Memorii*, Sextil Pușcariu va aprecia în continuare succesele poetului: „Lucian Blaga și-a scos într-un volum poeziile și a tipărit și un volum de cugetări. Mă bucur mult de câte ori aud pe alții că recunosc în el talentul mare pe care mi s-a părut că-l descopăr în versurile lui astă toamnă”⁶. Colaborarea cu poetul a continuat. Blaga i-a împărtășit profesorului planul unui poem dramatic. Apreciindu-l ca fiind „întâiul nostru poem dramatic-filosofic din acest obiect”, Pușcariu, entuziasmat de gândirea filosofică a tânărului poet, reproduce pe scurt în *Memorii* conținutul acestuia: „Zamolxes, un profet trac, întemeiază o nouă religie, al cărei filosofie este un panteism. Dumnezeu e în toate, deci

e și în om. Dar un Dumnezeu care nu-i atotputernic, ci lucră și se frământă mereu, căruia îi trebuie ajutorul omului ca să izbutească. Un Dumnezeu tragic, care de obicei este biruit.

Cu religia lui intră într-o cetate, unde câștigă adepți. Magul acestei cetăți, care, venit din Grecia, reprezintă cultul zeilor vechi, văzându-se amenințat izbutește să-l alunge. Dar învățăturile lui au prins rădăcini. Atunci el caută să-și învingă vrăjmașul printr-o șiretenie. În anii lungi ai absenței lui Zamolxes, el răspândește legenda că Zamolxes este un zeu nou – lucru care prinde la popor –, îi ridică o statuie și o așează în templu. Astfel izbutește să mențină credința în zeii cei mulți la care e indiferent dacă se mai adaugă sau nu unul – și izbutește să nimicească preceptele lui Zamolxes despre un singur zeu.

În vremea asta, Zamolxes, trăind într-o peșteră, departe de lume, se frământă neconținut pentru aflarea adevărului. În peștera lui are o viziune. Îi apare un bătrân care bea dintr-o cupă – Socrate. În dialogul ce se încinge află că trebuie să bea venin fiindcă a crezut. Îi apare un tânăr cu o cunună de spini pe cap, huiduit de o mulțime care-l lovește cu pietre – Hristos – fiindcă a încercat să iubească pe-aproapele ca pe sine însuși, și-i apare un om pe rug, înconjurat de iezuiți, care-l ard fiindcă a susținut că Dumnezeu e în noi – Giordano Bruno.

După ani de zile Zamolxes, lămurit în credința sa, se întoarce bătrân și necunoscut în cetatea tragică. Aici află statuia sa de zeu în templu, o sfarmă, și poporul, care nu-l știe, îl omoară cu pietrele din statuia sa sfărmată...”⁶

Meditând asupra discursului său de recepție la Academia Română *Locul limbii române între limbile romanice*, Pușcariu ajunge la concluzia care, de fapt, îi definește activitatea, „cât de mare e interesul obștesc pentru limba noastră, dacă știi să vorbești publicului pe înțeles, și cât de păcat ar fi să îngropi acest interes. Ce lucruri frumoase s-ar putea spune prin articole de popularizare și cât de mult ar putea contribui ele la cultura limbii literare!”⁷. Sunt gânduri demne de urmat și profesorul le aplică în întreaga sa lucrare de după război, înțelegând să propovăduiască ideea de unitate spirituală și lingvistică a poporului căruia-i slujește cu sinceritate și credință.

În vara anului 1918, când se hotărâse redeschiderea Universității din Cernăuți Sextil Pușcariu se întoarce din război. Se declară pe deplin fericit, că se va putea dedica muncii sale științifice și pedagogice, celei de decan al facultății. La Cernăuți a fost surprins însă de mișcarea revoluționară a popoarelor din Austro-Ungaria pentru întregirea teritoriului și a neamului. În aceste împrejurări el declară: „nu se poate ca

numai noi românii să rămânem neactivi, așteptând să ne cadă mură-n gură doritul viitor”.

Memoriile lui Sextil Pușcariu se referă la o perioadă decisivă din istoria României: „E o epocă în viața unui popor. O țară veche se jertfește pentru ca din jertfa ei să răsară o țară nouă; o țară a două Principate își deschide larg granițele în toate părțile pentru a cuprinde în brațele sale România cea mare cu toți fiii săi”.

Sextil Pușcariu a fost un vizionar, el a prezentat evenimentele care evoluau spectaculos în Europa, a analizat în *Memorii* evenimentele premergătoare Unirii în contextul situației politice din Europa, demonstrând că românii s-au manifestat într-o perioadă hotărâtoare pentru soarta lor într-un imperiu ce se destrăma, în care popoarele își revendicau independența și teritoriile ce le aparțineau de drept.

La Cernăuți se declară pe deplin fericit, că se va putea ocupa de munca științifică și pedagogică, la cea de decan al Facultății. Scrie în „*Memoriile*” sale: „Să știi că ziua n-ai pierdut-o în zadar, ci, ceas de muncă înșirându-se după ceas de muncă, ți-ai agonisit dreptul la odihna ce are să te renască și să te facă capabil de muncă nouă...să ai în jurul tău pe cei ce îi iubești și să le auzi glasul, să te bucuri de bucuria lor, – iată bunătăți de care a trebuit să fii lipsit de zile ca să le poți prețui...”⁸.

Memoriile lui Sextil Pușcariu consemnează, cu lux de amănunte, evenimentele premergătoare Unirii Bucovinei cu țara, la care a participat activ alături de Iancu Flondor, pe care l-a caracterizat ca pe un dârz și curajos patriot în toată acea perioadă încordată de manifestare a voinței românilor bucovineni. *Memoriile* lui Sextil Pușcariu se referă la o perioadă decisivă în istoria României: „E o epocă în viața unui popor. O țară veche se jertfește pentru ca din jertfa ei să răsară o țară nouă; o țară a două Principate își deschide larg granițele în toate părțile pentru a cuprinde în brațele sale România cea mare cu toți fiii săi”⁹.

Când Sextil Pușcariu începea să scrie *Memoriile*, începe și „Prima Conflagrație Mondială”, care va schimba harta politică a Europei: Austro-Ungaria declara război Serbiei. Europa intră într-o perioadă de catastrofă războinică. Surprins în vârtejul acestor evenimente, Pușcariu, din simțul datoriei, se prezintă la Brașov, unde este înrolat în armată: „Nimic nu mă atrăgea să merg la război cu austriecii, eventual contra României. Războiul în sine îmi pare o monstruozitate”. Românii din Transilvania, Banat, Bucovina, Crișana și Maramureș au fost siliți să părăsească locurile unde se născuseră, și au fost nevoiți

să lupte pentru o cauză străină: „Ai mereu simțul că soarta se joacă cu tine – scrie Pușcariu – și tu ești cu totul în mâna ei, fără să fii ascultat, fără să i te poți opune, reducându-ți-se la zero voința și chibzuirea care te-au condus în viață până atunci”¹⁰.

În aceeași perioadă, Ion Nistor a ales calea exilului, refugiindu-se la București împreună cu familia. Calea refugiului, pe itinerariul București, Odesa, Chișinău, Iași și întoacerea lui la Cernăuți într-un moment decisiv, fusee și ea destul de grea¹¹. Războiul l-a solicitat pe Pușcariu mai puțin, fiind angajat la aprovizionare. Este mereu cu gândul la pace, la munca științifică, la manuscrisele rămase la Cernăuți.

În vară anului 1918 Sexti Pușcariu s-a întors la Cernăuți, „umbland în haine civile, locuind în casa mea”¹².

Autorul face o trecere în revistă a evenimentelor și a poziției popoarelor europene față de noua situație politică creată în urma războiului. Despre Austro-Ungaria, soarta căreia îl interesa în mod expres, Sextil Pușcariu scria: „e o neorientare politică cumplită. (...) În vremea aceasta **cehii și slavii de sud** (subl. n.) își merg mai departe calea lor, conștient și sigur. **Polonii și rutenii** (subl. n.) continuă să se pândescă reciproc, dând sprijinul guvernului care le făgăduiește mai mult; emoții, dezbinați între olaltă, fără capete politice, sânt, când foarte aroganți, când umiliți, după cum e situația momentană pe câmpul de război; sociliștii continuă de a exercita singuri un control eficace, mai ales, mai ales prin foaia lor „Arbeiter-Zeitung”, cea mai bine redactată în prezent în Austria; iară românii – despre aceștia mai bine să tacă cronica, căci reprezentanții lor în Cameră sunt prea leneși sau prea „geniali”.

În **Ungaria**, (subl. n.) se susține (...) cel mai cinic și mai șurubar președinte al vreunui consiliu de miniștri, lăsând tot mai mult pe Tisza să-și facă mendrele, convenindu-i chiar acesta. Deși, pe zi ce trece, chiar în Ungaria reacționară din ce în ce mai mult spiritele sunt dezgustate de mâna „forte” a acestui reacționar, ale cărui idei, evident, și-au trăit traiul. Despre **România** (subl. n.) n-am informații. Ce se petrece acolo nu știm exact nimeni aici.

În **Rusia** (subl. n.) ...nimeni nu știe exact ce se petrece. În vremea aceasta englezii au ocupat coasta murmanică și se apropie prin Arhanghelsk de Petrograd. Cehoslovacii se luptă învingători înaintând din est, iar gazetele de ieri aduc chiar știrea că atingerea s-a săvârșit între ei și trupele japoneze debarcate în Vladivostok”.

Analiza situației internaționale continuă: „Jurnalele austriece și germane continuă să slăbească impresia loviturii

ce le-a venit de la bulgari... Din Rusia, de o săptămână gazetele nu mai aduc nici o știre. Ce se petrece acolo?... De România lumea e foarte îngrijorată. E grija celui ce se simte de o faptă neverednică, care se poate răzbuna. Într-adevăr, dacă Antanta izbutește să reia legătura directă cu România și să-i ducă arme, muniție și trupe, va mai sta ea neactivă, suferind condițiile păcii de la București?...¹³

La 10 iunie, Sextil Pușcariu primește o telegramă de la rectorul Universității din Cernăuți cu vestea bună, că este eliberat de serviciul militar. La universitate îi găsește pe profesori împărțiți în „partide și tendințe care amenințau să degenereze în lupte la alegerile de rectori și decani. M-am convins iară, scrie Pușcariu, cât de puțin au învățat oamenii în acești patru ani din urmă și cât de puțin s-au cumintit. Aceleași mici patimi și ambiții meschine, firește, mai ales la cei ce au stat tot timpul frumos acasă, fără să fi fost militari și la acei dintre profesori care nu-s oameni de știință și au deci energii de cheltuit în astfel de lupte mărunte. Văzând că germanii nu voiesc să aleagă de rector pe colegul Tarnavski, al cărui rând de a fi ales sosise, am fost silit să mă amestec și eu în lupta aceasta și am izbutit să duc la un bun capăt și alegerea lui și a decanului care ne convenea nouă, celor ce eram de aceleași păreri. Acești „noi” erau profesorii evrei de la facultate, un sloven și un german”¹⁴. În ceea ce privește orașul și oamenii, „erau tot ca acum patru ani. Războiul n-a lărgit orizonturile celor mai mulți, aproape toți sunt însă intimidăți și dezorientați. Deputații își caută mai departe de afacerile lor personale sau se ocupă de utopii și cred că rostul lor e de a face alegătorilor câte un mic hatâr. Și ce rol frumos ar putea avea ei, acum când soarta românilor din monarhia întreagă ar putea s-o conducă ei din Viena, când prin noua situație în statele vecine s-au născut și pentru noi probleme nouă și ar trebui mai mult decât oricând o orientare politică sănătoasă și conștientă. Acum când în vecinătatea noastră se înjgheabă un stat polon și unul ucrainean, trebuie revizuit aportul nostru cu aceste naționalități. Dar în zadar, discutând cu unul și cu altul, să abordez chestiunea aceasta: soarta a 10 familii de răzeși într-o mare de ucraineni la pare la cei mai mulți mai importantă decât chestiunile mari care ar trebui să ne facă să nu ne pierdem în astfel de considerații mărunte...”¹⁵.

Între timp, Pușcariu își aduce familia acasă de la Innsburg. Deși că era așa de răvășită, el găsește „odaia curățită, cărțile așezate în ordine – deși lipsesc atâtea din ele și toate manuscriptele – m-am apucat cu foc de lucru”. Grijile cele mai mari au fost cele financiare: „...în Cernăuți de două luni de zile

e imposibil să capeți o fărâmbă de pâine, iar un kilogram de făină sau de mălai costă 20-30 de cor. ...”¹⁶.

Personalitățile acelor vremuri tulbure, dar și aducătoare de noi speranțe, sunt caracterizate cu un talent autentic de scriitor talentat. El descrie situația mitropolitului Vladimir Repta, „care a fost scos din funcția sa pentru ținuta sa antipatriotică pe vremea ocupației rusești, când sub presiunea stăpânilor, a trimis preoților porunca ca să se litrghisească pentru țar. Faptul e caracteristic, pentru că dovedește cât de puțin contează românii în Austria. În oricare provincie austriacă îmi închipui că așa ceva nu s-ar fi putut întâmpla, căci guvernului îi e teamă să-și aprindă paie în cap și să-și indușmănească pe deputați. Dar se pare că deputații noștri n-au aflat cu cale să ia apărarea capului lor bisericesc.

Cazul mitropolitului Repta – și a inspectorului de școli Simionovici, pensionat și el – poate servi de învățătură”. De fapt amii sunt caracterizați ca fiind „atât de puțini români, în înțelesul naționalist al cuvântului, au evitat să se expună și să apere fațiș pe ai lor, căciulindu-se înaintea străinilor...”.

El expune în continuare evenimentele ce se petrec în Europa, îndeosebi cele legate de Austro-Ungaria și soarta popoarelor ce aspirau la libertate. „În Austria harababura a ajuns la culme – scrie Pușcariu la Cernăuți pe data de 6 octombrie 1918. (...) Ungurii, voind să pescuiască în apele tulburi ale politicii austriece, fac șantaj cu guvernul Austriei, care hămesit și ajuns să poată astupa gurile flămânde numai din ceea ce agrarii unguri se îndură să îi trimită (...) era gata să vândă Bosnia și Herțegovina lui Tisza”¹⁷.

În această „harababură”, la 1 Octombrie 1918 s-a deschis Parlamentul de la Viena. „Ministrul Hassarek, notează cu umor Pușcariu în Memorii, ține o vorbire academică, în care dă explicații despre felul cum s-ar putea începe o reformă eventuală, pe bazale autonomiei naționale în Austria și din care nu se cunoaște nici o pricepere a vremurilor. Dar discuția ce urmează îl trezește deodată. Slovenul Korosec îi spune că vine prea târziu cu autonomia națională cu care nu se mulțumește nimeni. Polonul Tertil declară că Polonia cere, afară de Galiția, și provinciile polone din Germania cu litoralul la mare, că chestia polonă nu au s-o decidă Austria și Germania, ci conferința de pace la care vor fi reprezentați și delegați poloni. Cehii încaile declară pe față că nu se luptă de bună voie alături cu Austro-Ungaria cer de la Antantă statul Cehoslovac, preamăresc brigăzile cehoslovace și declară că acelea reprezintă poporul. Germanii revoltați, uimiți, resignați, înjură pe cehi numindu-i

trădători, nu se pot dumiri de cele ce li se spun verde, apără Germania terfelită în vorbirle cehilor și – primesc principiul liberei dispoziții a poarelor asupra sorții lor. E, evident, ușa pe care vor ei să scape din această țară în care se văd copleșiți de slavi, alipindu-se de imperiul vecin”¹⁸. Sub impresia acestor discursuri, notează Pușcariu, parlamentul, în 4 octombrie face „pasul oficial, pe care de astă dată Germania, Austro-Ungaria și Turcia împreună l-au făcut la Wilson, cerând armistițiu și începerea tratativelor de pace...”¹⁹.

În situația dată, Sextil Pușcariu hotărăște că și românii din Bucovina trebuie să-și apere drepturile lor legitime și să înaiteza cerințele lor. Capitolul scris la Cernăuți în data de 13 octombrie 1918, intitulat *Acum da, vom începe*²⁰.

După trecerea în revistă a știrilor din ziare aflăm: „Turcia a început tratativele cu Antanta în vederea încheierii unei păci separate. Polonia s-a declarat independentă, reclamând regiunile polone din Germania și Austria – iar cancelarul Max o felicită telegrafic. Rușii au denunțat pacea de la Brest-Litvsk (...). Austria e o casă de nebuni în care toți și-au pierdut capul, nimeni nu mai crede într-o soluționare a situației încurcate și cei de la cârmă încearcă să oprească sfârșitul bolnavului prescriindu-i apă distilată”²¹.

„În astfel de împrejurări, continuă Pușcariu, nu se poate ca numai noi românii să rămânem neativi, așteptând să ne cadă mură-n gură doritul viitor. Se pare că în Ungaria terorismul e încă mare, încât ai noștri nu cutează să se miște.

Dar aici în Bucovina a sosit momentul să ne manifestăm”²².

Rând pe rând, Sextil Pușcariu se întâlnește cu Alecu Procopovici, Max Hacman, Vasile Bodnărescu, doctorul I. Bodea: „L-am întâlnit pe Vasile Bodnărescu, notează el în Memorii, Începând să-i vorbesc, mi-a răspuns: „Ieri am oprit pe stradă pe doi dintre deputații noștri și le-am spus verde: dacă nu începeți d-voastră acțiunea pe care toată lumea o așteaptă, o voi începe eu!”²³.

Duminică seara, pe data de 13 octombrie s-au adunat la doctorul Bodea într-un cerc intim. Au mai fost invitați la această adunare: profesorii Ș. Saghin și V. Gheorghiu, doctorul Oct. Gheorghian V. Marcu Iacubovici-Boldur, președintele tribunalului C. Homiuca, protopopul Șandru și profesorul Vitecu. La această adunare, profesorul S. Pușcariu, care, cunoscând bine situația și conștientizând faptul, că e necesar ca populația să fie informată și pregătită pentru a acționa în momentele decisive la actului unirii cu țara, prezintă planul unei gazete, în care să publice o proclamație. S-a hotărât să

se tipărească o revistă politică, „care să apară de trei ori pe săptămână. Vasile Bodnărescu a propus ca aceasă gazetă să se numească „Glasul Bucovinei”²⁴.

Gazeta a apărut la 22 octombrie 1918. Prima ședință a redacției, a avut loc în casa doctorului Bodea la care au mai participat Alecu Procopvici, Radu Sbiera, Vasile Bodnărescu și Mihai Hacman. Au decis ca „bătrânul consilier Bejan, președintele celor mai multe societăți românești, să primească a figura ca redactor al foii. El a primit imediat fără ca să-i pese de urmările grele ce putea să le aibă acest pas și îndemnat numai de marea sa dragoste de neam”²⁵. Chiar în prima ședință a fost citită *Proclamația* ce avea să se publice „în fruntea foii”, pe care au iscălit-o toți fondatorii ei, cu toată răspunderea.

Evenimentele ce au urmat deveneau din ce în ce mai tensionate. Unii dintre fondatori au cerut a doua zi să li se retragă iscălitura. Răspunsul lui Pușcariu a fost ferm „Domnilor, noi am plecat cu trenul-fulger spre o țintă de la care nu ne vom abate. D-voastră ați scos capul pe fereastră ca să vedeți pe unde trecem și vântul v-a luat pălăria. Acum vreți să trageți frâna de alarmă, pentru ca de dragul pălăriei să oprim trenul? Să creadă lumea că locomotiva noastră are un defect? Mai bine coborâți binisor la prima stație, întoarceți-vă și lăsați-ne pe noi să trecem înainte!”²⁶.

A început polemica cu politicienii care, neputându-și asuma responsabilitatea de a chema la acțiune nu puteau nici să admită „ca inițiativa luptei să pornească din alte părți”²⁷. A început polemica cu Aurel Onciul, care a convocat căpeteniile vieții politice din Bucovina, printre care și pe Sextil Pușcariu. Polemica dintre Aurel Onciul și Sextil Pușcariu a fost dură. Onciul propunea să urmeze exemplul unui grup de ardeleni care chemau să rămână credincioși coroanei ungare. Aurel Onciul declara: „Dacă milioane de ardeleni, cu înțelepții lor conducători politici, au făcut o astfel de declarație, înseamnă că noi, o mână de oameni, nu putem avea altă ținută și nu ne putem declara ruși de monarhia căreia i-am jurat credință”²⁸. Într-o discuție „între patru ochi” Onciul îl amenință direct pe Sextil Pușcariu: „Nu uita că ești căpitan în armata austriacă și că generalul Fischer are puteri discreționare în Bucovina. O vorbă din partea mea, și mâine ai apucat calea trădătorilor de patrie!” „Sunt gata să suport consecințele”, a fost răspunsul²⁹. Astfel tratativele dintre „glasisti” și Aurel Onciul au fost rupte. Nu vom prezenta aici activitatea complexă de antiunionist a lui Aurel Onciul. În *Memorii* Sextil Pușcariu a reprodus dialogul cu soția sa Leonora, care l-a susținut în hotărârea de a merge

mai departe: „Urmările lui sunt incalculabile. Stau înaintea pasului hotărâtor. Să-l fac sau să mă opresc”. După o pauză grea am primit răspunsul: „Dacă patru ani de zile a trebuit să fii în orice moment gata să-ți dai viața pentru o cauză care nu era a noastră, acum, când e în joc viitorul neamului tău, nu poți șovăi”³⁰

„Glasul Bucovinei” a apărut pe 22 octombrie 1918. În unul din articolele de program ale ziarului „Glasul Bucovinei” S. Pușcariu, care îl redacta în întregime, scria: „Conștiința de răspundere ce o ia asupra sa cel ce are chemarea și puțința de a forma opinia publică, grija noastră de căpetenie va fi să ne ținem la înălțimea unei prese cinstitute. Vom căuta să ne păstrăm independența în orice condițiuni, sprijinind fără a face cult de persoane, pe cei ce vom avea convingerea că merită ajutorul nostru, care nu se va degrada, însă, niciodată la nedemne laude de reclamă”³¹.

În numărul doi al ziarului se publică articolul lui A. Procopovici *Dumnezeu s-o ierte*, „în care se cântă prohodul Austriei”. Se așteptau că vor fi arestați. Contele Etzdorf, guvernatorul Bucovinei, nu reacționase atunci. Mai târziu Constantin Tarangul, prefectul poliției, îi spusese: „cenzura rămase atât de desconcentrată de cutezanța noastră, încât credea că în spatele nostru stau armatele române gata să intre în Bucovina și – se făcu că nu vede nimic”³².

„Glasul” devenise auzit și în Ardeal. Această publicație românească, a jucat un rol important în actul de trezire a conștiinței de neam, de susținere a activității personalităților cernăuțene antrenate în activitatea unionionistă. Sextil Pușcariu semnează editorialul *Ce vrem?* în care sunt formulate doleanțele românilor din Bucovina: „Vrem: să rămânem români pe pământul nostru strămoșesc și să ne ocârmuim singuri, precum o cer interesele noastre românești; Nu mai vrem: să cerșim de la nimeni drepturile care ni se cuvin, ci în schimbul jertfelor de sânge aduse în acest război – jertfe mai dureroase decât ale altor popoare – pretindem: ca împreună cu frații noștri din Transilvania și Ungaria, cu care ne găsim în aceeași situație, să ne plăsmuim viitorul care ne convine nouă în cadrul românismului.

Cerem: să putem aduce la Congresul de pace aceste postulate ale noastre prin reprezentanții aleși de noi înșine din mijlocul națiunii noastre.

Suntem pe punctul al principiilor lui Wilson, adoptate și de ministerul austro-ungar de externe. Nu vrem decât ceea ce după drept ni se cade, acum când zorile dreptății au răsărit

pretutindeni, o vom cere neînfricați și nu există jertfă pe care să n-o aducem cu drag pentru împlinirea idealului nostru”³³.

Putem afirma cu certitudine faptul că „Glasul Bucovinei” a pregătit Unirea, formulând doleanțele românilor.

Articolul următor *Fraților, suntem cu voi!*, reproduce fragmente din discursul lui Alexandru Vaida rostit la 18 octombrie în Parlamentul din Budapesta în care declară printre altele: „Organizația românilor din Ungaria și Transilvania nu recunoaște nici vreunui factor străin dreptul de a reprezenta interesele românești la congresul de pace universal!”³⁴.

Efectul produs de primele numere ale „Glasului” au provocat replica din „Foaia poporului”, ziarul Partidului Național-Țărănist, care în aceeași zi a publicat propunerea de a rămâne credincioși jurământului dat împăratului de la Viena. Deputații din parlamentul vienez, Grigorovici, Isopescu-Grecul, Onciul, Sârbu și Simionovici s-au constituit și ei într-un consiliul național. Ziarul sucevean „Țara nouă” și „Țăranul” din Cernăuți publică în 20 septembrie, despre „meritele pe care Austria și le-a dobândit înaintea istoriei” și-si exprimă speranța că ea va da o „dezlegare chibzuită a problemelor naționale”. Frunțașii mișcării naționale ucrainene duc tratative în speranța de a găsi totuși o înțelegere cu Aurel Onciul.

Situația devine și mai tensionată. A. Onciul „se hotără să facă un început și convocă la o consfătuire intimă pe câteva din căpeteniile vieții politice. Au căzut de acord să prepare o mare adunare națională. La a doua ședință, ținută marți, în 15 octombrie, în casa baronului A. Hurmuzaki, am fost chemat și eu. Erau de față afară de Onciul și Hurmuzaki, Niculiță Popovici, Nicu Flondor, Aurel Țurcan și Ipolit Tarnavski.

Onciul a venit cu textul manifestului care trebuia primit la adunarea proiectată... (Textul acestui manifest a fost public în „Foaia poporului”, nr. 40 din 1918, care apărea deodată cu întâiul număr al „Glasului Bucovinei”). A urmat o discuție înflăcărată, în cursul căreia Onciul urma să-și impună părerea lui, iar cei mai mulți din cei prezenți căutau să împace intransigența lui cu intransigența mea, care refuzau orice înțelegere...”³⁵.

După lungi discuții s-a primit o rezoluție compromis, iar Onciul a plecat la Viena pentru a se înțelege cu ceilalți deputați.

Iancu Flondor, care sosește de la Storojineț, declară că nu este de acord cu această rezoluție „făcea prea multe concesii lui Onciul” și propune noi tratative la care acesta refuză. În pofida scrisorii trimise de Onciul că deputații refuză să recunoască *Constituanta de la Cernăuți*, au sosit totuși de la Viena doi deputați, Grigorovici și Sârbu, care au participat la

manifestarea din 27 octombrie care a primit unanim „rezoluțiile care proclamau unirea tuturor românilor într-un singur stat național” și se declară constituantă. Întors de la Viena, Aurel Onciul „veni vineri – duminică avea să fie adunarea – și ne trimise scrisoare iscălită de toți deputații (pe care el îi informase fals), în care ei declară că nu recunoșc altă constituantă decât pe cea convocată de ei... Duminică, la 11 înainte de amiază, începură nouăle tratative cu Onciul”³⁶.

Marile evenimente politice ce s-au petrecut în octombrie 1918 au fost reflectate în revista „Glasul Bucovinei”. „E un vârtej nebun de schimbări, scria Sextil Pușcariu, precum nici fantezia cea mai vie nu le putea prevedea. E, în fine, eliberarea românismului de sub jugul tuturor suferințelor și sfărmașarea Austro-Ungariei imorale”³⁷.

Sextil Pușcariu s-a aflat printre fruntașii mișcării românilor bucovineni, încadrându-se în activitatea Consiliului Național Român din Bucovina, creat la 15/26 octombrie la Cernăuți. Lui Sextil Pușcariu i se încredințase misiunea responsabilă de a merge la Iași pentru a lua contact cu personalitățile politice importante din Vechiul Regat. Participarea lui activă la actul unirii Bucovinei cu țara era un act de mare curaj și patriotism. „Toamna anului 1918 a fost, desigur, punctul culminant din viața mea, căci ea aduse acea orgie de fericire pe care am așteptat-o o viață întreagă, pentru care erau acordate toate coardele sufletului meu strunit pentru acest ideal – scria Sextil Pușcariu la 4 ianuarie 1927. Rolul pe care l-am avut însumi la această Unire a fost destul de mare pentru ca să am în suflet mulțumirea că am contribuit și eu, după puteri, la realizarea visului”. El refuză însă să participe în continuare la viața politică, considerând că „...politica nu mă mulțumește (...) mă dezgustă pentru veșnicile chestiuni personale de care nu se poate dezbăra”. Când în primăvara anului 1919 i se propune postul de ministru al Bucovinei la București, el refuză, rămând în continuare omul de știință integru: „Cu toate acestea politica nu mă mulțumește și mi-e dor de munca științifică”³⁸.

„Nu vreau să primesc acest post din două motive:

1. Ca ardelean în Bucovina nu vreau să uzurp locul ce se cuvine unui bucovinean;

2. Cred că cel mai frumos gest pe care îl poate face un „glasist” e să arăte că n-a luptat ca să ajungă la un post râvnit de atâta lume și deci trebuie să dovedim asta printr-un exemplu: cel ce refuză de a fi ministru și persistă de a rămâne directorul unei foi dovedește că a lucrat numai pentru o idee și a rămas la postul său de gazetar, pentru care s-a hotărât la început,

fiindcă și-a dat seama că acolo poate face ispravă. A face acest gest mi-e cu atât mai ușor, cu cât portofoliul ministerial nu mă tentează absolut deloc. Îmi dau perfect seama că după ce l-am refuzat voi avea, ca director al „Glasului”, mai multă autoritate și mai multă stimă decât un ministru. Dacă voi fi chemat să organizez Universitatea din Cluj și să pun temelia Muzeului Limbii Române, am ajuns tot ce îmi doresc și voi avea terenul dde activitate pe care mi-l doresc și pentru care sunt pregătit”³⁹.

S Pușcariu întrerupe evocarea evenimentelor încercând să sistematizeze și să mediteze asupra evenimentelor. Își pune întrebarea dacă acum, după terminarea războiului, în Bucovina a fost o revoluție? Răspunsul este afirmativ: „Cred că da, căci mișcarea tumuloasă din septembrie și octombrie, deși sângele începuse să înceteze de a mai curge, are cele mai caracteristice înfățișări revoluționare. Între astea, cu deosebire două mi se par mai hotărâtoare chiar decât sângele vărsat, incendiile, dezordinea și anarhia, semnele concrete și deci mai aparente ale unei revoluții. Acestea sânt: prefacerea maselor docile, inerte și inconștiente de статисти în actori principali, cu roluri decisive, ale noii piese ce se joacă; în frunea lor apare omul providențial care regizează aceste mase... O Europă suprapopulată a devenit în deceniile următoare scena a două teatre de război. Unul din aceste războaie formează subiectul volumului prezent. Dacă încăierarea generală a durat mai mult de patru ani – nu câteva luni, cât se spera – e în cea mai mare parte tot din cauză că își stau față în față multe milioane de luptători. Și tot aceste cifre uriașe demografice explică problemele sociale ce s-au ivit când oamenii au început să nu mai încapă unul de altul. „Demosul” e la rădăcina cuvântului „democrație” – lozincă a vremurilor următoare – și „demagogie”, mijlocul atât de des întrebuințat spre a dobândi popularitatea”⁴⁰.

S-a scurs un secol de la aceste reflecții filozofice, a relației decisive dintre masele participante la un război/revoluție și „omul providențial care regizează aceste mase”. Între timp a mai avut loc încă un război, cel de Al Doilea Mondial, care cu mari jertfe a schimbat radical harta Europei. Sunt importante aceste aprecieri ale șavantului, care a trecut prin experiența revoluției din Bucovina în toamna anului 1918. El consideră că „demosul”, adică poporul, are un rol decisiv. „Și nu numai ca masă ce răstoarnă ca o vijelie dezlănțuită spontan o lume învechită, ci și ca o entitate nouă și cu o psihologie proprie... Războaiele scot din masa cenușie a oștirilor câțiva eroi, care mai ades fără voia lor și mai totdeauna fără o pregătire specială săvârșesc fapte admirabile... În revoluții, de asemenea, masa

anonimă naște pe omul care decide izbânda unei mișcări. În Bucovina, acest om providențial a fost Iancu Flondor”⁴¹.

Sunt actuale și astăzi reflecțiile savantului asupra evenimentelor trăite. Sextil Pușcariu este conștient de faptul că aprecierile sale pot fi subiective, că reflectarea adevărului istoric, a unor amănunte, să fie deformate: „În memoriile mele, scrie autorul, aș vrea ca tablourilor pe care le dau să fie veridice, dar n-am ambiția să fie mai mult decât niște schițe impresioniste. Nu cum erau de fapt, ci cum mi se părea mie că sânt cred că este mai interesant. Mai ales când este vorba de oameni, memorialistul nu poate face fotografii luate cu kodakul obiectiv, ci doar portrete văzute cu ochiul care totdeauna și apreciază. Iar aprecierea e subiectivă și schimbătoare, chiar la aceeași persoană. Altcum judecam lucrurile în 1918 decât astăzi, când am văzut și alte revoluții decât cea bucovineană...”⁴². Eroul revoluției bucovinene, Iancu Flondor, a cărui rol de conducător „fusesse de scurtă durată”, acțiunea lui „plină de nobil elan și intenții bune” nu se potriveau, scrie Pușcariu, cu „faptele lui impulsive”. Apreciind faptele după trecerea anilor, „când răzmerița se domolește” memorialistul vede și alte calități ale lui Iancu Flondor: „Când stări normale au revenit, lumea i-a descoperit inconsecvențe, patimă, nechibzuință, nerecunoștință, cabotinaj, grandomanie și alte păcate pe care nu le observase la el când îl aclama. Mai curând sau mai târziu, lumea își va schimba iarăși judecata despre el și îl va privi în lumina cea mai potrivită, pe care nici părerea contemporanilor fascinați, nici reacțiunea dispusă să exagereze n-o pot da, ci e care numai o distanțare în timp și asemănarea cu alte situații și împrejurări o pot naște”⁴³.

Istoricul trebuie să aprecieze după fapte și S. Pușcariu i le furnizează. După adunarea din 27 octombrie se aștepta intrarea trupelor române în Bucovina, însă acestea întârziiau, situație în care Iancu Flondor era nevoit să-l înfrunte pe guvernatorul Etzdorf și rutenii care-și revendicau Bucovina. Este redată ținuta plină de demnitate în fața cerinței guvernatorului de a se înțelege cu rutenii. „Citându-l la sine (Etzdorf), Flondor i-a răspuns că el nu merge la guvern până nu-i va da răspunsul la actul prin care i-a adus la cunoștință rezoluția luată în 27 octombrie și a cărei urmare logică ar fi fost ca Etzdorf să predea puterea lui Flondor. Astfel Etzdorf veni la Flondor (sau mai bine zis la Al. Hurmuzaki, unde veni și Flondor) să-l roage ca să se împace cu rutenii. Flondor îi arată că o împăcare e peste putință... Dar mai ales frumoasă a fost ținuta lui Flondor față de românii înșiși, care deveniră neînvrezători și începură să

se teamă de ucrainenii ajunși la putere. El, știu să le spulbere orice temere și să-i facă pe defențiști să tacă, prin curajul său, prin veștile bune ce le comunica – vești imagine – prin acel: am așteptat 144 de ani ziua eliberării, mai putem dar aștepta o săptămână sau două!”⁴⁴

Puterea de voință și de convingere, discursul persuasiv, încrederea în izbândă ale lui Iancu Flondor au avut un rol decisiv în susținerea românilor. În acea situație critică, în așteptarea armatei și a diciziilor guvernului român s-au întrepris acțiuni urgente.

Contra voinței sale Sextil Pușcariu, fusese ales secretar de stat la externe. În această calitate, la 14 noiembrie, ca trimis al guvernelor Țării Bucovinei a plecat la Iași, unde a avut întrevederi cu ministrul președinte, generalul Coandă, „...un bătrân frumos, o figură de marchiz din romane”, și cu Ionel Brătianu, care l-a primit foarte amabil vorbindu-i de Nistor și de Marmeliuc. I-a spus că „o autonomie cu diete provinciale nu o crede bună, mai ales că în Bucovina și Transilvania sunt prea mulți străini, ci ar trebui să existe numai camera din București, cu miniștrii pentru diferite provincii. I-am reomandat pe Nistor pentru acest post. Crede că autonomia trebuie să fie numai județeană. Ne-a recomandat să menajăm pe străini, mai ales pe evrei, care au multe legături, și să ne punem pe bază democratică, cu drepturi de vot și cu împărțire de pământ la țărani. Nu numai din fondul religios, ci și moșii private.

Crede că guvernul, cum s-a alcătuit el în Cernăuți, nu poate fi decât provizoriu, spre a administra țara. Ar trebui să ne declarăm cât mai degrabă uniți desăvârșit cu țara”.

Pe 15 noiembrie Sextil Pușcariu s-a întâlnit și cu Iancu Nistor: „Nistor – tot cel vechi, plin de inimă, numai ceva mai oțelit de toate câte avusese să le suporte în acești ani din urmă. Pe când era fugăr la Odesa era să pună nemții, care intraseră în oraș, mâna pe el. Într-o barcă s-au salvat, cu Goga și alți câțiva...” S-a întâlnit și cu liderii altor partide, care i-a spus – unirea trebuie să fie necondiționată.

În zilele următoare Sextil Pușcariu a avut audiență la regele Ferdinand și regina Maria. El redă în jurnal impresiile scrise în 30 decembrie 1918⁴⁵: „În ziua următoare am fost în audiență la regele Ferdinand și regina Maria. (...) De astă dată prima impresie se șterse cu totul și am rămas foarte plăcut surprins de felul cum a vorbit cu noi. Adevărat că și acum conversația nu curge și adesea se oprește în mijlocul frazei, căutând cuvântul potrivit cu care s-o sfârșească – și adesea truda ce și-o dă se vede din contractarea mușchilor feții – dar,

după o pauză oarecare, el găsește acest cuvânt și vei înțelege că totul ce spune e bine chibzuit. M-a mirat ce informat e asupra oamenilor din Bucovina și din Ardeal. Pe Lepedatu, Maniu, Vaida, Ghibu, Deleu și Mihai Popovici mi i-a numit, despre Goga mi-a spus că nu s-a purtat tocmai bine, iar despre fratele acestuia, Eugen, se vede că are o părere rea. Ne-a vorbit despre chestia agrară, pe care se vede că a studiat-o temeinic și ne-a spus cum nici în cele mai grele clipe n-a deznădăduit. Felul de a se purta a germanilor îl afla barbar. S-a informat despre stările din Bucovina și ne-a spus, ceea ce avurăm ocazia să auzim în repetite rânduri în zilele petrecute în Iași, că toată lumea așteaptă o reîmprospătare, o renaștere de la elementele bune din România nouă. Cu cât drag vorbea el de această Românie nouă care i-a fost dat să o înfăptuiască el și cât de sincer emoționat a fost, când i-am citit, la începutul audienței, adresa pe care o scrisesem în ultimul moment! (...) și el mi-a spus că trebuie făcută unirea necondiționată cât mai curând, că așa o cer interesele țării și ne-a luat făgăduința că, întorși, vom insista să se facă. În același timp, ne-a asigurat că va numi numai funcționarii pe care bucovinenii îi vor propune, încât țara va păstra, în stadiul de trecere, înfățișarea ei, netulburată de amestecul României. La sfârșit ne-a mai repetat o dată că de acum a venit vremea muncii înțeleșite și la plecare ne-a scuturat mâna mult și deosebit de călduros⁴⁶.

Hotărârea pe care o ia Pușcariu este cea de unire necondiționată, susținând astfel și părerea lui Ion Nistor: „Cum Nistor era de părere că unirea trebuie să fie necondiționată, am primit și eu punctul acest de vedere, împreună cu Bodnărescu și am insistat la Cernăuți să se facă cât mai grabnic⁴⁷”.

Întâlnirea cu regina Maria, portretul ei și afecțiunea ei pentru țară sunt inegalabile în paginile *Memoriilor* lui Sextil Pușcariu, din la care aflăm cât de fermă a fost poziția regilor României, Ferdinand și Maria, în realizarea Marii Uniri, rămân un important izvor de cunoaștere a istoriei, îndeosebi a rolului reginei în tratativele de la Paris, a autorității ei în lume, ea militând pentru întregirea țării pe care o reprezenta.

„A doua zi am fost în audiență la regină. Frumoasă, maiestuoasă și plină de farmec, ea ne poveste cum nici un moment, chiar în clipele cele mai grele, n-a părăsit-o credința în izbânda finală. Ne-a spus prin ce lupte grele sufletești a avut să treacă regele, care a rupt-o definitiv cu neamurile sale și cum prin legăturile ei, cu Anglia îndeosebi, a ținut tot timpul viu interesul aliaților față de România. În graiul ei frumos românesc, cu accentul englezesc, care nu supără însă la ea, ne-a

povestit amănunte din anii din urmă, cu o mimică vie și mai ales cu mlădieri de corp pline de grație dar și de maiestate și ne-a spus cât e de fericită acum, când reușita finală e atât de frumoasă”⁴⁸.

În calitatea de responsabil pentru relațiile externe, Sextil Pușcariu întreține o corsonență punctuală cu Ion Nistor referitor la situația tratativelor duse de reprezentanții României la Paris: „Săptămâna care vine (16 martie 1919) pare a fi decisivă pentru chestiunea românească la Paris. A fost un gând fericit al reginei Maria de a fi plecat la Paris și Londra. Ei vom avea să-i mulțumim în mare parte pentru izbânda cauzei noastre”. Din scrisoarea lui Ion Nistor din 28 februarie 1919: „...La Paris lucrurile merg bine. Vizita reginei a servit cauza noastră mai mult ca 10 diplomați și 100 kg de memorii și articole de gazete. Îți trimit un număr de diverse gazete ce mi-au sosit din Paris, din care te vei convinge și tu că avem să mulțumim intervenției reginei. Ar fi bine ca unul dintre băieții noștri să scrie un articol de fond în care să arate rolul reginei, în timpul războiului, ca mamă a răniților, iar acum ca apărătoare a cauzei românești în fața lumii întregi. Este o adevărată crăisă din povești care privește un neam obijduit. Ce bine ar fi când ai scrie chiar tu acest articol...

Țineți lumea la curent cu primirea reginei la Paris, cu vorbele ei de acolo și cu cererile pe care ea le face pentru alinarea durerii și mizeriei românești.

Prințul Carol este abonat la „Glasul Bucovinei” pe care i-l trimit zilnic la Cotroceni. Citește cu mare interes...

Chestiunea frontierelor este aproape hotărâtă definitiv în faptul nostru. Rămâne însă greaua sarcină de a apăra acele hotare... Pentru a preîntâmpina orice surprindere, marți seara la orele șase s-a ținut un consiliu de coroană sub președenția regelui la palatul din Cotroceni. (...)

Veștile din Paris sunt bune. Pare că vom obține Torontalul întreg. Străduințele noastre de a obține echipamente pentru ostași par să fie încununate de succes. Am impresia că după consiliul de coroană situația s-a înseninat puțin. Regina a plecat la Londra și Brătianu o să plece și el pentru două zile la Londra. Este vorba de a obține consimțământul Angliei pentru revendicările noastre”⁴⁹. Sunt reproduse cu acurateță știrile internaționale pe care Ion Nistor le consideră încurajatoare pentru bucovineni și denotă că sunt susținuți în lume. Dintr-o scrisoare nedată aflăm: „Și acum o veste pentru gazetă, pe care ți-am telegrafiat-o ieri. În Siberia se găsește o armată de voluntari români de peste 40.000 de oameni, condusă de vreo

90 de ofițeri de români din Ardeal și Bucovina. Bucovineni sunt: Iorgu C. Toma, Valeriuk Tarnavski, Ioan Axani, George Piticariu, la Celeabinsk, lângă Irkutsk), Emanuel Cercavski și M. Nichitovici (la Vladivostok). La Celeabinsk apare „Gazeta Transilvaniei și Bucovinei” organul Comitetului Național Român în Rusia. Apare săptămânal. Am văzut un număr de la 10 octombrie 1918 adus prin Japonia și trecut la București. Compatrioatul nostru Iorgu Toma a scris și o broșură de propagandă pe care ți-o prezint aici. Faceți vă rog folosul cel mai larg din această știre. Din partea suveranului s-a făcut, la stăruința domnului Pop și a mea, intervenție pe lângă dl. Brătianu la Paris ca să ceară de la japonezi vapoarele necesare pentru transportarea acestor voluntari la vetrele lor”... „Glasul Bucovinei”, care reprezintă lumea nouă, are să lupte contra lumii vechi. Căci Austria veche, cu toate perfidiile ei, s-a vârât pre adânc în sufletele oamenilor încât să poată apune imediat...”⁵⁰

Participarea activă a lui Sextil Pușcariu la actul unirii Bucovinei cu țara a fost un act de mare curaj și patriotism, rolul pe care l-a avut pentru realizarea idealului unirii fusese încheiat: „Toamna anului 1918 a fost, desigur, punctul culminant din viața mea...”. El refuză însă să participe în continuare la viața politică, considerând că „...politica nu mă mulțumește (...) mă dezgustă pentru veșnicile chestiuni personale de care nu se poate dezbara”. I-a declarat lui Nistor că nu primaște „nici postul de secretar general, sau de serviciu, nici cel de ministru, ci „voi rămâne ceea ce m-am hotărât în primul moment să fiu: directorul „Glasului Bucovinei”, ca să duc mai departe opera de semănător de idei pe care o cred mai importantă decât cea de ministru și pentru care îmi simt vocația. Și apoi vreau să plec din Bucovina cu un nume bun, ca un vrednic urmaș al lui Pumnul...”⁵¹

Când în primăvara anului 1919 i se propune postul de ministru al Bucovinei la București, el refuză, rămând în continuare omul de știință integru: „...mi-e dor de munca științifică”.

A acceptat postul de prim rector român al Universității de la Cluj, punând temelia Muzeului Limbii Române. Sunt memorabile paginile celor două lucrări autobiografice, *Memorii și Călare pe două veacuri*, sunt importante pagini de istorie, de prezentare a personalităților, despre care s-a cunoscut prea puțin, mai ales în nordul Bucovinei. Ca șef al Catedrei de Limbă și Literatură Română la Cernăuți, apoi și decan al Facultății de Litere a continuat activitatea predecesorilor săi, a înscris o

pagină în istoria Bucovinei lăsând urmașilor o sarcină grea – cea de a păstra vie memoria istorică și limba strămoșească. Lucrările lui de lingvistică, metodele de cercetare, soarta limbii române în nordul Bucovinei la ora actuală, trebuie urmate cu seriozitatea savantului care a fost Sextil Pușcariu.

NOTE

1. Sextil Pușcariu, *Memorii*, Ediție de Magdalena Vulpe, Prefață de Ion Bulei, Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, Editura Minerva, București, 1978, p. 7.
2. Sextil Pușcariu, *Un poet: Lucian Blaga*, în: „Glasul Bucovinei”, Organ democratic al Unirii, 1919, nr. 49; republicat în revista „Glasul Bucovinei” An. II, nr. 2/6, 1995, p. 91-93; Lucian Blaga *Poezii*, An. II, w2/6, 1995, p.94-112.
3. *Memorii*, op. cit., p. (p. VII)
4. *Memorii*, op. cit., p.326.
5. *Ibidem*, p. 327.
6. „Glasul Bucovinei”, II, 1919, 16 ianuarie.
7. Sextil Pușcariu, op. cit. p. 442.
8. *Ibidem*, p. 508.
9. *Ibidem*, p. VII.
10. Idem.
11. Oltea Nistor Apostolescu, *Din comoara mea de amintiri*, Editura Septentrion, Rădăuți.
12. *Memorii*, p. 298
13. *Ibidem*, 313.
14. *Ibidem*, p. 302.
15. Idem.
16. Idem.
17. *Ibidem*, p. 315
18. Idem.
19. Idem.
20. Sextil Pușcariu, *Acum da, vom începe*, „Glasul Bucovinei”, an. V, nr. 1000, din VI 1922 și în *Amintiri răzlețe din timpul Unirii 1918, sub îngrijirea lui Ion Nistor, Cernăuți, 1938, p. 334-340.*
21. *Memorii*, p. 316.
22. *Ibidem*, p. 317.
23. Idem.
24. *Ibidem*, p. 318.
25. Idem.
26. Idem.
27. Idem.

28. Idem.
29. *Ibidem*, p. 320.
30. Idem.
31. „Glasul Bucovinei”, 13 ianuarie 1919).
32. *Memorii*, p. 321.
33. *Ibidem*, p. 323.
34. Idem.
35. *Ibidem*, p. 319.
36. *Ibidem*, 325
37. *Ibidem*, p. 323-324.
38. *Ibidem*, p. 360.
39. *Ibidem*, p. 362.
40. *Ibidem*, p. 329.
41. *Ibidem*, p. 330.
42. Idem.
43. *Ibidem*, p. 331.
44. *Ibidem*, p. 333.
45. *Ibidem*, p. 341.
46. *Ibidem*, p. 342.
47. *Ibidem*, p. 343.
48. *Ibidem*, p. 343-344.
49. *Ibidem* p. 369-370.
50. *Ibidem*, p. 348.
51. *Ibidem*, p. 361.

SEXTIL PUȘCARIU, BIBLIOGRAFIE. PERIOADA CERNĂUȚEANĂ

Biblioteca „Dacoromania”, *Sextil Pușcariu*, Bibliografie de Elisabeta Faiciuc, Ed. Clusium, Ed. Muzeul Literaturii Române, Cluj-Napoca, 2000. Lucrarea cuprinde material documentar despre viața, opera și activitatea lui Sextil Pușcariu spicuit din bibliotecile și arhivele Clujului precum și arhiva donată Muzeului de pe lângă Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” de către nepoata savantului Magdalena Vulpe, fiica Liei Pușcariu. Reproducem fragmentul care reflectă doar perioada cernăuțeană. (p. XXVIII-XXXV)

1906-1919. Profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cernăuți, decan al Facultății de Litere (1914-1918)

1906. Apare primul volum din *Studii istroromâne* [v. infra 137, vol. II, 1926 infra 431, III, 1929, infra 467]

ian. 20. Colaborarea lui Ov. Densușianu și Sextil Pușcariu la *Dicționarul limbii române*, care părea că se bucură de acordul deplin al celor doi, nu se va realiza. În *Raportul* adresat de S. Pușcariu Comisiei Dicționarului din 20 ianuarie 1906, se menționează: „În urma însărcinării primite de Comisia Dicționarului am onoarea a vă prezenta un specimen și un program, pe care le-am lucrat singur, căci dl. Ov. Densușianu mi-a făcut declarația verbală că nu primește colaborarea la Dicționar”. Retragera lui Ov. Densușianu este legată de refuzul Academiei de a-l accepta pe I.-A. XXVIII

Candrea în echipa de elaborare a Dicționarului. Conform Raportului, S. Pușcariu concepe *Dicționarul Academiei* redactat după toate cerințele lexicografiei moderne, în 6 volume, a căror apariție să se încheie în 1940.

febr. 6. Comisiunea Dicționarului discută pe marginea „probei de dicționar de la *a* la *accizi*”, iar observațiile sunt prezentate de I. Kalinderu și se apreciază că aceasta e mult mai bună decât a predecesorilor lui [v. anexă la procesul-verbal al comisiei, ASP-Bran 99/a]

aug. 18, Brașov. Se naște Radu, fiul lui Sextil Pușcariu și al Leonorei, viitor medic și sculptor de real talent; a lucrat în bronz și un bust al lui Axente Sever, tribunul de la 1848, dezvelit la Mediaș.

oct. 6. Primește o copie scrisă de I. Bianu după *Procesul verbal al comisiei Dicționarului* din ședința de la 6 oct. 1906, ce consemnează părerile pozitive ale membrilor Comisiei: D. Sturdza, I. Kalinderu, N. Quintescu, Gr. Tocilescu.

toamna. La 29 de ani, prin intervențiile lui G. Weigand la profesorii germani din Cernăuți, S. Pușcariu e numit profesor de limba și literatura română la această universitate austriacă, la catedra devenită vacantă prin pensionarea lui Ioan Sbiera. Referire la Prelegerea de inaugurare, v. în „Apărarea Națională”, Cernăuți, I, 1906, nr. 10, 8 nov. [decupaj ASP]. Aici se remarcă printr-o activitate din ce în ce mai complexă, manifestată atât în domeniul științific, cât și pe tărâm cultural-politic, în sprijinul înfăptuirii unității naționale.

dec. 19. Societatea Literară „Petru Maior” din Budapesta îl declară, „membru onorar” al său.

1907 febr. 23. Ține conferința Începuturile literaturii române la cursurile populare ale Universității din Cernăuți [ASP 77/8]. dec. 20, Cernăuți. Se naște Lia fiica lui S. Pușcariu și a Leonorei, viitor filolog, cercetător [căsătorită Manoilescu]. Primește din partea Academiei Române premiul „Eliade Rădulescu” pentru lucrarea *Etymologisches Wörterbuch* [AAR Seria II. Dezbaterile, Tom XXIX (1906-1907), 1907, p. 228].

dec. La Crăciun face o călătorie în Germania, la Leipzig, unde-l cunoaște pe Th. Capidan, care își lua doctoratul la G. Weigand [Călare, 360]

Apariția primei fascicule a *Dicționarului Academiei (A-Anafora)* sub redacția lui S. Pușcariu îi prilejuiește lui Ov. Densusianu o serie de articole polemice publicate în „Vieța nouă” (nr. 4, 5, 6, 10), în care aduce dicționarului obiecții de principiu și de amănunt, punând sub semnul întrebării calitățile de lexicograf ale autorului. În replică, S. Pușcariu publică în nr. 5 și 6 din „Convorbiri literare”, articolele în jurul Dicționarului. Cărtitorii [v. 160] și în loc de orice răspuns [v. 161], în care analizează *Dicționarul etimologic al limbii române* al lui I. A. Candrea și Ov. Densusianu, comparat cu propriul său dicționar etimologic. Concluzia este că autorii”, cu toată forțarea lor, n-au reușit să ne dea un dicționar complet al elementelor latine din limba noastră, dar încercările lor reprezintă un progres în lexicografia românească. Din această perioadă datează și drama în 4 acte Ministrul [v. ASP-Bran 72/b, ms. 2012].

1908 ian 1. Prin Decretul Regal nr. 5.384, publicat în „Monitorul Oficial”, No. 218 din 1 ian. 1908, i se conferă lui S. Pușcariu., membru corespondent al Academiei Române, Medalia Jubiliară Carol I” [v. brevetul și adresa cu insemnele aferente în ASP-Bran 15].

1909 iul. 4. La Teatrul din Cernăuți S. Pușcariu organizează, cu studențimea română, o serbare comemorativă M. Eminescu, la care ține un discurs festiv [v. infra 175].

nov. 5. Data diplomei prin care întrunirea Academiei „Bucovina”, Cernăuți, îl alesese pe S. Pușcariu, la 4 iulie, membru onorar al ei, pentru meritele ce și le-a câștigat pe terenul național-cultural; pentru studențimea română din Cernăuți și în deosebi pentru întrunirea «Bucovina»” [ASP-M.V.J. Câmpulung. Conferință legată de opera lui N. Bălcescu, la care „sala era ticsită de lume, la 400 de oameni, între care mulți țărani din localitate și intelectuali din satele învecinate” [cf. JL VI, 1909, nr. 7-8; V. Greciuc, Ciclul de conferințe aranjat de Societatea Clubul Român „Rarău” din Câmpulung în JL X, 1913, nr. 10-11, p. 179-180, v. și ms în ASP-Bran, 29/a].

1910 ian. 23, Cernăuți. Ține prima conferință din ciclul *Literatura română la începutul veacului al XIX-lea* [2036, V. ASP-Bran 104/f]

ian. 30, Cernăuți. Ține a doua conferință din ciclul *Literatura română la începutul veacului al XIX-lea* [ASP-Bran 104/f]. febr. 6, Cernăuți. S. P. ține a treia conferință din acest ciclu [ASP-Bran 104].

S. Pușcariu participă cu un discurs la sărbătorirea prilejuită de împlinirea vârstei de 70 de ani de către T. Maiorescu, organizată de Societatea pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina împreună cu studențimea română din Cernăuți [JL VII, 1910, nr. 2-3; v. infra 177].

mai 31. O scrisoare a lui Spiru Haret către Bianu dezvăluie unele intenții ale lui S. P. în legătură cu ocuparea unui post la Universitatea din Viena [Scrisoare către Bianu, III, p. 24].

Participă cu un Discurs la comemorarea lui Alecsandri și Eminescu. (JL, 1916, nr. 6) [v. infra 175; ASP 73].

dec. 11, Cernăuți. S. P. prezintă a patra conferință referitoare la istoria literaturii române.

1911. La Blaj, la jubileul de 50 de ani al Asociației ASTRA, S. Pușcariu a participat alături de Goga, Caragiale, Coșbuc, Slavici și Iosif [Călăre, 209]

mai 23. În ședința generală a Academiei Române susține un raport asupra lucrărilor *Dictionarului* pe anul 1910-1912 și pune problema reorganizării muncii, alcătuindu-se două echipe de colaboratori [v. AAR, seria II-a Dezbateri, T. XXXIII, 1911, p. 165-166].

sept. 20-30. S. Pușcariu participă la Serbările Jubiliare (de 50 de ani) ale Universității din Iași [Invitații și o fotografie colectivă în ASP - Univ. și ASP-Bran 78/a]

oct. 14. Adresă prin care i se anunță lui S. P. că Societatea de Medici și Naturaliști din Iași l-au proclamat (prin diplomă) membru onorific al acesteia în data de 12 oct. 1911.

1912 mai. S. Pușcariu se află la Paris împreună cu soția, fratele lui și soția acestuia [*Călare*, p. 222].

nov. 8. S. Pușcariu, alături de Agârbiceanu, Tiberiu Brediceanu, Ilarie Chendi, Silviu Dragomir, Oct. Goga, Onisifor Ghibu, St. O. Iosif, I. Lupas, Oct. C. Tăslăuanu, semnează la Sibiu Declarația ziariștilor transilvăneni, prin care răspund invitației Partidului Național Român de a desfășura activitate publicistică în favoarea partidului.

nov. 10. se atribuie Diploma de membru de onoare al Societății Academice Social-Culturale „România Jună” (din Viena) pentru contribuția la propășirea neamului românesc [v. și ASP- M. V.]. **dec.** Cu ocazia aniversării centenare a nașterii lui Eudoxiu Hurmuzachi de către „Societatea pentru Cultură” și toate asociațiile național-culturale române din Cernăuți, S. P. a rostit cuvântul festiv.

Cuvânt rostit la Marea adunare a tinerimii universitare pentru a protesta contra atrocităților la care erau supuși românii din Peninsula Balcanică.

1913 febr. 6, 16, 23 și mart. 2, Cernăuți. S. P. ține patru conferințe din ciclul Începuturile literaturii române.

mart. 16. La Câmpulung (Bucovina), la solicitarea clubului „Rarăul”, ține conferința *Scriitori români îndrumători ai neamului* [v. ASP-Bran 23/b; ms 1989].

iunie 1, Rădăuți. La invitația Reuniunii Învățătorimii Române, în cadrul unei șezători literare, S. P. va ține discursul: *Scriitori români îndrumători ai neamului* [v. ASP-Bran 23/b].

Apare Dictionarul limbii române, Tom I, partea I: A-B, 716 p [redactat tipărit în perioada 1906-1912; v. 199].

1913-1914. La Universitatea din Cernăuți S.P. ține un curs de Gramatică istorică: consonantism [v. 2029]; derivațiunea [v.2030].

1914. În colaborare cu Al. Procopovici tipărește *Tetraevangheliqrul* Diaconului Coresi, vol. I, 1914.

mai 14. În ședința secțiunii literare, la propunerea secretarului general al acesteia, I. Bianu, se hotărăște să se propună plenului alegerea lui S. P. ca membru activ [AAR Seria II. Dezbaterele, Tom XXXVI (p. 1913-1914), 1914, p. 138].

mai 19. E ales, cu unanimitate de voturi, membru activ al Academiei Române; discursul de recepție va fi ținut abia în 1920; Bianu, în discursul de recomandare către Academie, spune că S. P. „prin munca și talentul său, a cucerit o pozițiune de mare însemnătate pentru cultura noastră națională, el ridicându-se de la situația de docent la Universitatea din Viena ca prof. univ.

la Universitatea din Cernăuți; de la membru corespondent al Academiei Române, la membru plin al Academiei Române, for de știință și cultură. Se afirmă ca întemeietor de școli, cu discipoli, ca și savanții vremii cu care colaborează: Bartoli, Belulovici, Byhan etc.” [AAR Seria II. Dezbaterile, Tom XXXVI (1913-1914), 1914, p. 144-146 și adresa din 22 mai 1914 trimisă de aceasta lui S. P.].

primăvara. Participă la o excursie de studii în Italia [Veneția, Florența, Napoli] și la Atena, organizată de la Brașov de prof. I. Blaga și Ciortea [Călare, 72, 105].

aug. 4. Mobilizat la cazarma din Brașov; mai târziu S. P. e mutat la Cislădie.

sept. 2. Cade în mâna rușilor Cernăuțiul, unde S. P. își avea locuința, tot ce adunase, cu manuscrisele *Dicționarului* și celelalte manuscrise cu mult material documentar.

1916 febr.-iunie. S. Puscariu se află la Triest în spital, pentru un tratament ochi; aici îl întâlnește pe Iuliu Maniu. Mai târziu e internat în spital, tot pentru ochi, la Innsbruck și apoi la Brașov.

mai 12-25. Prezintă un raport asupra lucrărilor *Dicționarului* de către Comisiunea Dicționarului în perioada 1915-1917, în plen se ia hotărârea ca acestea să fie suspendate temporar, S. P. fiind pe front [AAR. Seria a Dezbaterile, XXXV, 1915-1916, Buc. 1919, p. 162-163].

aug. 14-27. După 2 ani de neutralitate, România s-a alăturat Antantei, care promitea satisfacerea dezideratului desăvârșirii unității statului național [MDE, p. 1417]. La acea dată S. P. se afla tot pe front sau în concediu acasă, la Brașov, nerenunțând, în tot acest timp, la munca de cercetare.

1917 ian. 4. Începe redactarea unui jurnal, pe care îl va continua, mai mult sau mai puțin regulat, până la 21 sept. 1944 (la moartea soției sale).

febr. 23. Gândurile lui S. P. se îndreaptă, în clipe de răgaz, spre viitor. Din fumul de țigară se desprind contururile Muzeului” [Memorii 190].

iulie 1. Moare Titu Maiorescu de un atac de inimă. S. P. scrie un necrolog din care s-a publicat un fragment: *Titu Maiorescu văzut de Sextil Puscariu*, în „Argeș” VI, 1971, p. 2 [v. și *Memorii*, 216-223; 804].

sept. 2. Află că fratele său, Anton, a murit, la Bacău, de febră tifoidă.

dec. S. Puscariu află că e propus profesor de limbă și literatură română la Viena [Memorii, 273].

1918 ian.-febr. Este tot pe front, ca ofițer în armata austro-

ungară, făcând contabilitate militară și aprovizionare. În acest timp lucrează și la *Glosarul istroromân*.

mai 9. Moare G. Coșbuc; S. Puscariu așterne câteva gânduri și îi face un portret.

iul. 1. Este eliberat din armată, după 4 ani de front [Memorii, 298].

toamna. Ca decan al Facultății de Litere a Universității din Cernăuți participă la redeschiderea Universității.

oct. 11. În manuscrisul trimis lui de la Viena de studenta în medicină Cornelia Brediceanu, prietenă cu Dorica, sora lui, S. P. descoperă talentul tânărului L. Blaga, studentul în litere ce-și lua doctoratul în capitala Austriei și care îi făcea curte fetei [Memorii, 327].

S. P. a îndeplinit și funcția de vicepreședinte al Societății pentru Cultură: în această calitate a inițiat și dirijat acțiunile de aducere în Bucovina a trupelor de teatru Petre Liciu și Cazimir Belcot, ca și a unui grup de scriitori în frunte cu M. Sadoveanu, care au dat reprezentații și au organizat festivaluri literare în Cernăuți și în alte orașe, declanșând mare entuziasm în publicul român. Tot S. P. pregătește zborul lui Aurel Vlaicu în Bucovina. Cu acest prilej a primit, pentru Societatea pentru Cultură, din partea lui Al. Vlahuță, tabloul lui N. Grigorescu, *Păstorița*, care actualmente se află în Muzeul Județean Suceava.

oct. 13, Cernăuți. S. P. își începe activitatea unionistă împreună cu: Alecu Procopovici, Max Hacman, Vasile Bodnărescu, Dr. I. Bodea, hotărând și apariția de trei ori pe săptămână a unei publicații politice „Glasul Bucovinei”, la a cărei redactare va participa și Radu Sbiera și V. Vitencu.

oct. 15, Cernăuți. S. Puscariu se află împreună cu Aurel Onciul, Niculiță Popovici, Nicu Flondor, Aurel Turcan și Ipolit Tarnavski, la ședința din casa baronului A. Hurmuzachi, pentru a pregăti o mare adunare națională la Cernăuți. Textul manifestului pentru adunare a apărut în „Foaia poporului” nr. 40 din 1918.

oct. 22. Apare nr. 1 din ziarul „Glasul Bucovinei” organ de propagandă pentru unirea românilor de pretutindeni, iar de la 1 ian. 1919 organ democratic al Unirii, S. P., inițiatorul și conducătorul lui, făcând din acesta cel mai important organ de presă cotidiană apărut în Bucovina până la al doilea război mondial. Se remarcă articolul de fond *Ce vrem*, scris de S. Puscariu, ca de altfel întreg numărul [v. și 213 și 1965].

oct. 23. Scrisoare adresată lui Blaga, în care S. P. comentează *Poeemele luminii*, în manuscris. „Poeziile sunt frumoase și autorul lor un talent cu scânteie divină”. Cere permisiunea să

le publice, treptat, într-un ziar din Cernăuți, ce se va înființa nu peste multă vreme.

oct. 27, Cernăuți. În sala din imobilul „Societății pentru Cultură”, S. Puscariu participă la o mare adunare care s-a declarat constituantă și unde s-a votat rezoluția de unire a Bucovinei cu România [Memorii. 332]. Cu această ocazie, S. P. a fost ales printre cei 50 de membri votați pentru Consiliul Național Român din Bucovina, al cărui vicepreședinte a devenit. În această calitate, S. P. semnează o scrisoare a acestui Consiliu către Consiliul Național Român din Transilvania cu sediul la Arad, în care se comunică hotărârea Constituantei bucovinene din 27 oct. 1918, de unire necondiționată cu patria-mamă și dorința ca glasul românilor de pretutindeni să fie același. Prins în mijlocul evenimentelor, S. P. a adus o contribuție imensă la activitatea Consiliului Național. Calitățile, experiența și inițiativele sale personale au făcut ca el să aibă un rol important în pregătirea evenimentelor, ocupând și funcții importante; a răspuns de resortul Extemelor, calitate în care va lua contact cu cele mai importante personalități politice ale României.

oct. 28. Primește consimțământul lui Blaga pentru a-i publica poeziile în ziarul cernăuțean.

nov. 12. Consiliul Național s-a declarat Cameră legislativă, în care S. P. a primit funcția de secretar pentru afacerile străine în guvernul provincial provizoriu al lui Iancu Flondor. Astfel, S. P. va desfășura în această calitate o muncă intensă pentru legăturile guvernului român de aici cu organizațiile politice din celelalte ținuturi românești, cu reprezentanții diplomați ai țărilor aliate și cu marile personalități ale vieții publice românești, pregătind totodată cele necesare pentru conferința de pace.

nov. 13-14 și dec. 15. S. P. merge la Iași cu misiunea de a face legătura cu ceilalți luptători pentru unire, aici găsindu-se guvernul român și Casa regală.

nov. 15. S. P. este ales de Parlament, împotriva voinței sale, secretar de stat la externe în guvernul creat a doua zi după intrarea armatei române în Cernăuți [Memorii, 335]. Obligat de Flondor, el continuă să mențină legătura cu frații din România, cărora le trimitea „Glasul Bucovinei”.

nov. 25. S. P. participă la ședința în care a fost hotărâtă convocarea Congresului general al Bucovinei pentru 28 nov.

nov. 28 - Dec. 1. Pe când se proclama Marea Unire la Alba-Iulia, S. P. stătea în pat bolnav de gripa pe care o luase la Iași.

Ca unul din cei doi vicepreședinți ai Consiliului Național pentru unirea Bucovinei, S. Puscariu, până la sfârșitul anului

1919, când, chemat în Ardeal, va deveni primul rector al Universității române din Cluj, a colaborat strâns cu ministrul Bucovinei în guvernul român, Ion Nistor, pentru încadrarea deplină a Bucovinei în viața țării întregite.

Cu ocazia morții lui Delavrancea așeza câteva gânduri, publicate în „Familia” 9(109) 1973, nr. 7(95), și în Memorii 286-288 [v. 808, 817, 1932]

Înaintează la Secția Literară a Academiei Române un raport asupra lucrărilor lui V. Demetrius, *Canarul mizantropului. Versuri și Cântăreata*, propunându-l pe autor pentru premiul „Constantinide” [AAR, Seria II. Dezbaterile, XXXIX (1916-1918), 1921, p. 438-440].

1919-1944 La Universitatea din Cluj: profesor de limba și literatura română, rector: 1919-1920, 1941 [Referințe, vezi capitolul scrieri despre S. P.: 858, 890].

1919. Din acest an, S. P. este membru al Societății Scriitorilor Români.

ian. 19. Cu poezia *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii*, ziarul „Glasul Bucovinei” încurajează publicarea *Poemelor luminii* de Blaga. S. Puscariu le prefățează cu articolul *Un poet: Lucian Blaga*, punându-le pe prima pagină [v. 809].

mart. 18. Primește o scrisoare de la I. Lupas, prin care-l anunță că e invitat să primească din toamnă funcția de rector la Universitatea din Cluj. [Memorii, 358].

mart. 22. Printr-o telegramă, anunță Academia Română că a găsit niște documente istorice și etnografice de valoare în județul Hotin și îi cere acesteia ca, pentru a ajunge în posesia lor, să intervină la corpul de armată Iași unde le-a depus până la ridicarea lor de către Academie [AAR, Seria II. Dezbaterile, XXXIX (1916-1919), 1921, p. 187].

mart. 24. Împreună cu N. Iorga îl vizitează pe bătrânul Xenopol, aflat patul de moarte [Memorii, p. 371].

mai 12-15. S. P. e la București pentru ședința solemnă a Academiei Române din 15 mai, prilej cu care îi vizitează pe Goldiș și Iorga.

mai 15. La București primește de la Goldiș însărcinarea oficială de a se ocupa de înființarea Universității din Cluj, deschiderea acesteia fiind un eveniment cultural de mare însemnătate pentru românii transilvăneni.

[**mai-dec.**] Refuză postul de ministru al Bucovinei la București, precum și cererile liberalilor, spunând că nu va face altă politică decât politica neamului. Ca om de știință integru, va răspunde chemării vremurilor noi, acceptând să coordoneze lucrările pentru organizarea Universității din Cluj

teren de activitate pe care și-l dorea și pentru care se simte pregătit, arătându-se a fi un bun organizator și mediator, cu grijă în recrutarea profesorilor treburi delicate în procesul de reorganizare a învățământului și a cercetării științifice din capitala Transilvaniei. În calitate de Comisar general din partea Consiliului Dirigent al Transilvaniei de la Sibiu, XXXVI

Sextil Pușcariu a fost sprijinit și de ceilalți membri ai consiliului, colaborând bine și cu resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice, cu I. Maniu, V. Goldiș, V. Branisce, O. Goga, C. Angelescu și O. Ghibu.

mai 30. Aflându-se la București pentru sesiunea Academiei, S. Pușcariu face rapoarte de propunere ca membri corespondenți ai Academiei Române pentru I. Agârbiceanu, O. Ghibu și Al. Procopovici.

mai 30. În ședința Academiei se citește un raport al Comisiunii *Dicționarului*, iar în dezbateri se pune problema patrimoniului asupra fișelor și a bibliotecii speciale a dicționarului [AAR Seria II-a. Dezbateri, Tom XXXIX (1916-1919), 1921, p. 308-311].

mai 31. S. P. îl prezintă pe Blaga lui N. Iorga.

iunie 4. Face o expunere asupra activității științifice a lui G. Bogdan-Duică, pentru alegerea acestuia ca membru al Academiei Române [v. infra 313].. **iun. 5.** La propunerea lui S. P., Agârbiceanu e ales membru al Academiei Române.

iunie 10 În ședința Academiei Române ține Raportul asupra activității literare a d-lui N. Banescu pentru ca acesta să fie ales membru al Academiei Române [AAR, Seria II-a, Dezbaterile, Tom XL (1919-1920). 1921, p. 138-39, v. 312].

iun. 22. S. P. e la Cluj, fiind chemat pentru organizarea Universității; are 22. S. P. mai multe întâlniri pe această temă cu ministrul Angelescu și cu V. Goldiș; însoțește și o delegație franceză în Ardeal.

iul. 3, Sibiu. Primește de la Consiliul Dirigent o adresă semnată de șeful resortului, V. Branisce, prin care e numit Comisar general și președintele comisiei universitare formată în vederea organizării Universității din Cluj. Dreptul Consiliului Dirigent de a organiza Universitatea română se face în baza Decretului regal din 11 decembrie 1918 [Memorii, 397].

sept. 16. La Cernăuți, organizează o întrunire de rămas bun.

sept. 20. Se mută definitiv din Cernăuți, de pe str. Dominic, în Cluj, pe str. Elisabeta 23.

oct. 1. E numit profesor titular la Catedra de Limbă și Literatură Română din Cluj.

oct. 4, Cluj. S. P. supune aprobării Comisiei *Dicționarului* un Raport asupra reorganizării lucrărilor la *Dicționarul limbii române*, propunând ca dicționarul să continue, lucrările urmând a se relua în cel mai scurt timp. Raportul mai discută problema retribuției colaboratorilor.

oct. 30. S. P. e ales primul rector al Universității din Cluj [Memorii, 463].

toamna. Pune bazele primului Institut Român de Lingvistică, Muzeul Limbei Române, în cadrul căruia avea să activeze cea mai bună școală românească de lingvistică dintre cele două războaie mondiale [v. Diploma din 1935 premiat la Expoziția Internațională de la Bruxelles. Alte referințe: Muzeul Limbii Române, în LR, Chișinău, V, nr. 5 (23), 1995, p. 8-62; Muzeul Limbii Române, în „Tribuna”, nr. 10, 1995, p. 7-10; Avram, A., Muzeul Limbii Române și studiile de istorie a limbii române în perioada interbelică, în An ICED-A, 8-9, 1989, p. 82-86; E. Faiciuc: *Muzeul Limbii Române centru național de informare și documentare în profilul filologic în perioada interbelică*, în „Biblioteca” VI, 1995, nr. 5, p. 23-25; Lia Manoilescu, *Muzeul Limbii Române*, în BG, I, 1930, p. 85-91; D. Macrea, *Lingvistica românească între cele două războaie mondiale*, în CL, II, 1957, p. 14-19; I. Mării, *Muzeul Limbii Române: un institut de prestigiu național și internațional*, în „Tribuna”, Cluj, 1993, nr. 13, 1-7 apr., p. 9; în „Patria”. nesemnată, *Muzeul Limbii Române*, în „Patri”, 1936, nr. jubiliar 1 dec., p. 66; nesemnată „Muzeistii” [La Muzeul Limbii Române din Cluj], în BG, I, 1930, nr. 2, apr., p. 87; nesemnată, *Muzeul Limbii Române*, în „Segetătorul” I, 1922, nr. 14, 1 ian.]

MATERIALE DIN ARHIVE MANUSCRISE, DACTILOGRAME ȘI ȘPALTURI CU CORECTURI ALE LUCRĂRILOR PUBLICATE

1. *Lingvistica modernă și evoluția ei* [v. 558, 7 p. dactilo, ASP 77/5].
2. *Locul limbii române între limbile romanice*. Ms. 108 p. [ASP 15].
3. *Despre Glasul Bucovinei*. 12 p. dactilo fără titlu, nedată. [ASP-B 100/h]

CULEGERI DE FOLCLOR

4. *Anchetele S. Puscariu în Tara Oltului*. Cuprinde: fragmente de anchetă, fragmente de studii, culegeri de folclor. 1898. [ASP-B 2].
5. *Culegeri de folclor*. [ASP-B 21].

CURSURI UNIVERSITARE, REGULAMENTE ȘI ALTE ACTE LEGATE DE ACTIVITATEA DIDACTICĂ

6. *Curs de fonetică. Variantă românească și germană* (Berlin?). Peste 100 p. ms., 1936. [ASP-B 78/g; ASP 38; și un alt manuscris 91 p. [ASP 76].
7. *Curs de istoria literaturii române. Enăchiță Văcărescu*. Ms., fișe, decupaje. [ASP-B 78/h].
8. *Gramatica istorică. Consonantism*. Curs susținut în semestrul de iarnă 1913/1914 la Universitatea din Cernăuți. [ASP-B 104/g; ASP 56].
9. *Gramatică istorică. Derivațiunea limbii*. Curs susținut în semestrul de vară 1913 la Universitatea din Cernăuți. [ASP-B 104/g și ASP-B 96/a - 1 caiet]. 1
10. *Istoria literaturii*, fișe bibliografice, ordonate alfabetic, pe scriitori [ASP 45].
11. *Istoria literaturii române, vol. I. Începuturile. Curs*. [ASP 36; 77/71].
12. *Istoria literaturii române vol. II, sec. XVIII*. Manuscrisul [ASP 32].
13. *Istoria literaturii române. Școala ardeleană [note stenografice după cursul ținut de S. Puscariu 1913/1914, semestrul de iarnă, la Universitatea din Cernăuți, [ASP-B 104/e].*
14. *Lingvistică generală. Curs*, [ASP 40].
15. *Literatura românească veche, Curs*, Cernăuți, ms. [ASP 351].
16. *Literatură modernă sec. XVIII. Curs*, Cernăuți, 34 caiete.

- [ASP 34].
17. *Originile limbii române*, [1 caiet și alte materiale folosite la curs]. [ASP-B 961].
 18. *Problemele și însemnătatea filologiei române. Curs*, [ASP 40].
 19. *Sintaxă și stilistică a limbii române*, [1 caiet și alte materiale folosite la curs]. [ASP-B 81/bl.]

DESPRE SEXTIL PUȘCARIU (studii, filme, conferințe radio)

20. *Biografie amănunțită făcută de familie*, 24 nov. 1955, la cererea Uniunii Scriitorilor, precedată de o schiță a neamului Pușcăreștilor. [ms. ASP 71].
21. Block O., *Memoriu asupra istoricului și activității Institutului Român din Lipsca*, [ASP-B 19].
22. Pușcariu, Ioan, *Biografia lui Sextil Pușcariu*, (Mss Fond Pușcariu Biblioteca municipală Brașov, cf. Cărturari brașoveni, 1972, p. 199).
23. Tanașoca, Nicolae-Șerban, *Citind memoriile lui S. Pușcariu*, 4 p. dactilo [nepublicată]. [ASP-MV].
24. Vulpe, Magdalena, *Brașovul de altădată în amintirile lui S. Pușcariu*, Comunicare la simpozion cu ocazia Centenarului de la Brașov, 21 ian. 1977. 20 p. dactilo. [ASP-MV].
25. Vulpe, Magdalena, *Originea și continuitatea poporului român în concepția lui S. Pușcariu*, Comunicare la sesiunea științifică a Institutului de Etnografie și Dialectologie, iun. 1976 și la ședința omagială a Societății de Lingvistică Romanică, Secția Craiova, 25 feb. 1977, 9 p. dactilo. [ASP-MV].
26. Vulpe, Magdalena, S. Pușcariu, *Memorii: Bucovina*, Emisiune la radio 30 mar. 1992, 3 p. ms. [ASP-MV].

DOCUMENTE, ACTE, OBIECTE Acte legate de activitatea de la Cernăuți. [ASP-B 32].

- #### DOCUMENTE PRIVIND ACTIVITATEA INTERNAȚIONALĂ A LUI SEXTIL PUȘCARIU
27. *Raportul lui S. Pușcariu către Ministerul Instrucțiunii Publice* în care prezintă principiile și modalitățile de rezolvare a unor probleme ale învățământului universitar român, pornind de la trebuințele lui, mărimea împrumutului [cultural solicitat prin Liga Națiunilor] și o eventuală repartitie, ținând seama că universitățile sunt menite să facă o educație teoretică și practică a tineretului, după cum

trebuie să-și aducă și o contribuție științifică originală, punându-se astfel și problema extinderii institutelor de cercetare. Mai pune problemele menținerii la nivel proporțional a învățământului minoritar, a remunerației insuficiente a profesorilor, a promovării muncii intelectuale, a sprijinirii și eliberării intelectualului de situația materială grea și degradantă în care a ajuns, a construirii locuințelor în rate pentru profesori, ceea ce ar duce la dezvoltarea industriei naționale de construcții de locuințe și la reromânizarea orașelor transilvănene, a protecției sociale pentru cei cu familii numeroase și a scutirii de taxe pentru tinerii merituosi și cu probleme materiale. 11 p. dactilo. Raportul are la bază materialele semnalate în continuare. [ASP-B 98/e].

Fragmente din opera lui Sextil Pușcariu

LOCUL LIMBII ROMÂNE ÎNTRE LIMBILE ROMANICE

(Discurs de recepție la Academia Română.

Răspuns: Ioan Bianu)

Viitorul lingvist și filolog și-a făcut studiile liceale la Brașov și universitare la Leipzig (1895–1899), unde a devenit și colaborator al Institutului de Limba Română, organizat pe lângă Universitate, continuându-și apoi pregătirea la Viena (1899–1901) și la Paris (1902–1904). În 1899, și-a susținut, la Leipzig, teza de doctorat *Die Rumänische Diminutivsuffixe*, iar în 1904, docența la Viena, cu o lucrare de romanistică. A fost profesor de filologie română la Universitatea din Cernăuți (1908–1918). Stabilît, în 1919, la Cluj, a avut un rol hotărâtor în organizarea universității române, fiind primul ei rector. Tot în 1919, a pus bazele Muzeului Limbii Române – cel dintâi institut de lingvistică din România. A înființat și a condus buletinul Muzeului („Dacoromania”), în paginile căruia a publicat dezbateri privitoare la probleme principale de lingvistică și filologie. A condus revistele „Glasul Bucovinei” (1918) și „Cultura” (1924) și a colaborat la diverse publicații ale vremii: „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj, „Cele trei Crișuri”, „Cuget românesc”, „Gazeta Transilvaniei”, „Luceafărul”, „Revista Fundațiilor Regale”, „România nouă”, „Sămănătorul”, „Vatra” etc. În 1923, s-a numărat printre întemeietorii Societății Etnografice Române din Cluj și printre susținătorii creării, în orașul transilvan, a Arhivei de Folclor (1930). În 1906, Academia Română i-a încredințat sarcina întocmirii Dicționarului limbii române, din care a reușit să publice trei volume masive. A inițiat și o altă operă vastă – Atlasul lingvistic român, conceput în zece volume, din care, în timpul vieții sale, au apărut doar trei volume mari, însoțite de alte trei mai mici, cu hărți. Totodată, a mai realizat și alte lucrări importante: Atlasul lingvistic al României (1929); Hărțile graiului (1933); Atlasul lingvistic român. Prospect (1936); Les enseignements de l’Atlas linguistique de la Roumanie (1936). A preconizat scrierea unei ample lucrări asupra limbii române, concepută în patru volume, din care nu a reușit să definitiveze decât primele două: Privire generală (1940) și Rostirea (apărută postum, 1959). S-a impus prin multitudinea aspectelor abordate în cele peste 400 de lucrări: istoria limbii,

dialectologie, romanistică, fonetică, lexicografie, istorie și critică literară, unele dintre scrierile sale (Istoria literaturii române. Epoca veche; Considerațiuni asupra sistemului fonetic și morfologic al limbii române; Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache; Rumanische Etymologien, 2 vol.; Locul limbii române între limbile romanice; Limba română și graiul din Ardeal; Studii istororomâne ș.a.) constituind, prin ideile avansate și concluziile lor, lucrări de referință în domeniu. Ca scriitor, a cultivat schița narativă și proza memorialistică (Schițe, 1906; Călare pe două veacuri, apărută postum, 1968). A lăsat și câteva monografii ale unor lingviști de seamă (I. Bianu, Meyer-Lübke). Membru al Academiei de Științe din Berlin, al Comitetului Permanent Internațional de Lingvistică, al Asociației saxone din Leipzig etc.; reprezentantul României la Institutul Internațional de Cooperare Intelectuală de pe lângă Societatea Națiunilor.

La 11/24 aprilie 1905, a fost ales membru corespondent, iar la 19 mai/1 iunie 1914 – membru titular al Academiei Române, în cadrul Secțiunii Literare, pe care a condus-o, în calitate de președinte, între 1929 și 1931.

La 11 iunie 1920, în cadrul discursului de recepție, a dorit să fixeze, „pe cât este de puțină în stadiul actual al științei, locul ce se cuvine limbii noastre între limbile surori și, prin urmare, importanța ei pentru studiul filologiei române”, subliniind, în final, că: „Rolul nostru între popoarele lumii nu poate fi decât cel pe care ni-l indică însăși limba noastră: un popor romanic ce stă ca strajă civilizației și a sufletului latin în inima Europei răsăritene”, concluzie despre care Ioan Bianu (1856–1935) arăta, în răspunsul său: „Îndeplinirea acestui rol se impune față de celelalte popoare ale lumii ca o mare datorie națională întregului nostru neam; ni se impune față de sufletele strămoșilor noștri, cari, secolii după secolii, au muncit și au suferit asprimiile amare ale stăpânirii barbarilor veniți peste ei în pământul lor; se impune față de fiii fiilor noștri, cărora suntem datori să le dăm și să le lăsăm o îndrumare sănătoasă, spre a sta cu cinste în rândul neamurilor de frunte din aceeași familie și dintr-alte familii”.

Locul limbii române între limbile romanice – 11 iunie 1920

Domnilor colegi, câteva săptămâni după ce am avut cinstea să fiu ales membru al Academiei Române a izbucnit războiul. Vârtejul cel mare m-a luat cu sine din întâia zi, încât abia azi, după șase ani, am fericirea să-mi țin discursul de recepțiune.

Luptele crâncene, la care o parte din noi am asistat, dar mai ales luptele sufletești, pe care toți le-am îndurat, au făcut ca, în acești șase ani, să trăim o viață întreagă. Ca eroii din basme, care în trei zile creșteau cât într-un an, astfel ne-am îmbogățit sufletește în zilele și nopțile lungi ale războiului cumplit, trecând prin chinuri grozave și prin momente de nespusă fericire. Moartea, cu care ne-am găsit de atâtea ori față în față, la o vârstă când nu ești deprins să te gândești la ea, ne-a făcut să revizuiem concepțiile noastre despre viață și rostul nostru lumesc, iar în inima noastră și-au săpat, pentru veci, amintirea luminoasă atâți eroi căzuți pentru înfăptuirea visului secular.

Ei nu ne pot face, însă, să uităm pe cei vrednici, care ne-au părăsit mai de mult, după o viață laborioasă și după o muncă cinstită, depusă în serviciul neamului românesc, pe care n-au ajuns să-l vadă întregit.

Mă gândesc la acel bărbat învățat, model de cinste și simțire românească, înaintașul meu în această savantă corporațiune, Nicolae Quintescu.

Mult timp l-am crezut – și cu mine, desigur, și alții – ardelean. Felul cum își scria numele, cu o grafie latinizantă, pasiunea cu care îl susținea pe vestitul *u* mut în ortografie și întregul său fel de a fi mă făceau să-l așez, înainte de a-l cunoaște personal, în rândul acelor dascăli ardeleni care, trecând Carpații, răspândeau dragostea pentru limba și istoria strămoșilor noștri romani. Iar când l-am cunoscut, am întâlnit în el pe tipul acelor apostoli ai școalei, nearătătoși la înfățișare, măsurăți la vorbă, care ocoleau adunările zgomotoase și ieșeau din rezerva ce și-o impuneau când aveau să apere – cu foc și cu îndărătnicie – convingerile lor științifice.

Quintescu nu era, însă, ardelean și se născuse la Craiova, dominată de spiritul lui Ion Maiorescu. Studiile superioare și le-a făcut în Germania. S-a dus, însetat de învățătură, în orașul de pe malul Rinului – ale căror farmece le-a descris în *De la Bonn la Coblenz pe apă și pe jos* – în Bonn, unde Diez pusese temeliiile filologiei romanice. Aici, și, mai târziu, la Berlin, a lucrat teza sa de doctorat, *De deminutivis linguae romanicae vulgo walachicae nominatae* (Berlin, 1867), care e întâia monografie științifică din domeniul filologiei române, lucrată de un român.

Întâmplarea a voit ca cel ce avea să-i fie urmaș la Academie să-și treacă, cu trei decenii mai târziu, la altă universitate din Germania, doctoratul cu o dizertație care trata același subiect, încât între întâile îndrumări științifice să afle tocmai această lucrare, care și astăzi poate trece de model de muncă

serioasă, lipsită de exagerările cu tendințe latiniste, fără regrete și fără reticențe, în fața adevărului pe care îl scruta, și-l expunea într-o limbă latinească corectă și elegantă.

Reîntors în țară, Quintescu a fost numit profesor de limba și literatura latină la Universitatea din Iași și, mai târziu, la cea din București, despărțindu-se astfel de studiul filologiei române, pe care-l începuse printr-o lucrare atât de promițătoare, dar păstrând, până la sfârșitul vieții sale, un interes viu pentru el. Critica ce o făcea proiectului de dicționar al Societății Academice (publicată în anul al IV-lea a *Convorbirilor literare*), precum și îndrumările ce le dădea ca membru în Comisiunea Dicționarului, dovedesc acest interes și adâncă pricepere pentru studiul limbii române. Fără de a produce lucrări originale importante din domeniul atât de mult scrutat al filologiei clasice, el a publicat, totuși, câteva lucrări mărunte despre literatura latină (*Conv. lit.*) și a fost un bun și conștiincios profesor și unul din promotorii clasicismului la noi. Îi lipsea darul de a-și însufleți elevii prin cursuri strălucite, dar cel însetat de știință afla, în lecțiile și îndemnurile sale, calea sigură și adevărată pentru cercetări serioase. De asemenea, l-au preocupat totdeauna chestiunile de învățământ.

Astfel, când s-a stins, după ce o boală nemiloasă l-a împiedicat, în anii din urmă, să-și țină cursurile la universitate, el a lăsat o amintire neștersă la colegii și elevii săi.

Domnilor colegi,

Dacă romanitatea limbii noastre nu mai este astăzi contestată de nimeni, nu tot atât de unanime sunt părerile despre locul care ea îl ocupă între celelalte limbi romanice. Întâlnim și astăzi, uneori, idei eronate despre însemnătatea limbii române pentru studiul romanisticii și există romaniști care o țin atât de năpădită de cuvinte și construcții străine, încât cred că o pot neglija în studiile lor.

Astăzi voiesc să arăt netemeinicia ăstor fel de păreri și să caut a fixa, pe cât este cu putință, în stadiul actual al științei, locul ce se cuvine limbii noastre între limbile surori și, prin urmare, importanța ei pentru studiul filologiei romanice.

Li se va părea multora curios că o împărțire științifică a limbilor romanice încă nu a fost dată. În studiul său, intitulat *Limbile romanice*, apărut în marea lucrare *Grundriss der romanischen Philologie* (ed. 2, 1904–1906, p. 541), Gustav Gröber, după ce supune unei critici mănușite părerile emise în privința aceasta, renunță de a face o împărțire definitivă, iar Meyer-Lübke, în ediția a doua din *Einführung in das Studium*

der romanischen Sprachwissenschaft (1909), împărțind limbile romanice în cele nouă grupe cunoscute: română, dalmată, retoromană, italiană, sardă, provençală, franceză, spaniolă și portugheză, accentuează că această grupare „urmărește numai scopuri practice și e lipsită de o bază științifică solidă” (p. 23).

Fără de a avea pretenția să fac istoricul acestei chestiuni, cred, totuși, util de a arăta pe scurt care au fost criteriile după care s-a încercat până acum a se face împărțirea limbilor romanice¹.

Părintele filologiei romanice, Friedrich Diez, a recunoscut ca popoare romanice deosebite pe cele ce aveau o formațiune de stat independentă sau o literatură proprie. Astfel se explică de ce, între popoarele romanice, el numără și pe provenșali, care, politicește, nu alcătuiesc un stat deosebit. Diez distinge șase limbi romanice, pe care le împarte în trei subdiviziuni, introducând, în gruparea sa, și elementul geografic.

Grupa estică: italiana și româna.

Grupa sud-vestică: spaniola și portugheza și

Grupa nord-vestică: provenșala și franceza².

Vedem, dar, că în împărțirea lui Diez nu încăpeau trei dintre idiomele romanice pe care azi le recunoaștem ca limbi independente: limba dalmată (necunoscută pe atunci), cea retoromană, răsfirată în state diferite, și cea vorbită în insula Sardinia, care, literalicește și politicește, aparține Italiei.

Cel ce a cucerit limbii retoromane sau iadine un loc de sine stătător în complexul limbilor romanice a fost Ascoli³, care a aplicat în romanistică un criteriu întrebuintat de filologii indoeuropeni în cercetările lor. Este criteriul lingvistic, care urmărește un număr oarecare de evoluțiuni de limbă și, din rezultatele comune pe care le găsește în diferite ramuri ale aceleiași familii, caută să stabilească înrudirea mai strânsă între ele.

Aceeași cale o urmează Bartoli, scrutătorul limbii vechi dalmate, voind să hotărască locul ce se cuvine acestei limbi între limbile surori, dar îi mai adaugă două criterii, cel geografic și cel etnic. El crede că multe asemănări care se află între câteva limbi romanice nu se pot explica altfel decât admitând între ele o legătură geografică mai strânsă sau un substrat etnic comun. De aceea, el împarte limbile romanice în două grupe:

Una *apenino-balcanică*, cuprinzând limba italiană, cea dalmată și română, precum și limbile latine păstrate în graiul albanezilor, neogrecilor și slavilor balcanici, și a doua, *pireneo-alpină*, cuprinzând toate celelalte limbi romanice⁴. Locul deosebit al limbii sarde a fost scos în evidență mai ales de G.

Gröber, care a încercat să introducă, în împărțirea limbilor romanice, criteriul istoric⁵. Plecând de la principiul că popoarele romanice de azi vorbesc limba poporului român din epoca când țările pe care le locuiesc au devenit provincii romane, el a crezut că, din limbile de azi, va putea trage concluzii cronologice asupra limbii romane din diferite epoci ale dezvoltării sale. După Gröber, limba sardă ar trebui să reprezinte stadiul cel mai vechi al limbii latine, dat fiind că insula Sardinia a fost colonizată de romani în anul 238 î.d.Hr., apoi ar urma, în mod cronologic, Spania, Provența, Gallia, Retia, Dacia și, în sfârșit, Italia, unde nu a încetat niciodată continuitatea cu limba veche.

Am expus în cele precedente cele mai importante principii după care s-a încercat până acuma să se facă împărțirea limbilor romanice, fără să intru în amănunte și nepomenind nimic de polemicile iscate în jurul acestor păreri. Au rămas neamintite atâtea nume celebre, ca G. Pais, H. Schuchardt și alții, care, în repetite rânduri, și-au spus cuvântul în această chestiune. Scopul meu a fost numai să scot în evidență câteva momente caracteristice, crezând că este instructiv – și nu numai pentru filologi – a arăta cât de variate pot fi mijloacele cu care știința atacă și caută să rezolve o problemă.

Aproape toate aceste păreri sunt ademenitoare și întărite printr-un aparat mare de argumentație; dacă nici una n-a putut fi ridicată la rangul de criteriu sigur, cauza este aceeași pe care o observăm de atâtea ori, în orice ramură a științei: problema însăși e prea complexă, încât să poată fi dezlegată în mod unilateral, privită fiind dintr-un singur punct de vedere.

Deși nici unul dintre învățații amintiți n-au izbutit să dea o dezlegare definitivă, atâta muncă intelectuală produsă de atâtea minți luminate n-a fost zadarnică.

*

Filologii indoeuropeni, cărora le lipsesc aproape cu desăvârșire datele istorice, geografice și etnologice despre poporul primitiv din care s-au despărțit popoarele indoeuropene de azi, au fost nevoiți să-și creeze, din mijloacele proprii, prin asemănarea limbilor între sine, punctele de mănecare pentru deducții de natură biologică și paleontologică. Și, de fapt, după recunoașterea unor legi fundamentale care stăpânesc limba umană, în general, și limbile indoeuropene, în special, ei au ajuns nu numai să reconstruiască părți esențiale ale limbii primitive, ci să stabilească și raporturile de înrudire mai apropiată între ele.

Ceea ce știința datorește cu deosebire filologilor indoeuropeni este marele câștig metodic care se desprinde din

cercetările lor, ce pot trece de modele de argumentație strânsă și sistematică. Atenția filologilor indoeuropeni – și a întregii școale neogramatice germane – a fost mult timp încătușată, cu deosebire de studiul fonologiei. De la Bopp și Pott și până la Brugmann, majoritatea cercetătorilor au căutat să stabilească legile fonetice, care permiteau, în primul rând, precizarea unei etimologii și explicarea formelor morfologice. Astfel, nu e mirare că la stabilirea înrudirii mai de aproape a limbilor între sine s-au considerat, în primul rând și aproape în mod exclusiv, evoluțiuni fonetice și asemănări lexicale. Este de prisos, cred, să insistăm asupra faptului că aceeași valoare documentară o au și fenomenele de natură flexionară, derivativă și sintactică și că, numai atrăgând și pe acestea în cadrele cercetărilor noastre, vom izbuti să dăm un tablou complet al elementelor caracteristice ale unei limbi.

Când, dar, în mai multe limbi aflăm o seamă de fenomene lingvistice din toate ramurile gramaticii, care se prezintă în condiții asemănătoare, suntem îndreptățiți să deducem asupra înrudirii lor. Recunoscută odată această înrudire, putem merge un pas mai departe și, pe baza asemănărilor de amănunt ce le prezintă două sau mai multe dintre limbile recunoscute ca înrudite, să stabilim raporturile de înrudire mai strânsă între ele.

În privința aceasta trebuie să facem, însă, de la început o distincție bine lămurită. Există asemănări între limbile aceleiași familii, care nu se reduc la altceva decât la păstrarea unor elemente vechi din limba primitivă, pe care celelalte limbi înrudite le-au pierdut cu timpul. Acestea, când se găsesc în mare număr, pot da o asemănare celor două limbi, dar nu pot fi aduse ca dovadă că între ele a existat un raport mai intim decât cel de înrudire primitivă. E meritul lui Brugmann, dacă nu mă înșel, a fi arătat că importante sunt, în primul rând, inovațiunile de limbă, deci acel plus care se ivește în limbile înrudite în cursul dezvoltării patrimoniului comun.

De mult a fost stabilit ca principiu fundamental în lingvistică că schimbările neconținute la care este supusă limba omenească se propagă de la om la om. J. Schmidt a asemănat răspândirea aceasta a evoluțiunilor de limbă cu niște unde stârnite de o lovitură pe fața liniștită a unei ape, care se propagă în cercuri tot mai largi, unele din ele extinzându-se mai mult, altele mai puțin. Ceea ce propagă inovațiunile de limbă este contactul între oameni, o comunicație neîntreruptă. Odată recunoscut acest adevăr, s-a putut face și deducția inversă: dacă două limbi înrudite, dar despărțite astăzi geograficește una de

alta, au o sumă de evoluțiuni comune, aceasta e o dovadă că odinioară, pe vremea când aceste evoluțiuni se produceau între ele, a trebuit să existe un contact neîntrerupt.

Oricât de logică este argumentația aceasta, ea are, totuși, un clenci și, când voim să punem principiul în aplicare, dăm de greutate mari.

Asemănările între două limbi pot fi incidentale. Experiența ne arată că adesea întâlnim în limbi, care nu sunt înrudite și nici n-au avut niciodată o legătură organică una cu alta, fenomene analoage sau chiar identice, rezultate ale acelorași cauze psihologice și fiziologice, care diriguiesc dezvoltarea limbii românești pretutindeni⁶. Cine ne dă, deci, siguranța că asemănările de limbă din care voim să facem deducții asupra înrudirii sunt, de fapt, organice și nu întâmplătoare?

Fără a tăgădui posibilitatea acestor fel de asemănări incidentale, nu putem părăsi calea recunoscută odată de bună, numai fiindcă, mergând pe ea, am ajuns la o înfundătură de drum. Nimic nu e mai dăunător pentru cel ce urmărește adevărul decât scepticismul ucigător al oricărui avânt. Critica va trebui, deci, să înlocuiască scepticismul; ea ne va da posibilitatea să înlăturăm argumentele slabe și să reținem numai pe cele cu valoare documentară.

Dar nu se poate replica: cântărirea argumentelor după valoarea lor intrinsecă de dovedire este un act subiectiv și, deci, neștiințific. Nu clasificarea argumentelor în „importante” și „mai puțin importante”, ci mulțimea lor este doveditoare și înlătură posibilitatea incidentalului⁷.

Celor ce judecă astfel li se poate replica că o sumă de argumente slabe nu confirmă, ci infirmă o teorie. Cântărirea lor critică este totdeauna necesară. Din munca înaintașilor noștri, din descoperirile și răătăcirile lor și ale noastre se desprind o mulțime de experiențe prețioase, care ne ageresc simțul critic și ne scutesc de răătăciri metodice. Adesea ne pot fi utile și experiențele și concluziile la care au ajuns cercetătorii adevărului în alte discipline științifice.

Să luăm un caz din istoria naturală. Vaca, liliacul și balena aparțin mamiferelor, deși între ele există deosebiri atât de bătaoare la ochi încât un profan ar fi dispus să despartă pe liliac de vacă, alăturându-l la păsări, cu care are comun zborul în aer, și pe balenă, punând-o alături cu peștii, ca și care înoată în apă. Cu toate aceste deosebiri aparente, pentru naturalist nu poate încăpea nici o îndoială că vaca, liliacul și balena aparțin aceleiași grupe animale, bine hotărâtă față de păsări și pești, deoarece câteși trei au comun laptele cu care-și nutresc puii.

De ce însă laptele alcătuiește un factor caracteristic mai important decât aripile sau înotătoarele? Pentru că, cu laptele, sunt împreunate o mulțime de alte fenomene caracteristice, care condiționează întreaga organizație a mamiferelor, ale căror embrioni, cercetați sub microscop, nu se deosebesc între sine în nici o privință esențială. Zborul și înotatul e numai un criteriu de mână a doua. Dacă analizăm aripa unei insecte, vedem că construcția ei e cu totul diferită de aripa unei păsări; ea e o formațiune a scheletului extern, a pielii durificate, pe când aripa păsării este o extremitate cu schelet intern; între aripile păsărilor, ale liliacului și ale insectelor este o analogie care privește numai funcțiunea ce au a o împlini, nu însă și o omologie, adică o origine comună organică. Aripile n-au fost în stare să dea animalului caractere nouă, diferite esențial de alte animale din aceeași grupă: sistemul nervos și cel de respirație rămân aceleași la purecele fără aripi și la albina aripată, iar plămânii, intestinalele, creierii sunt identice la liliac și la șoarece.

Trecând pe terenul lingvistic, va trebui, deci, ca fiecare fenomen în parte să fie pus sub microscopul criticei cât mai temeinice. Sunt evoluțiuni de limbă pe care le vedem repetându-se independent pretutindeni. Nimic mai ușor și mai explicabil pentru cel ce cunoaște natura acestor sunete decât trecerea unui *s* în *ș* sau invers, pronunțarea lui *i* ca *e* sau invers etc. A deduce din faptul că la francezi *l'* s-a prefăcut în *i*, întocmai ca la români, asupra unei înrudiri mai strânse a acestor două limbi, ar fi greșit, căci schimbarea aceasta fonetică e una dintre cele mai frevente în toate limbile și în toate timpurile, iar cercetarea mai amănunțită ne arată că în trei din cele patru dialecte principale ale limbii române *l* muiat se pronunță până astăzi.

Pe astfel de inovațiuni de limbă, pe care le vedem repetându-se aproape pretutindeni, nu ne vom răzima. Dimpotrivă, dacă avem a face cu o trecere fonetică sau o altă inovațiune de limbă rară și neobicinuită, ne vom opri, cu mai multă stăruință, asupra ei. Dacă, bunăoară, vom descoperi în dialectele principale ale limbii române, care sunt despărțite de veacuri unul de altul, schimbarea labialelor în paletale, care foneticește e greu de explicat și pe care n-o mai întâlnim în nici o altă limbă, de la început vom recunoaște că pronunțarea *k'ept* în loc de *piept* în unele regiuni daco-române și la toți aromânii nu poate fi întâmplătoare, nu e probabil ca ea să se fi dezvoltat independent în fiecare din aceste dialecte, după despărțirea lor⁸.

Raritatea unei inovațiuni de limbă va trage, deci, în cumpănă, când cercăm să facem deducții asupra legăturii organice de înrudire între două limbi sau dialecte.

Tot, astfel, cauzele comune ale unei inovațiuni. Dacă putem constata că o evoluțiune lingvistică s-a dezvoltat în două limbi sau două dialecte, astfel ca nu numai rezultatul să fie același, ci și cauzele să fie identice, atunci cu greu vom putea nega legătura organică între ele. Meyer-Lübke a atras, de repetite ori⁹, atenția cercetătorilor asupra influenței pe care au avut-o vocalele finale asupra vocalei accentuate din silaba precedentă. Limba română ocupă, în privința aceasta, un loc deosebit față de limbile surori. Pe când în majoritatea celorlalte limbi romanice influența aceasta o produc numai vocalele extreme *i* și *u* (de ex. în Italia de sud NIGRU > *niuru*, dar NIGRA > *neura*), în limba română vocalele care produc metafoia lui *e* și *o* sunt *e* și *a* (NIGRU > *negru*, dar NIGRA > *neagră*). Metafoia aceasta se găsește în dialectele române, unde, desigur, nu s-a putut produce, în condiții și cu rezultate absolut identice, independent unul de altul, după despărțirea lui geografică, ci trebuie să dateze din vremea când aceste dialecte nu erau încă despărțite.

Când o inovațiune de limbă apare în două limbi sau dialecte înrudite nu numai în aceleași condiții, ci și cu aceleași cazuri refractare, cu aceleași excepții, atunci legătura între limbile acestea este și mai evidentă.

Un exemplu frumos ne arată, în privința aceasta, limba sardă și cea română în dezvoltarea grupeii latine QUA și GUA. În condiții aproape identice¹⁰, vedem că din grupele QUA și GUA nu rămâne, ca în celelalte limbi romanice, consonantele velare K și G, ci învinge elementul labial. Avem, dar, o dezvoltare fonetică rară, cu un rezultat aproape identic¹¹ în două limbi romanice, care sunt, geograficește, atât de departe una de alta. Dar traducerea aceasta fonetică nu cuprinde toate exemplele, ci are și-s un număr considerabil de excepții. Desigur, că nu poate fi o pură întâmplare¹², că și excepțiile sunt aceleași: QUATTUOR > rom. *patru*, sard. *battoro*, QUADRAGESIMA > rom. *păresimi*, sard. QUADRAGINTA > sard. *baranta*, EQUA > rom. *eapă*, sard. *ebba*, AQUA > rom. *apă*, sard. *abba*, LINGUA > rom. *limbă*, sard. *limba*; dar QUALEM > rom. *care*, sard. *cale*, QUANDO > rom. *când*, sard. *cando*, QUANTUM > rom. *cât*, sard. *cantu* (cf. și SQUAMA > rom. *scamă*, QUADRA > sard. *carra*, QUASI > sard. *casi*).

O importanță deosebită se cuvine acelor inovațiuni care, în două limbi a aceleiași familii, au avut urmări analoage. Un exemplu va ilustra îndată ceea ce voim să spunem. În opoziție cu celelalte limbi romanice, limba română și italiană se caracterizează prin amuțirea tuturor consonantelor finale.

Urmarea a fost că, într-un timp oarecare, în limba română și italiană nu mai existau decât cuvinte terminate în vocale. Mai ales amuțirea lui *-s* final a revoluționat întregul sistem de declinare și, în parte, și de conjugare. Din momentul când nu numai *-m* final a dispărut din limbă – un fenomen „latin vulgar”, cunoscut tuturor limbilor romanice – ci a amuțit și *-s* la sfârșitul cuvintelor, nominativul LUPUS și acuzativul LUPUM au intrat, deci, în aceeași categorie cu MENSA (care reprezenta și nominativul și acuzativul) și MONTE. Urmarea a fost că în limba română și italiană forma nominativului s-a generalizat și în plural, spre deosebire de celelalte limbi romanice, în care *-s* este până astăzi în mare parte semnul distinctiv al pluralului (cf. rom. *oameni*, ital. *uomini*, dar franc. *hommes*, span. *hombres* etc.). Și tot dispariția acestui *-s* final este cauza că la conjugarea I, în locul terminațiunii *-as*, apare la noi și la italieni la pers. a doua din singular un *-i*, ca și când am avea să plecăm de la o formă *CANTI în loc de CANTAS.

În sfârșit, avem inovațiuni de limbă care se datoresc unei influențe externe. Acestea ne pot servi la deducții prețioase, prin faptul că ne clarifică asupra timpului când s-au produs și a locului unde s-au petrecut. Astfel, verbul HABEO, împotriva tuturor regulilor fonologice, în loc să apară, în limba română, sub forma **aib*, are, în toate dialectele, forma *am*. Explicația acestei iregularități a dat-o Meyer-Lübke¹³: după albanezul *kam*, **kai* (=ke), *ka*, s-a născut altă formă *am*, alături de *ai*, *a*. Forma *am* a atras după sine și pe imperfectul *eu aveam* (în locul vechiului *eu avea*), care, apoi, a fost cauza că la imperfectul tuturor verbelor persoana dintâi a primit un *-m*¹⁴. E evident că influența aceasta a limbii albaneze nu s-a putut produce asupra fiecărui dialect român în parte, după despărțirea dialectelor¹⁵, dând tocmai același rezultat și dând naștere aceluiași analogii, ci trebuie să admitem că ea a avut loc pe când dialectele noastre nu erau despărțite și erau încă în contact cu limba albaneză. Mai mult decât atât, trebuie să ne coborâm în timpuri vechi, când în limba albaneză însăși persoana a doua se pronunță încă *kai* și nu se contrăsese în *ka*, căci altfel n-am înțelege analogia între formele române și albaneze.

Vedem, dar, că și în lingvistică se pot stabili câteva principii generale, care ne dau posibilitatea de a cumpăni materialul brut după valoarea lui documentară. Deși aceste principii nu pot fi numite încă criterii sigure, care ne-ar permite ca să distingem, ca naturaliștii, ceea ce este omolog de ceea ce e numai analog, totuși ele ne indică posibilitatea de a deosebi asemănările organice de cele incidentale. Desigur că, pe lângă cele cinci

puncte citate în cele precedente, se mai pot afla și altele, menite ca să perfecționeze mijloacele noastre de investigație. Chiar în exemplele ce le-am citat, am văzut că, mai adesea, la același fenomen pot fi aplicate mai multe în același timp, ceea ce se numește valoarea documentară a cazului.

Nu vom părași, dar, drumul recunoscut odată bun de lingviști, ci vom căuta să stabilim legăturile mai apropiate între diferitele limbi și de aici înainte, cu mijloacele pe care ni le dă lingvistica însăși. E necesar, însă, ca acest criteriu lingvistic să fie aplicat înțelepțește, metodic și cu critică, deosebind între inovațiuni de limbă și rămășițe vechi și ținând seama și de deosebirile între diferitele limbi.

E în firea omenească ca asemănările să ne preocupe mai mult decât deosebirile. O remarcăm de atâtea ori în viața cea de toate zilele, când constatăm asemănări între doi indivizi, care poate nici nu se cunosc unul pe altul și trecem indiferenți pe lângă oamenii înrudiți de aproape, care nu se aseamănă. Bucuria ce o simțim când am ajuns să stabilim nota comună a celor ce se aseamănă și nevoia ce o simțim să comunicăm imediat acest lucru și altora e o dovadă că pornirea aceasta în noi este firească și e neîndoios că ea e la temelia multor descoperiri științifice.

Nu ne va mira, deci, că metoda comparativă stăpânește de decenii și în lingvistică. Ea este, însă, unilaterală când lucrează numai cu date pozitive și nu ține seama și de latura negativă, de deosebirile ce există între două limbi, a căror înrudire a fost recunoscută. Cât de importantă este, însă, și recunoașterea acestor deosebiri a demonstrat în urmă Meyer-Lübke, vorbind despre legăturile între limba română, dalmată și albaneză¹⁶.

Dar romanistul se găsește într-o situație cu mult mai avantajoasă decât filologul care, din limbile indoeuropene de astăzi și din textele lor vechi, e nevoit să reconstruiască limba primitivă, iar în limbă caută să câștige câteva puncte de plecare pentru a elucida istoria, granițele geografice, referințele politice și alcătuirea etnografică a poporului care a vorbit-o. Romanistul cunoaște, în cea mai mare parte, limba din care s-au dezvoltat limbile romanice de azi, depusă în scrieri literare de o mare valoare, pe care o putem urmări chiar în dezvoltarea ei. Despre poporul roman avem date istorice amănunțite și cunoaștem, în liniamente generale, răspândirea lui geografică; suntem informați despre alcătuirile politice ce au rezultat din Imperiul Roman și avem chiar date despre compoziția etnografică a popoarelor neolatine. Suntem, dar, în situația fericită ca deducțiile de natură pur speculativă pe care le facem din materialul lingvistic să le supunem unui control sever.

Va fi bine să examinăm din acest punct de vedere mai întâi principiul fundamental pe care se reazemă întreaga clădire a filologilor indoeuropeni și care pune la îndemâna deducțiilor asupra legăturilor între diferitele ramuri ale aceleiași familii de limbi comunicația între popoarele care le grăiesc.

De acest principiu n-a ținut îndeajuns seama Gröber, când și-a clădit faimoasa sa teorie. Precum au arătat criticii lui, cu deosebire K. Sittl¹⁷, în Imperiul Roman „colonizarea nu s-a făcut deodată în mase atât de mari, încât să ne putem închipui că limba latină din Italia a putut fi transplantată, într-o anumită fază a ei, în diferite provincii. Colonizările cele mai importante s-au întâmplat sub Caesar și Augustus, care-și trimiteau veteranii pe toată întinderea Imperiului... Între provinciile acestui Imperiu Roman exista o comunicație neîntreruptă, pe care nu ne-o putem închipui destul de grandioasă”. Iar N. Iorga a arătat în mod convingător¹⁸ că, înainte de cucerirea oficială a unor provincii romane, a existat o îndelungată infiltrare a acestor ținuturi cu o populație țărănească, care ea, iar nu cei câțiva veterani, slujbași și aventurieri veniți deodată cu ei, a dat caracterul roman acestor provincii¹⁹.

Prin comunicația vie și deplasările dintr-o provincie într-alta, inovațiunile de limbă se răspândeau asupra celor mai multe părți ale Imperiului, iar deosebirile regionale se ștergeau în tendința de a vorbi aceeași limbă comună.

Dar nu trebuie să ne închipuim că limba vorbită în întreg Imperiul Roman a fost vreodată uniformă, căci nu se poate închipui o limbă fără deosebiri regionale pe un teritoriu atât de vast. Uniformitatea așa-zisei „latine vulgare”, pe care umaniștii o accentuează atât de adesea, se explică tocmai prin faptul că ei au fost prea mulți preocupați să strângă asemănările între diferitele limbi romanice și s-au oprit prea puțin asupra deosebirilor. Ea e mai mult o înșelăciune optică, din cauza distanței la care ne aflăm astăzi de ea²⁰.

Reconstruind limba „latina vulgară” din limbile romanice de azi și controlând datele ce le câștigăm pe această cale pur speculativă, precum „vulgarismele” păstrate la scriitorii clasici, la gramatici, în glose, inscripții, copii de manuscrite, în elementele latine pătrunse în alte limbi etc., vedem, pe de o parte, că pe vastul teritoriu al Imperiului Roman de fapt nu s-au putut naște dialecte propriu-zise, între granițele diferitelor provincii, dar că existau deosebiri de limbă remarcabile adesea chiar între regiuni apropiate.

E neîndoios că dacă aveam de-a face cu o uniformitate relativă atât de mare, cauza principală era tocmai comunicația

vie care permitea să se răspândească de la om la om cuvintele limbii și, prin ele, schimbările fonetice, morfologice și sintactice.

Dar comunicația, contactul direct nu poate fi singura cale prin care se pot explica inovațiunile ce le găsim între limbile aceleiași familii. Am citat mai sus cazul grupei QUA și GUA care dau aceleași rezultate și care apar cu aceleași excepții în limba română și sardă. O comunicație mai strânsă între Dacia-Moesia, pe de o parte, și între Sardinia, pe de altă parte, n-a existat niciodată, iar în limbile romanice, care geograficește sunt așezate între limbile română și limba sardă, inovațiunea aceasta de limbă lipsește.

Cazul fiind instictiv din punct de vedere metodic, ne vom opri un moment la el.

Cei ce nu-și pot închipui propagarea unei inovațiuni de limbă decât prin contactul nemijlocit între om și om, prin comunicația ce rezultă dintr-o continuitate geografică vor nega, pe baza acestei asemănări, o legătură mai strânsă între limba sardă și cea română. Ei vor accentua că paralelismul în dezvoltarea acestor grupe nu e complet și, deci, avem a face cu un fenomen de limbă, care s-a dezvoltat independent la români și la sarzi²¹.

Cei ce, dimpotrivă, sunt convinși că rezultatele aproape identice, până și în excepțiile pe care le prezintă, nu pot fi întâmplătoare, vor căuta și asemănări. Truda lor nu va fi zadarnică, căci numărul asemănător între aceste două limbi, asemănări care lipsesc în celelalte limbi romanice (și nu se găsesc decât în parte în Italia de sud sau la dalmăți și albanezi) este neobicinuit de mare²². Dar, dacă examinăm cu critică aceste asemănări, vedem că marea lor majoritate se reduce la conservarea aceluiași forme vechi în regiunile cele mai îndepărtate ale Imperiului Roman, în Moesia-Dacia și în insula Sardinia, izolată în mare. Vom vedea, mai târziu, că limba română apare și în alte multe privințe mai conservatoare decât celelalte limbi romanice, iar în Sardinia nu s-au păstrat numai cuvintele și formele vechi citate, ci și altele²³.

Dacă, pe de altă parte, considerăm și deosebiri ce există între limba română și cea sardă – și în cele următoare vom avea ocazia să relevăm unele din ele – ne convingem că ele sunt esențiale, căci Sardinia, prin porturile ei de mare deschise spre vest, ia parte la unele inovațiuni de limbă caracteristice limbilor romanice apusene.

Dintre cele câteva coincidențe citate, care nu se reduc la păstrarea unor forme vechi, ci ne apar ca inovațiuni în aceste

două limbi, nici una nu este atât de neobicinuită încât să nu putem admite că s-a dezvoltat în fiecare limbă deosebit.

Singura coincidență care, prin raritatea evoluțiunii, prin cauzele care au determinat-o și, mai ales, prin excepțiile comune în limba română și sardă nu poate fi întâmplătoare este dezvoltarea grupelor QUA și GUA.

Ar fi metodic greșit dacă, din faptul că între limba sardă și cea română n-am găsit și alte legături organice și știind că între Sardinia și Moesia-Dacia n-au existat legături geografice mai strânse, am trage concluziunea că nici această coincidență nu poate fi decât întâmplătoare. Metodic corect este că, dimpotrivă, a admite că o coincidență între două limbi poate avea și alte cauze decât comunicăția între cele două popoare care o vorbesc despărțite geograficește.

M. Bartoli, reînnoind cu nouă argumente o veche teorie, crede că rezultatele deosebite ale grupurilor consonantice QUA și GUA se reduc la un fenomen dialectal de origine oscă-umbrică și formele cu labiale au fost duse în Sardinia și Dacia-Moesia de coloni italieni, care aveau încă pronunțarea aceasta dialectală. Explicația aceasta a fost combătută²⁴, dar chiar dacă ea nu este convingătoare, împrejurarea că nu suntem în stare să dăm încă o altă explicare mai bună nu ne îndreptățește să negăm faptul în sine.

Bartoli crede că nici între romanii estici și cei din Italia de sud nu a putut exista o comunicație directă. Marile asemănări de limbă pe care le constată însă – care de fapt nu pot fi explicate numai ca păstrarea unor elemente vechi – el le explică prin „motive etnice”, admitând că populația din Italia de sud și cea din Imperiul Roman de est era înrudită din punct de vedere etnic.

Față de importanța momentului etnologic, lingviștii de astăzi sunt, în general, sceptici. Știm că popoarele romanice de azi s-au născut din amestecul poporului roman cu popoarele băștinașe din provinciile colonizate. „Am putea, deci, presupune *a priori* că amestecul limbii latine cu aceste idioame deosebite să fi avut de urmare rezultate deosebite și, sprijiniți pe acest amestec, să putem face despărțirea dialectelor. Dar până acum știința n-a izbutit, decât în foarte puține cazuri, să demonstreze astfel de influențe etnologice²⁵. Din amestecul popoarelor autohtone cu romanii s-a născut o populație care, din punct de vedere etnic, era ceva nou, din punct de vedere al limbii, însă nu se deosebea mult de locuitorii romanizați din alte ținuturi ale Imperiului Roman. Studiile mai nouă au dovedit că atunci când un popor se deznaționalizează cu desăvârșire, el învață

limba cea nouă perfect, întocmai precum omul, sub controlul neîntrerupt al celor din jurul său, se dezbară încetul cu încetul de toate greșelile de limbă pe care le avea în copilărie²⁶.

Dacă, însă, prin progresele științei se reduce tot mai mult numărul formelor și cuvintelor care, neputându-le da altă explicare, erau considerate ca urme autohtone, totuși momentul etnologic a avut, însă, în alt sens, o influență importantă în închegarea limbilor și dialectelor de astăzi. Înrudirea de sânge a creat o comunitate de interese și de tradiții, care a cimentat legăturile între cei ce se știau aparținători ai aceluiași neam. „Granițele bisericești în Evul Mediu, coincid adesea cu hotarele popoarelor și a triburilor din vremile anteromane, fiindcă simțul legăturilor vechi a rămas neatins de romanizare și fiindcă biserica a ținut seama de el. De aici rezultă că grupele de limbi și dialecte romanice de azi se acoperă cu grupele etnice din timpuri străvechi, cu toate că nu se poate documenta o influență lingvistică directă a elementului autohton. Glasul sângelui, conștiința apartinerii la aceeași familie mare strânge pe membrii ei în jurul acelorași centre politice, administrative, comerciale, bisericești etc. și le depărtează de altele, producând hotare, care nu sunt totdeauna identice cu granițele geografice cele mai indicate. Astfel, în definitiv, momentul etnologic trebuie privit, în rezultatele lui, tot ca un efect al comunicației mai strânse între cei ce se simt înrudiți prin sânge. Meyer-Lübke²⁷ are dreptate când conchide: „O istorie a limbilor și dialectelor romanice va deveni o istorie a comunicației, care poate să adâncească istoria politică și administrativă”.

Și tot în acest sens ne poate fi util și criteriul granițelor politice. E evident că o împărțire a limbilor romanice după formațiunile de stat, așa cum în parte a încercat-o Diez, nu poate fi practică nici astăzi, după pacea cea mare, care a încercat să facă dreptate națiunilor. Nici astăzi granițele statelor nu coincid cu hotarele etnice; cu atât mai puțin era acesta cazul în trecut.

Dar nu-i mai puțin adevărat că unitatea politică, acolo unde ea a existat, a contribuit, în măsură mare, la închegarea și la unitatea unei limbi sau unui dialect. În centrele mari politice în care se concentrează oficiile administrative și își au reședința capii bisericii, unde pulsează viața economică, industrială și comercială, limba are nevoie de forme nouă de expresiune pentru viața mai intensivă. În aceste centre se plămădesc inovațiunile de limbă și din ele eradiază în toate părțile. Dar aceste centre sunt, în același timp, punctele spre care sunt atrase ținuturile înconjurătoare, încât, prin contactul neîntrerupt cu ele, se paralizează tendințele particulariste și regionale care, în

limbă, dau naștere deosebirilor dialectale. Că, dacă timpul, în scurgerea sa, sapă tot mai adânc brazdele între dialecte, nu-i mai puțin adevărat că unitatea politică strânge dialectele în aceeași grupă, pe care, cu o noțiune abstractă, o numim limba unui popor.

Limba română poate sluji, în privința aceasta, de un exemplu instructiv. Într-un studiu anterior²⁸ am arătat că patria primitivă a românilor nu trebuie s-o căutăm pe un teritoriu restrâns, în Peninsula Balcanică sau în Dacia Traiană, ci în toate acele regiuni, pe ambele maluri ale Dunărei de jos, unde, în întâiele veacuri după Hristos, exista o viață romană. Pe acest teritoriu întins se vorbea o limbă cu multe nuanțe regionale. Cu toate acestea, cât timp diferitele grupe de români nu fură izolate complet unele de altele prin popoare de alt neam, limba străromânilor arată aceleași trăsuri mari de dezvoltare, pe care le regăsim astăzi în toate dialectele și care o deosebesc de oricare altă limbă din lume²⁹.

Cauza care a păstrat unitatea relativă a străromânilor, nefiind, desigur, numai comunicația, care n-a putut fi nici ușoară, nici prea vie între strămoșii noștri răzlețiți mai ales prin munți, trebuie să fi fost tocmai lipsa de organizații politice mai complicate, care să-i divizeze în grupe cu centre impopulate și cu o viață mai intensivă. Astfel, pe teritoriul întins stăpânit de Carpați și de Balcani și despărțit prin Dunăre, o populație răzlețită a putut păstra o limbă mai uniformă decât italienii, bunăoară, la care condițiile geografice erau mai priincioase pentru menținerea unei comunicații vii. Dar Italia era divizată politiceste din vechime în grupulețe unite prin interese comune, în jurul unor centre care rivalizau și se dușmăneau.

Același lucru îl vedem repetându-se în timpuri istorice. Astăzi avem un dialect muntenesc și unul moldovean, vorbite în cele două principate de odinioară. Dar nu avem un dialect ardelean, deși Transilvania, prin șirul de munți înalți care o împrejmuiește aproape din toate părțile, ar părea indicată să dezvolte un dialect unitar. Românii din Ardeal vorbesc, în părțile sudice, dialectul muntean, iar în părțile nordice, pe cel moldovean. Cele cinci sute și mai bine de ani de când coloniștii din Ardealul sudic au întemeiat statul muntean și emigranții din Maramureș și din Ardealul de nord au pus bazele statului moldovean ar fi fost un timp destul de lung pentru ca limba celor rămași acasă să se dezvolte în altă direcție decât a celor plecați. Dar, sub stăpânire străină, în Transilvania nu s-a putut înjgheba, pentru români, o unitate politică, care să-i strângă în aceeași grupă și să-i deosebească de cei ce erau despărțiți

geograficește de ei. Dimpotrivă, conștiința etnică a ținut mai departe legăturile de la frați la frați, granițele politice n-au întrerupt comunicația și, în tot cursul secolilor, românii au trecut munții, nu numai din Ardeal în Principate, ci și invers, după cum împrejurările de trai erau mai favorabile, în diferite timpuri, acolo sau aici. Subdialectele dacoromâne, numirile de localități și de persoane ne vorbesc clar despre astfel de migrațiuni.

*

După excursia ce am făcut-o, netezind căile pe care vom avea de mers, să ne întoarcem acum la chestiunea care ne preocupă și să căutăm să facem împărțirea limbilor romanice, ținând seama de asemănările și deosebirile ce există între ele și să le aducem în consonanță cu ceea ce știm despre istoria, răspândirea geografică, alcătuirea etnografică și formațiunea politică a popoarelor romanice și despre comunicația ce există între ele.

Cât timp această comunicație era întreruptă între populațiunea romană, care avea, mai mult decât oricare alt popor, conștiința că aparține unui singur stat glorios, cu o singură conducere, limba vorbită în acest imperiu unitar era – cu toate deosebirile regionale, locale și aparținătoare diferitelor clase sociale – aceeași. Până în sec. IV, putem vorbi, dar, de o singură limbă, pe care am putea-o numi *preromanică*, fiindcă ea nu se divizase încă în limbile romanice de azi. Cele mai multe din inovațiunile de limbă, care constituie deosebirea între limba latină „clasică” și între ceea ce romaniștii numesc limba latină „vulgară”, se regăsesc, de fapt, în toate limbile romanice de azi.

Firește, nu toate aceste evoluțiuni puteau să câștige terenul cu aceeași repeziciune și cercul lor de răspândire nu era deopotrivă de mare. Unele din ele nu s-au generalizat, ci au rămas închise într-un teritoriu mai mărginit. Și e iarăși natural ca să le găsim mai ales la popoarele romanice de azi, care erau învecinate odinioară.

Astfel se explică asemănările mai mari ce există între limba română și limba italiană, asemănări care au făcut încă pe Diez ca să distingă o grupă „estică” deosebită și care l-au îndemnat pe Bartoli să le împreune – alăturându-le și limba dalmată – în grupa „apenino-balcanică”.

Am citat mai sus cazul amuțirii consonantelor finale în aceste două limbi, care, ivindu-se în condiții identice, a avut urmări grave asupra întregului sistem de declinare și conjugare. O altă asemănare, care nu poate fi întâmplătoare, a fost relevată de Meyer-Lübke³⁰: *e* scurt înainte de *n* se diftongează în

paroxitoane, rămâne însă ca monoftong în proparoxitoane, ceea ce, pe românește, se cunoaște prin păstrarea intactă a dentalelor și labialelor precedente.

O altă particularitate româno-italiană – și urme se găsesc și în limba veche dalmată – e mențiunea și răspândirea pluralelor în *-ora* (rom. *-uri*), precum și vitalitatea prefixului *extra-* (cf. *străbat*, ital. *strabattere*), pe care, afară de Italia, îl găsim și la albanezi.

Cele mai multe asemănări se găsesc între aceste două limbi cu privire la tezaurul lexical, și nu numai, în păstrarea aceluiași cuvinte latine³¹, ci și în înțelesurile speciale, cu cari unele cuvinte apar în aceste două limbi³² sau în formațiuni și cuvinte nouă³³.

Dacă împrejurările istorice nu ar fi întrerupt continuitatea strămoșilor noștri cu Italia, probabil că, cu timpul, asemănările acestea s-ar fi adâncit și mai mult și nu s-ar fi ivit deosebiriile cele mari, cari ne constrâng să alăturăm limba italiană la limbile romanice de vest.

Aceste împrejurări istorice fură date când, la sfârșitul veacului al IV-lea d. Hr., Imperiul Roman s-a divizat în două grupe, în Imperiul Roman de Vest și cel de Est, pe care împăratul Teodosius, înainte de a muri, le lăsă moștenire fiilor săi, Arcadius și Honorius. De astă dată, divizarea fu definitivă, ceea ce dovedește că ea corespundea unei deosebiri faptice între cele două regiuni.

Unitatea politică fiind de acum sfărmată, au fost rupte și condițiile cari mențineau unitatea de limbă, încât, începând cu veacul al V-lea, nu mai poate fi vorba de o singură limbă preromană. Deși tradiția vechiului imperiu rămăsese aceeași și la împărații care, în Bizanț, puneau bazele unei împărății ce avea să dăinuiască o mie de ani și care se complăceau în rolul de protectori ai Romei, în curând legăturile de fapt între cele două imperii romane încep să slăbească tot mai mult. Stările nouă produse prin migrațiunea popoarelor, întărirea elementului grecesc în conducerea afacerilor publice în Imperiul de Est, așezarea longobarzilor în Italia de nord și, mai ales, a slavilor în Pannonia și în Peninsula Balcanică au ca urmare mai întâi periclitarea principalelor căi de comunicație pe uscat între Italia de nord și provinciile estice, apoi ruperea contactului romanilor de est cu a celor de vest. Prin încetarea comunicației continue de la popor la popor, limba preromană, mai mult sau mai puțin unitară, se desface și ea în două grupe distincte, având, de aici înainte, fiecare din ele, o dezvoltare deosebită, în grupa cea mare de vest, din care s-a dezvoltat limba italiană, retoromană, sardă,

provensală, franceză, spaniolă și portugheză, și grupa cea mică, de est, din care astăzi numai limba română mai dăinuiește ca limbă romanică vie.

Odinioară mai exista o limbă romanică în Peninsula Balcanică, așa-numita limbă veche dalmată, vorbită pe coasta Mării Adriatice, deosebită de celelalte limbi romanice. Copleșită, pe de o parte, de limba sârbo-croaților, care, în tendința lor de expansiune, au ajuns de timpuriu până la țărmul mării, iar, pe de altă parte, de dialectul italian al venețienilor, care au stăpânit mult timp politicește și economicește coasta adriatică, limba aceasta romanică, despre care arhiva orașului Ragusa ne-a păstrat câteva urme interesante, s-a stins cu totul. Numai în insula Veglia ea a dăinuit până în secolul trecut. Ultimul vegliot, care cunoștea frânturi din limba strămoșilor săi, Antonio Udina Burbur, a murit în 10 iunie 1898, după ce, din fericire, materialul de limbă vegliotă, de care-și mai aducea aminte, a putut fi strâns pentru posteritate.

Geograficește, Dalmația aparține Peninsulei Balcanice, cu care o leagă din vechime câteva căi importante de comunicație; politicește și economicește, dalmații erau întorși cu fața spre Italia, cu care aveau și legături pe apă și pe uscat. La împărțirea Imperiului Roman, coasta dalmată aparținea mai departe Romei, iar nu Constantinopolei; mai târziu, Bizanțul își întindea stăpânirea asupra ei, pentru ca s-o piardă din nou; au fost timpuri în care Dalmația, suspendată între Italia și Bizanț, se proclamă țară independentă, cu un „rege al Dalmației” în frunte (cf. Bartoli, *op. cit.*, § 15)³⁴.

Aceasta explică poziția deosebită a limbii dalmate, care are puncte de dezvoltare comune cu noi; pe de altă parte însă, păstrând contactul cu Italia și, prin ea, cu grupa de vest, se dezvoltă, în unele privințe, ca aceasta.

Nelămurite îndeajuns sunt legăturile Bizanțului și ale Dalmației cu Italia de sud, întrucât nu știm dacă stăpânirea bizantină în Sicilia și legăturile politice cu partea de miazăzi a Italiei erau menținute printr-o comunicație destul de intensivă, pentru ca ea să fi putut propaga inovațiuni de limbă dintr-un ținut într-altul. Coincidențele de limbă sunt multe și par a demonstra o înrudire mai strânsă a romanilor de est cu Italia de sud³⁵.

Elemente prețioase din limba romanică de est se întâlnesc la popoarele neromane din fostul Imperiu Roman. Înainte de toate, le găsim la albanezi, care au multe împrumuturi latine, apoi la neogreci și, în măsură mai mică, la slavii din Peninsula Balcanică.

Căutând, dar, să caracterizăm limba romană de est, vom avea ocazia, adesea, să cităm și forme păstrate în graiul acestor popoare neromane.

După încetarea continuității lingvistice între cele două grupe, în vest, graiul populației romanice, deși are, în diferite provincii, un caracter dialectal tot mai pronunțat, se poate considera încă un timp oarecare ca aceeași limbă, suferind aceleași schimbări mai importante. Atâta numai că Roma, capitala Imperiului, nu mai este unicul centru cultural, spre care gravitează întreaga provincie, ci, încetul cu încetul, se ivesc alte centre înfloritoare, ca Mediolanum, Augusta Trevirorum ș.a., din care se răspândesc și inovații de limbă. Chiar după ce, din dialectele acestei limbi romanice de vest, se nasc pe nesimțite limbile romanice de azi, legăturile între ele nu încetează, ele se influențează una pe alta, atât prin contactul zilnic între popoarele învecinate, cât și prin literaturile lor. Religia catolică comună, cultura în limba latină a Evului Mediu, influența popoarelor germanice și a poporului arab, împrejurări culturale, politice și economice asemănătoare, toate acestea înrăuiesc limbile popoarelor romanice de vest în mod analog și le fac să se deosebească tot mai mult de limba romanică de est, care se dezvoltă în împrejurări cu totul deosebite.

Comparată, dar, cu limbile romanice de vest, limba română arată, pe lângă asemănările cari se explică prin substratul comun, deosebiri esențiale.

Aceste deosebiri se împart în trei categorii mari. Pe de o parte, limba noastră apare mai conservativă decât celelalte limbi romanice, păstrând elemente care aiurea s-au pierdut și au fost înlocuite cu altele. Pe de altă parte, inovațiuni de limbă cari, la despărțirea celor două grupe, existau în germene, dar nu ajunseser să se dezvolte, se găsesc la noi și la romanii de vest, dar evoluția lor e diferită. În sfârșit, în dezvoltarea mai departe, fără legătură, a celor două grupe de limbi, aflăm schimbări nouă ale substratului comun de limbă, deosebite în vest și în est.

Vom căuta să ilustrăm poziția aceasta deosebită a limbii române între limbile romanice prin exemple din câteștrele categoriile și din toate ramurile gramaticii.

*

Din fonologie am amintit cazul lui *c* și *o* latin „neaficiate” înaintea vocalelor palatale în limba străveche românească, o notă conservativă, pe care limba strămoșilor noștri o împărțeau cu albanezii, dalmații și, în vest, cu sarzii închiși în insula lor.

Ca și sarzii, albanezii și dalmații, românii apar conservativi, precum, de asemenea, am amintit în păstrarea lui *u* scurt latin.

Cele câteva cuvinte în care *u* scurt latin apare în limba română ca *o* (AUTUMNUS > *toamnă*, RUBEUS > *roib*, CUPEA > *colf*, MURIA > *moare*) par a fi fost întâii crainici care aduceau din vest o inovație de limbă care nu s-a mai putut generaliza, rupându-se comunicația cu vestul înainte ca să poată pătrunde până la noi noua pronunțare și în celelalte cuvinte cu *u* latin accentuat³⁶.

Precum, dar, la noi nu există, ca în marea majoritate a celorlalte limbi romanice, paralelismul între *u* și *i* latin, tot astfel nu există nici între *e* scurt și *o* scurt, căci *o* scurt a dat același rezultat ca *o* lung, iar *e* scurt s-a diftongat în *ie* și nu numai când era urmat de o singură consonantă, ca în majoritatea celorlalte limbi romanice, ci și când îi urmau mai multe consonante³⁷, deci avem LOCUS > *loc*, ca POMUM > *pom*, dar MEA > *mea*, față de MEUS > *mieu* și PECTUS > *piept*. Deci, pe când cu privire la *Ō*, limba română se arată conservativă, cu privire la *E* tendința de diftongare ce există în limba preromană s-a generalizat, lățindu-se și asupra cazurilor în care *E* scurt era urmat de mai multe consonante. În privința aceasta, limba română se aseamănă cu limba albaneză (cf. Meyer-Lübke, *Grundriss*², 813), dar se deosebește de limba dalmată, în care *E* și *O* se dezvoltă paralel, diftongându-se, pe cât se pare (cf. Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, 16), totdeauna sub accent, dar evoluțiunea lor ulterioară, fiind condiționată de consonanta simplă sau acoperită următoare (cf. Bartoli, *op. cit.*, § 289–295).

În Romania de vest întâlnim trecerea consonantelor afonice *P*, *T*, *C*, *S*, *F*, în consonante fonice în poziție intervocalică. Inovațiunea aceasta de limbă, care pare a fi plecat de la vest spre est, a cuprins, ca un val mare, aproape întreg teritoriul. De munții Apenini valul însă s-a spart, încât Italia de sud a rămas neatinsă de el, spre deosebire de Italia de nord. Limba română apare, și în această privință, conservativă, păstrând nealterate afonicele între vocale (RIPA > *râpă*, ROTA > *roată*, FOCUS > *foc*, CASA > *casă*, SCROPA > *scroafă*), întocmai ca limba albaneză și ca cea dalmată³⁸.

Păstrarea aceasta a consonantelor între vocale, care apropie atât de mult forma cuvintelor române de cele latine, stă în legătură, precum a arătat Meyer-Lübke, cu despărțirea silabelor, foarte precisă în limba română, încât consonantele intervocale afonice au avut aceeași pronunțare, ca și când ar fi fost la începutul cuvântului. Tot Meyer-Lübke a demonstrat că, în legătură cu această pronunțare, stă și dezvoltarea grupei *CT* și *PT* la noi, care, după accent, au dat același rezultat *PT*, spre deosebire de limbile romanice de vest, care pe *PT* l-au prefăcut în *tt*, iar pe *CT* l-au asimilat în *tt* sau l-au prefăcut în *it*.

Cât despre grupa *GN*, prefacerea velarei în labială ajunge chiar mai departe decât hotarele Romaniei de est și se regăsește și în Italia de sud (cf. *AGNUS LIGNUM* > rom. *miel*, *lemn*, pugl. *aunu*, *live*).

Rezultatele acestor evoluțiuni cari, ivindu-se în condițiuni identice, sunt atât de puțin obicinuite și se deosebesc de celelalte limbi romanice, nu pot fi întâmplătoare; dacă am admis raritatea unei evoluțiuni drept dovadă de legătura mai intimă între limbile înrudite, vom admite că, în această privință, limbile romanice de est și, în parte, și Italia de sud, arată o dezvoltare comună³⁹.

O altă trecere fonetică pe care limba română o are comună însă numai cu limba albaneză și care nu a ajuns să se generalizeze nici asupra întregului teritoriu albanez, nici pe întreg teritoriul limbii române, este rotacizarea lui *N* intervocalic simplu, după ce acest *n* produsese nazalizarea vocalelor precedente. Inovațiunea aceasta de limbă, mai nouă decât creștinismul (căci cuprinde și cuvântul *CHRISTIANUS*), dar mai veche decât contactul zilnic cu slavii, pare a fi plecat din regiunile albaneze și să se fi răspândit apoi și în românește⁴⁰.

Tot cu limba albaneză are comun limba noastră ritmul descrescând la sfârșitul cuvintelor, care are de urmare că vocalele *i*, *o* și *u* pierd mai întâi fonia lor și apoi amnutesc în parte cu totul, că se reduce la *ă* și numai *e* rămâne nealterat (rom. *LUPI* > *lupi*, *CREDO* > *cred*, *LUPUM* > *lup*, *CASA* > *casă*, *VRIDEM* > *verde* – alb. *AMICUM* > *mik*, *AMICI* > *mik*, *PACIES* > *fak'e*). În privința aceasta ne deosebim de toate celelalte limbi romanice – cu ele se aseamănă și limba dalmată –, în care, dintre vocalele finale, *-e* e cea mai puțin rezistentă, *-i* mai rezistentă, iar *-u*, *-o* se păstrează și în cazurile când *-e* amuțește, pe când *-a* e vocala care rămâne mai totdeauna⁴¹.

Celelalte schimbări fonologice, cari dau limbii noastre caracterul deosebit, sunt inovațiuni ce s-au produs numai pe teritoriul românesc și se deosebesc și de inovațiunile comune limbii dalmate și albaneze – precum e trecerea lui *u* în *ü*⁴² – și de schimbările romanice de vest. Am văzut că în limbile acestea vocala accentuată suferă metafonie în condiții cu totul deosebite decât în limba română și deosebite sunt și condițiile ritmice, cari produc sincoparea vocalelor în vestul romanic și la noi⁴³.

*

Cu privire la flexiune, derivațiune și sintaxă, vedem, de asemenea, că limba română păstrează unele forme și construcții vechi, cari s-au pierdut în vestul romanic.

Astfel, din toate limbile romanice, numai limba română păstrează vocativul în -e al masculinelor de decl. II (*bărbate, Doamne*).

Tot numai în românește se păstrează forma dativului femininelor de declinarea I și III (unei *case* > *CASAE*, unei *morți* > *MORTI*), pe când în toate celelalte limbi romanice și în dalmată ȕl a fost înlocuit, ca și la masculine, printr-un caz propozițional. Înlocuirea aceasta a genitivului și dativului (caracterizat printr-o terminațiune) este preromană și tot din timpuri preromane datează începutul de a întrebuița la genitiv prepoziția *DE* și, mai ales, la dativ prepoziția *AD* (deci *mitto epistolam ad amicum*, în loc de *amico*). Pe când în vestul romanic „predispoziția” aceasta s-a generalizat, în limba română o întâlnim numai în câteva cazuri izolate, confundându-se, în general, dativul și genitivul într-o singură formă și stabilindu-se un sistem de declinațiune articulată, în care dativul pronumelui personal, adaos în mod enclitic la substantiv, ia locul terminațiilor pentru genitiv și dativ (*omului, caselor* etc.).

Tot din timpuri preromane datează întrebuițarea pronumelui demonstrativ *ILLE* în funcțiune de articol: *HOMO ILLE* sau *ILLE HOMO* nu mai însemnează „acel om”, ci „omul”. Toate limbile romanice fac distincție între forma nehotărâtă și cea hotărâtă a numelor, dar, dintre cele două forme întrebuițate egal de des în latinește, topica *ILLE HOMO* se generalizează în vest (ital. *l'uomo*, franc. *l'homme* etc.)⁴⁴, pe când în est, în afară de câteva urme ale acestei topice, s-a generalizat *HOMO ILLE* (rom. *omul*), existând, și în privința articolului postpus, o coincidență între limba română și albaneză (și bulgară). Limba dalmată, dimpotrivă, are articularea romanilor de vest: numele insulei *Lissa*, atestat încă în secolul al VI-lea, și care trebuie analizat ca *l'Issa*, e o dovadă cât de timpuriu apare în Dalmația articolul înaintea substantivului⁴⁵.

Tot în epoca preromană s-au pierdut formele flexionare în -*bo* și -*am* pentru timpul viitor, în locul lor întrebuițându-se prezentele. Nu se mai zicea deci *CANTABO*, ci *CANTO*, întocmai precum azi în limba poporului, în cele mai multe regiuni, nu se zice „voi veni la tine mâine”, ci „viu la tine mâine”. Cu timpul, însă, în limbile romanice s-a ivit iarăși trebuința de a avea o formă deosebită spre a exprima timpul viitor. Grupa vestică a ales construcția *CANTARE HABEO* sau, mai rar, *HABEO CANTARE*⁴⁶, grupa estică *VOLO CANTARE* sau *CANTARE VOLO*, care construcție e comună limbii române (*voi cânta, cânta-voi*), în parte celei dalmate (Baltoli, *op. cit.*, § 156, 536) și este răspândită în Peninsula Balcanică și la popoarele neromane.

Spre deosebire de limbile romanice de vest, limba română nu are nici o urmă de perfecte în *-dedi* (d. ex. *credēdi, vendēdi*), o inovație care a cuprins o parte însemnată a teritoriului roman de vest și care se poate urmări și în textele latine târzii⁴⁷.

Tot spre deosebire de limbile romanice de vest, în limba noastră nu se întâlnește răspândirea particulei *che* (ital.) – *que* (franc., span., portg.) pe socoteala atâtor altor particule. Astfel, în românește se păstrează încă particula QUAM la asemănări (*mai dulce ca mierea*, ital. *più bella che la rosa*)⁴⁸, apoi conjuncțiunea QUOD în propoziție obiectivă (știu că vine) și în propoziții cauzale (*grăim ... din carte*, că ne ești așa departe)⁴⁹.

Din sufixe lipsește la noi cu totul -ITTUS, atât de răspândit în limbile romanice de vest spre a deriva diminutive⁵⁰, precum și adverbele în *-mente*, necunoscute nici Dalmației și unei părți a Italiei sudice⁵¹; în schimb, adjectivul se întrebuințează în mod adverbial, întocmai ca în Italia de sud, cu care avem comune și multe din adverbele în *-CE* (d. ex. *aici + acice, atunci*, arom. istrorom. *acmoțe* etc.), iar dintre sufixele în *-MEN* nu formele *-AMEN* și *-UMEN*, ci, cu deosebire, *-IMEN*, aparținător graiului țărănesc⁵² și atât de rar în vest, are o vitalitate mare la dacoromâni și albanezi.

*

Cele mai mari deosebiri se pot constata între limba română și limbile romanice de vest în tazarul lexical.

O mulțime de cuvinte latine, dintre cele mai uzuale în limbile romanice de vest, lipsesc la noi, uneori fără ca poporul nostru să le fi înlocuit prin alt echivalent (d. ex. *FALSUS*, *FORMA*), alteori înlocuindu-le cu formațiuni mai recente (d. ex. *CONTENTUAS* – *mulțumit*, *PIUS* – *credincios*, *SEMPER* – *totdeauna*), de cele mai multe ori substituindu-le prin cuvinte străine, mai ales slave (d. ex. *AMARE* – *a iubi*, *AMICUS*, păstrat la albanezi – *prieten*, *CARUS* – *scump*, *CENTUM* – *sută*, *CERTUS* – *sigur*, *CONSUECUDO* – *obicei*, *FINIS* – *sfârșit*, *FLEBILIS* – *slab*, *INFANS* – *copil*, *INIMICUS* – *dușman*, *NEGARE* – *tăgădui*, *PAUPER* – *sărac*, *SAEPES* și *SAETACEUM*, păstrate și la sarzi și veglioti – *gard* și *siță*, *TENACULUM* – *clește* etc.). Unele din ele, ca *COLLUM*, *FRIGIDUS*, *SOLUS*, *TABULA* lipsesc și la dalmați, altele ca: *DIURNUM* (înlocuit prin *DIES*), *LABORARE*, *TEMPASTAS*, *PATER*, *SPONSA* lipsesc în limba dalmată, albaneză și Italia de sud (cf. Bartoli, *op. cit.*)⁵³.

Pe de altă parte, avem foarte multe cuvinte latine sau formațiuni latine vulgare, care, dintre toate limbile romanice, nu s-au păstrat decât la noi. Numai la noi s-au conservat cuvinte ca: *ADJUTORIUM* > *ajutor*, *BLANDITIA* > *blândețe*, *DEPREHENDERE*

> *deprinde*, LANGUIDUS > *lânced* (care a fost înlocuit mai târziu prin slavul „bolnav”), PLACENTA > *plăcintă* și multe altele; chiar și denumirea de ROMANUS a rămas numai la poporul nostru. În locul acestora s-au introdus în vest altele. Astfel, în loc de VENETUS > *vânăt*, pătrunde din limbile germanice *blao* (franc. *bleu*) sau, prin contactul cu Orientul, persanul *lazvard* (ital. *azzuro*). Când, pentru aceeași noțiune, există în latinește doi termeni, vedem adesea că în vest rămâne unul, iar în est, celălalt. Astfel, la noi se păstrează LINGULA (*lingura*) țaranului roman, pe când COCHILEAR(IUM), cu care avuții mâncau melci și ouă sau luau medicamente, trăiește în franc. *cuiller*. Chiar cuvinte atât de obicinuite ca OVIS > *oaie*, nu s-au conservat în limbile romanice de vest, în care sau întâlnim derivate (OVICULA > span. *oveja*, franc. *ouaille*, cu sens specializat) sau alte cuvinte (precum VERVEX, *berbece*, care a dat pe franc. *brebis* sau [OVIS] FETA *fătătoare*, care a dat pe provençalul *defo* etc.). În unele cazuri, la noi se păstrează primitivele unor cuvinte, care, chiar și în limba latină clasică, apar numai sub formă derivate. Astfel, cuvântul nostru dialectal *a băia* „a crește copii” (din care derivă *băiat*), presupune o formă *BAJARE, primitivul lui BAJULARE, iar verbul *a feri*, care în limba veche avea încă înțelesul de „a serba”, ne îndreptățește să reconstruim tipul latin *FERIRE, din care FERIARE e un derivat⁵⁴). Mai ales este măricel numărul cuvintelor ca AGILIS > *ager*, CANTICUM > *cântec*, HOSPITUM > *ospăț*, care la noi s-au transmis ca vorbe populare, din generație în generație, pe când la ceilalți romani – ca bunăoară franc. *agile*, *cantique*, *hospice* – ele sunt „cuvinte savante”, intrate mai târziu în limbă, din latineasca școalelor, bisericii și cancelariilor medievale.

Astfel de cuvinte, păstrate în limba română, sunt multe. Am numărat, în *Dicționarul limbilor romanice* de Meyer-Lübke (completat cu unele adaosuri) vreo 120, ceea ce face cam 5–6% din toate cuvintele noastre de origine latină recunoscute până acuma⁵⁵.

Numărul lor crește, dacă adăugăm și cuvintele care, nefiind cunoscute limbilor romanice de vest, se găsesc însă și la dalmăți și albanezi⁵⁶.

Dar chiar dintre cuvintele păstrate la noi și în celelalte limbi romanice au la noi un înțeles special, pentru care, în vest, se întrebuințează alte cuvinte, d. ex.:

ANIMA a păstrat la romanii de vest înțelesul de ‘suflet’; numai la noi *inimă* a substituit pe CORDHA.

BUCCA are numai la noi înțelesul vechi de *bucă*, pe când în celelalte limbi romanice (și la veglioți, și sarzi) însemnează

‘gură’, pentru care noțiune la noi se găsește ROSTRUM și, mai târziu, GULA.

CONSTARE are la noi, în limba veche și în unele dialecte, până azi, sub forma *custă* înțelesul de ‘a trăi’, care se leagă imediat de sensul verbului latin, pe când în celelalte limbi romanice a primit accepțiunea nouă de ‘a costa’ (intrând, cu acest sens, ca neologism, și în limba noastră).

Înțelesul de ‘zar’, pe care îl are DATUM în limbile romanice de vest lipsește, la noi (*dat*, participiul-adjectiv a lui *da*).

EXCAL[I]DARE, ‘a muia în apă caldă’, s-a specializat în limbile romanice de vest în înțelesul de ‘a încălzi’ sau ‘a opări’, numai la noi specializarea a urmat în altă direcție: nu ‘căldura’, ci ‘muiarea’ în apă a rămas nota esențială.

INCEPERE, pe care-l continuă românescul începe, s-a păstrat numai în unele dialecte retroromane, dezvoltând, însă, un înțeles nou, pe când în înțelesul de ‘a începe’ s-a ivit în vestul romanic formațiunea nouă și curioasă *COMINITIARE.

*INSIGNARE > însemna are, în limbile romanice de vest, înțelesul ‘a înăța pe cineva’; INTENDERE, care păstrează la noi înțelesul original, a primit în celelalte limbi romanice sensul de ‘a întinde urechea’, deci ‘a auzi’ sau ‘a înțelege’, pentru care noțiune numai noi și retroromanii am păstrat pe INTELLIGERE.

LABORARE a fost înlocuit la noi prin *lucrare*, care, în limba veche, avea încă și înțelesul de ‘a câștiga’ și care, în limbile romanice, are, afară de înțelesul acesta din urmă, și altele (precum: ‘a ajunge’, ‘a consuma’).

RAPTIO, -ONEM > *răpciune* a dezvoltat la noi sensul special ‘septemvire’, pe când în celelalte limbi romanice are încă înțelesul primitiv de ‘răpire’; REPONDERE > *răpune* înseamnă, la romanii de vest, ‘a ascunde’, ‘a astruca’; SENTIRE s-a păstrat cu sensul lui *simți*, fără să dezvolte înțelesurile de ‘a auzi’ sau ‘a mirosi’, ca în celelalte limbi romanice; TENER, care în toate limbile romanice păstrează înțelesul de ‘gingaș’, a evoluat la noi la *tânăr*; VINDICARE > *vindeca*, are, la romanii de vest, înțelesul de ‘a răzbuna’.

VIRTUS, - UTEU înseamnă, în latinește, ‘putere bărbătească’; cu acest înțeles s-a păstrat în vechiul nostru *vârtute* și în adjectivul *vârtos*, pe când, în limbile romanice de vest, sub influența creștinismului, cuvântul a evoluat la înțelesul pe care-l are francezul *vertu*.

Alte exemple de cuvinte substituie prin altele sunt: în România de vest avem pentru *cuțit* CULTELUS – la noi *COTITUS; pentru *țoarce* FILARE – la noi TORQUERE; pentru *tare* FIRMUS – la noi VIRTU[T]OSUS și TALIS; pentru *cuptor* FORNAX – la

noi *COCTORIUM (răspândit și în Italia de sud); pentru *mare* GRANDIS (pătrat și la sarzi și la albanezi) – la noi *cel mare*, care după cea mai nouă explicare (Meyer-Lübke, *Rom. Wb.*, nr. 9 643), este contaminat de MAGNUS și *tare*; pentru încet LENTUS – la noi QUIETUS; pentru *rău* MALUS – la noi REUS *vinovat*; pentru *a măcina* MOLERE – a noi MACHINARI *a pune în mașină*; pentru *a strica* NOCERE – la noi EXTRICARE *a desfășura*; pentru *a pleca* PARTIRE – la noi PLICARE *a îndoi*; pentru *picioar* PES – la noi PETIOLUS; pentru *neted* PLANUS – la noi NITIDUS *strălucitor*; pentru *a plânge* PLORARE – la noi PLANGERE; pentru *ruga* PRECARE – la noi ROGARE; pentru *fără* SINE și MINUS – la noi FORAS; pentru *visa* SOMNIARE – la noi *VISARE etc.

Exemplele acestea s-ar putea înmulți. Ele ajung, însă, spre a arăta că chiar în menținerea și dezvoltarea sensurilor cuvintelor latine, limba română apucă alte căi decât limbile surori.

Voi mai adauge câteva exemple cari mi se par deosebit de instructive. Căci, dacă evoluțiunile de limbă ce se pot cita din toate celelalte ramuri ale gramaticii pot să ilustreze numai izolarea timpurie a limbii române de restul romaniei, exemplele aduse din lexiconul limbii, cuvintele cari reprezintă și o noțiune ne dau prilej să facem unele deducții asupra împrejurărilor speciale în cari au trăit strămoșii noștri.

Să luăm, bunăoară, cuvintele cari se întrebuințează pentru căile de comunicație. Din vorbele latine cari exprimau diferitele feluri de drumuri, cele mai multe nu s-au păstrat în limbile romanice. Astfel, au dispărut, fără să lase urme, termenii: TRAMES, DIVERTICULUM, MEATUS, ACTUS, ANGIPORTUS etc. Dintre termenii păstrați în Romania de vest, cei doi principali, VIA și CAMMINUS, s-au pierdut în limba noastră și tot astfel SEMITA, termenul obicinuit pentru *potecă*: în locul lor am păstrat termenii latini: CALLIS și derivatul *CARRARIA. Dacă pentru CAMMINUS, care e de origine gallică, vom admite că a intrat în limba romanilor de vest, într-o epocă relativ târzie, când nu mai putea pătrunde până în est, faptul că termenul general VIA a fost înlocuit prin CALLIS, care în limba latină înseamnă ‘o potecă prin munți sau păduri’ – în latinește CALLE și azi înseamnă ‘potecă’, iar în dialectele italiene de nord (*cala*) ‘potecă prin zăpadă’ sau (*kaldzela*) ‘cărare (prin păr)’ – este însemnător și pare că, la strămoșii noștri, traiul în munți a fost cauza că drumul strâmt de munte a putut deveni termenul general pentru orice drum. Tot aceste împrejurări de trai vor fi fost cauza că termenul *CARRARIA⁵⁷, derivat din CARRUS, care la început a trebuit să însemneze ‘drum făcut de care’ (nemț. *Karrenweg*), deci un drum destul de lat, a ajuns, în regiunile muntoase, să

fie poteca strâmtă pe care nu poți trece decât pe jos sau călare. Înțelesurile acestea, cari numai în munți și-au putut lua ființa, au fost aduse apoi și la șes, alături de noile cuvinte împrumutate de la slavi: *drum* și *potecă*⁵⁸.

Tot astfel trebuie să ne explicăm de ce PONS, care în latinește și în limbile romanice era un ‘pod’, la noi însemnează numai *puntea*, care se face peste o apă îngustă: în munți nu există râuri late, ci vâlcele și pâraie. Când romanii, coborâți la șes, au avut să treacă ape mari, ei au împrumutat de la slavi cuvântul *pod*.

MERGERE, care în latinește înseamnă ‘a se cufunda’, și care, la engadinii din Alpi (*schmerscher*), însemnează ‘a se prăvăli într-o prăpastie’, la albanezi (*mergoni*) a putut însemna ‘a se depărta’, iar la noi *a merge*, numai dacă imaginea celui ce se depărta, dispărând în adâncime, era văzută de sus, din munți.

Și înțelesul de *pădure*, pe care latinescul PALUS ‘mocirlă’ îl are numai la noi și la albanezi (*pui!*), arată că strămoșii noștri și ai albanezilor au trăit în anumite împrejurări topografice, în care o astfel de trecere semantică a fost posibilă. Și nu poate fi întâmplător că, în înțelesul vechi al lui PALUS, apare, în amândouă aceste limbi (și la dalmăți, greci, bulgari), un cuvânt BALTA, care pare a fi de origine ilirică și este răspândit și în Italia de nord, și în Friul⁵⁹.

Avem, însă, și deosebiri remarcabile între limba română și albaneză în ceea ce privește înțelesurile unor cuvinte latine. Acesta e cazul cuvântului BUBALUS > *bour*, care în limba albaneză (*bua!*, *bu!*)⁶⁰ are, ca în toate limbile romanice, înțelesul nou de ‘bivol’. Din studiile lui Hehn⁶¹ și Botezat⁶² rezultă că bourul începuse să fie domesticit în Grecia, cam pe la începutul mileniului al doilea înainte d Hr. și că pe timpul înfloririi culturii elene „nu mai există sălbatec în acele regiuni”. Grecesul boŮ aloj avea, de fapt, înțelesul de ‘căprioară’, ‘gazelă’, ‘antilopă’, iar romanii i-au dat înțelesul de ‘bour’ abia mai târziu, când au cunoscut acest soi de animale în pădurile barbarilor de la nord, în care el trăia încă în stare sălbatecă. Pentru romanii de vest, BUBALUS era doar un animal exotic. Mai târziu, când prin avari ei făcură cunoștință cu *bivolul*, numele BUBALUS trecu asupra acestui animal cu înfățișare sălbatecă, întocmai ca la slavi, al căror *byvolŭ* (*buvolŭ*, *bivolŭ*) derivă tot din grec. boŮ aloj⁶³ și ca neogrecul bodbalj ‘bivol’.

Nu mai romanii din Carpați, unde acest animal trăia încă, pe la începutul secolului al XVI-lea, în stare sălbatecă și care, desigur, era cu mult mai des în veacurile dintâi ale erei creștine, au conservat numirea cu vechiul înțeles, iar pentru *bivolul* pe care l-au cunoscut mai târziu au adoptat numele slav. Dacă

romanii din Dacia Traiană ar fi venit cu toții din Peninsula Balcanică, unde ‘bourul’ dispăruse mai devreme⁶⁴, probabil ei ar da acest nume ‘bivolului’, ca toate popoarele balcanice. Deosebirea ce există în această privință între limba noastră și cea albaneză e o dovadă că numai o parte a strămoșilor noștri locuia în apropierea albanezilor.

Deosebirea cea mare între tezaurul lexical al limbii române și al limbilor romanice de vest o fac însă multe cuvinte nouă, care s-au adăos în cursul veacurilor la cele moștenite de la romani. Izvoarele din cari s-au îmbogățit limbile romanice de vest au fost cu totul altele decât cele din cari s-a adăpat limba română.

Limba latină, care în curs de multe veacuri a stăpânit și, în parte, stăpânește încă în Apus biserica și școala, care era limba cancelariilor și în care se scriau o vreme în mod exclusiv tratatele științifice și adesea și cele literare, a fost sursa nesecată din care s-a îmbogățit tezaurul lexical al limbilor romanice de vest. Nu numai termenii tehnici, ci și o mulțime de alte cuvinte au pătruns, ca neologisme, în graiul zilnic, devenind, cu timpul, bun comun chiar și al păturilor sociale mai inferioare. Numărul latinismelor, al așa-numitelor „cuvinte savante” și „pe jumătate savante”, e cu mult mai mare decât și-ar închipui un nefilolog și ele mai ales dau, pentru cel ce nu are critica filologică acestor limbi, aspectul „mai romanic” decât limbii românești, care abia în veacul al XVII-lea începe prin școala latinistă să introducă, în măsură mai mare, neologisme latinești sau romanice în limbă, fără ca cele mai multe dintre ele să fi izbutit a pătrunde până astăzi în limba poporului. Nefilologul care știe ceva latinește va recunoaște mai ales aceste neologisme, care n-au avut vreme să treacă prin schimbările fonetice și semasiologice ale cuvintelor vechi. În franțuzescul *eau*, pronunțat *o*, cu greu recunoști pe latinescul AQUA, sau în *dé* pe DIGITALE, pe când neologismul *nature* imediat îți reamintește pe latinescul NATURA.

Chiar și termenii creștini apar la noi sub o formă care arată originea lor străveche, exprimând noțiunile primordiale ale creștinismului (precum: *Dumnezeu, creștin, biserică, păgân, cruce, inger, drac*⁶⁵, *botez, Paști, rugăciune, cumineca, preot, păcat*) sau adaptând termeni vechi păgânești la cultul creștin (precum: *Rusalii, Florii*), pe când termenii speciali, cari stau în legătură cu dezvoltarea cultului creștin, a instituțiilor bisericești și a literaturii religioase sunt de origine slavă (precum: *duh, arhanghel, iad, rai, mucenic, evanghelie, icoană* etc.). În privința aceasta ne deosebim de limba dalmată și de cea albaneză. Cuvinte în legătură cu religia creștină, precum:

sekul ‘lume’> SÆCULUM, *k’ise* ‘biserică’> ECCLESIA, *spirt* ‘lume’> SPIRITUS, *bekonj* ‘blagoslovesc’> BENEDICO, *ungil* ‘evanghelie’> EVANGELIUM, sau în legătură cu instituțiunile de stat, ca REGEM> *reg*, în limba albaneză, dovedesc o influență apuseană mai târzie, pe care limba noastră n-a mai suferit-o⁶⁶.

Tot astfel, cuvintele de origine germană care pătrund sporadic foarte de timpuriu în limba poporului roman – cuvântul BURGUS e atestat în secolul III – și se înmulțesc apoi atât de mult, lipsesc cu desăvârșire la noi, pe când ele se întâlnesc la dalmăți și chiar la albanezi și serbo-croați. Astfel, cuvântul BRUTES (formă romanizată, corespunzând nemțescului *Braut*) e atestat pe o inscripție veche (sec. III–VI) din părțile dalmate și s-a păstrat în vegl. *bert-ain* ‘noră’, germanul RIHHI (nemțește *reich*) s-a păstrat în vegliotul *rek* (ital. *ricco*, fran. *riche*), SKINA în vegliotul *skaina*, în sârbo-croatul *skina* etc.⁶⁷).

În limba română, deși s-ar putea ca să găsim vreunul din cuvintele germanice pătrunse prin mercenarii germani în epoca preromană sau vreun împrumut din vremea când străbunii noștri venise în contact cu popoarele germanice năvălitoare, până astăzi nu s-a descoperit nici un singur element german sigur⁶⁸.

Adevărat că, ici și colo, întâlnim câte un cuvânt de origine germană veche în limba noastră, dar totdeauna el a pătruns prin mijlocirea altei limbi, iar nu direct la noi. Astfel, cuvântul *fară*, care în Țara Hațegului, ca și la aromâni, înseamnă ‘neam, familie’, este longobardul FARA, cu același sens. Cuvântul se găsește, însă, și la neogreci (*ffra*) la albanezi (*farre*, *farë*) și la bulgari (*fara*), încât a putut pătrunde la noi printr-una din aceste limbi. Tot astfel pare a fi venit la noi, din Italia de nord, prin mijlocire albano-sârbă, cuvântul *balegă*⁶⁹. Un cuvânt de origine germanică în limba noastră e și *grapă*, care nu poate fi despărțit de ital. *grappa* ‘scoabă’ și întreaga familie romanică corespunzătoare (în care apare cu sensurile de ‘ghiară, cârlig, agrafă, mână cu degete încleștate’ și ‘scai’) și care derivă din germ. KRAPPA ‘cârlig’⁷⁰. Precum am arătat însă în *Dicționarul limbii române*⁷¹, nouă cuvântul acesta ne-a venit prin mijlocire albaneză, unde-l întâlnim sub forma *grep* (din **grap*, cf. alb. *breq* = *brad*) și cu înțelesul de ‘cârlig’.

Tot astfel, lipsesc în limba română cuvintele de origine arabă – unele din ele apar la noi, împrumutate mai târziu de la turci –, care s-au răspândit în limbile romanice de vest în măsură și pe o întindere teritorială mai mică decât cele germane, precum și acele câteva cuvinte de origine obscură, care apar în textele latine târzii, ca FALUPPA, atestat în glose din secolul al

X-lea și au o răspândire atât de mare în limbile romanice⁷². În schimb, în românește, întâlnim o mulțime de alte cuvinte de origine albaneză, medio- și neogrecescă, turcească, maghiară, săsească și, mai ales, slavă, necunoscute, bineînțeles, limbilor romanice apusene. Acestea dau limbii noastre o înfățișare cu totul deosebită.

La aparență, numărul acestor cuvinte de origine străină este covârșitor în limba noastră.

Dacă luăm, bunăoară, singurul dicționar etimologic complet pe care-l avem, al lui Cihac, și asemănăm tomul I, în care sunt cuprinse cuvintele romane, cu tomul II, care conține pe cele de obârșie străină, vedem că acesta din urmă e cu mult mai voluminos. Indicele de la sfârșit are cu totul 5 765 de cuvinte, dintre care numai 1 165 sunt de origine latină, iar restul de 4 600 îl formează: 2 361 cuvinte slave, 965 cuvinte turcești, 635 cuvinte neogrecești, 589 cuvinte ungurești, 50 cuvinte albaneze.

Vedem, dar, că așa-numitele „elemente” străine, din cari lipsesc cu totul împrumuturile făcute limbii nemțești, sunt de patru ori mai numeroase decât cele romane. Faptul că dicționarul lui Cihac nu-i complet nu poate răsturna aceste date, căci, dacă numărul cuvintelor de origine latină este, fără îndoială, mai mare și dintre cele străine lipsește o sumedenie la Cihac.

O astfel de statistică arată, în mod vădit, cât de strâns a fost contactul românilor cu popoarele învecinate, mai ales cu slavii. Dar, precum nu vom număra cărămizile din cari s-a clădit un palat, spre a cunoaște stilul lui arhitectonic, astfel nu putem face deducții asupra firii unei limbi din o statistică ce numără cuvintele dintr-un dicționar.

Orice dicționar pur etimologic e unilateral, căci el ține seama numai de originea cuvintelor, nu și de importanța lor în circulația limbii. Dacă la anul 1648 știa să ne spună cel ce scria prefața *Noului Testament* de Bălgrad – ca și Luther când traducea *Biblia* – că „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sunt buni, cari împlă în toate țările, așa și cuvintele, acelea sunt bune, carele le înțeleg toți”. Într-un dicționar etimologic, cuvintele *a fi, acolo, tu, cap* și etc., cunoscute și întrebuințate zilnic de fiecare român din orice parte a țării noastre, ocupă o unitate de loc, întocmai ca vorbele *arșău, ațapoc, bechiu, cavaf, jubră* ș.a., întrebuințate numai în câte o regiune – și acolo foarte rar – și necunoscute tuturor celorlalți români.

Firește că astfel de provincialisme și termenii speciali nu pot avea aceeași valoare în limbă ca vorbele elementare, cu cari operăm zilnic. Într-un dicționar mare, cum e cel al Academiei

Române, în care cuvintele sunt considerate din toate punctele de vedere, vedem că toate cuvintele „mari”, căroră li se dedică pagini întregi, sunt de origine latină. Chiar acele vorbe străine, cari sunt cunoscute în toate părțile românești, au o frazeologie și o dezvoltare semantică săracă în raport cu cele moștenite de la romani. Astfel, bunăoară, slavul *a găsi*, maghiarul *a bănui*, albanezul *a se bucura* ocupă în *Dicționarul Academiei* 1½–2 coloane, pe când *a ajunge*, ocupă 5 coloane, *a bate* 13, *a avea* 14, iar *a face* chiar 40 de coloane. Raportul acesta se repetă cu atâta regularitate încât despre un verb ca *a băga*, a cărui etimologie e necunoscută, când vedem cele 13 coloane ce le ocupă în dicționar, putem spune aproape cu siguranță că este străvechi în limbă.

Aceste cuvinte cu întrebuițare zilnică multiplă sunt „banii buni” ai limbii, ele formează stocul de aur care ridică „valuta”. De aceea, numai acea statistică are o îndreptățire științifică, la care ține seama și de răspândirea și circulația cuvintelor. Rezultatele ei vor diferi în mod surprinzător de statistica mecanică, pe care unii au încercat s-o facă după dicționarul lui Cihac.

Astfel, deschizând bunăoară, la întâmplare, *Baladele* și *idilele* lui Coșbuc, am găsit, între cele 117 cuvinte, de la pagina 101, nu mai puțin decât 102, deci 88% de proveniență romană; am făcut controlul, numărând cuvintele de pe aceeași pagină din *Legendele sau Basmele românilor* de Ispirescu și între 363 de cuvinte am găsit numai 30, adică 9% de origine străină, iar pe pagina 79 din *Poveștile* lui Creangă (ed. Bibliotecii pentru toți), între 233 de cuvinte, numai 18, deci 8% nu erau romanice. Luați media între Coșbuc și Creangă și veți găsi că ea e 10% pentru cuvintele străine, cam ca la Ispirescu.

De ce crește deodată atât de mult numărul cuvintelor de origine latină după felul acesta de numărare? Pentru că vorbele cari exprimă idei elementare, cu cari operăm la tot pasul, sunt, mai toate, moștenite de la romani, pe când cele luate de la străini sunt, în cea mai mare parte, termeni speciali, întrebuițați numai în anumite regiuni sau de anumite clase sociale.

Starea culturală inferioară la care ajunsese poporul nostru, după decăderea vieții romane în regiunile Dunării de jos, a avut de urmare restrângerea tezaurului lexical de care strămoșii noștri aveau nevoie spre a se înțelege. E un fapt cunoscut, îndeobște, că omul, cu cât e mai puțin cult, cu atât are nevoie de mai puține cuvinte; în schimb, cu atât mai figurat e felul lui de exprimare. Neavând să opereze cu noțiuni atât de precise ca omul cu o cultură superioară, când în vorbirea sa se depăr-

tează din sfera noțiunilor obicinuie și simte nevoia să exprime idei mai complicate, pentru care îi lipsesc cuvintele, împrumută vorbelor existente, prin împerecheri nouă, prin figuri stilistice sau prin simple largiri și restricțiuni ale înțelesului, sensuri nouă. De aceea, cu cât o limbă e mai săracă în cuvinte, la un popor cu o imaginație vie, cu atât mai amplă va fi dezvoltarea semantică a cuvintelor. Acesta a fost cazul la noi. Adevărat că o mare parte de îmbogățire a limbii noastre s-a făcut prin împrumuturi din limbi străine, dar, în cea mai mare măsură, îmbogățirea s-a creat din însuși stocul de cuvinte existent, din care, prin acțiunea necurmată a minții, bogată în imagini, s-au creat valori nouă, precum din stup roiesc albinele, cari vor da naștere la stupi noi.

Din cauza aceasta putem exprima fraze întregi fără să întrebuițăm nici un cuvânt de obârșie străină, dar cu greu vom putea construi o propoziție, cât de scurtă, care să fie compusă numai din vorbe neromane. Nu cred să existe, în toată literatura noastră, o singură strofă care să cuprindă numai cuvinte împrumutate din alte limbi, dar avem strofe întregi, și dintre cele mai frumoase, care constau numai din cuvinte de origine romană:

Somnoroase păsărele / Pe la cuiburi se adună, / Se ascund în rămurile – / Noapte bună! / sau Mai am un singur dor: / În liniștea serii / Să mă lăsați să mor / La marginea mării...

*

Rezultă dar, din acele constatări, că și în privința tezaurului lexical, limba română nu e mai romanică, nici mai puțin romanică decât limba italiană, franceză sau oricare alta, ci, pur și simplu romanică, fără comparativ, căci noțiunea „romanică” e absolută, ea nu suferă gradație. Românii de azi continuă a vorbi limba romană din estul Imperiului. În cursul veacurilor, ea s-a alterat printr-o dezvoltare firească și prin adaosele ce i le-a adus conviețuirea cu alte popoare. Dar tocmai aceste elemente nouă, care se adaog la elementul vechi, prin amestecul și traiul la un loc cu alte neamuri, constituie nota esențială care deosebește noțiunea exprimată prin cuvântul *romanic* de cea cuprinsă în cuvântul *roman*.

E adevărat că acest element nou în limba română e altul decât în limbile romanice de vest, explicându-se prin despărțirea timpurie a strămoșilor noștri de apusul romanic și prin împrejurările istorice deosebite în care s-au dezvoltat. Din aceste motive am și făcut împărțirea limbilor romanice în cele două grupuri mari, dintre cari una, cea de est, este astăzi reprezentată numai de limba română și se deosebește în mod esențial de toate celelalte limbi surori.

Deosebiriile acestea sunt cauza că limbii noastre, în general, nu i s-a dat o atențiune destul de mare. Cei mai mulți dintre romaniști nu sunt lingviști, ci filologi, al căror interes se îndreptează, în mod firesc, asupra limbilor cu un trecut literar important și vechi. Cu textele vechi provensale sau vechi franceze, în cari se cuprind opere literare de mare valoare nu pot concura textele noastre vechi, de dată relativ recentă, cu un conținut aproape exclusiv religios, traduse din niște limbi pe care romanistul nu le cunoaște și scrise cu un alfabet neobicinuit în celelalte țări romanice. Pentru a le putea ceti, se cer pregătiri speciale, anevoie de agonisit. Cât despre lingviști, ei sunt preocupați, în cea mai mare parte, de metoda comparativă, care primează în lingvistica modernă și care caută cu îngrijire asemănările între diferitele limbi ale aceleiași familii, pentru ca, pe baza lor, să se ajungă la concluzii de natură biologică sau paleontologică. În celelalte limbi romanice, cari se găsesc în continuitate geografică și s-au dezvoltat în condițiuni istorice asemănătoare, lingvistul află, de obicei, fără multă greutate, zalele din care poate făuri lanțul argumentației sale; acestea lipsesc de multe ori în limba română, despărțită de timpuriu geograficește și ajunsă sub alte împrejurări istorice. Cum limba română prezintă greutăți mari unui străin, mulți dintre romaniști au crezut, și cred încă și azi, că truda ce ar trebui s-o depună, învățând-o, nu echivalează rezultatele ce le pot obține din studierea ei.

În cele precedente am accentuat în repetite rânduri că metoda comparativă nu e completă, când ține seama numai de asemănări și nu privește și deosebiriile, căci și acestea contribuie, în egală măsură, ca să elucideze chestiunile referitoare la stadiile anterioare ale limbilor. Tocmai limba română este în stare să ne dea, în privința aceasta, deslușiri de cel mai mare interes, nu numai fiindcă păstrează o comoară întreagă de elemente vechi, pierdute în celelalte limbi romanice, ci și pentru că ne poate servi ca un control la datarea unor inovațiuni de limbă și la răspândirea lor pe teren romanic.

Spre a ilustra aceasta mi-am rezervat pentru sfârșit câteva exemple. Din faptul că limbile romanice de vest – și nici limba sardă nu face excepție în privința aceasta – cuvintele GENUCLU și *JENUARIUS (= JANUARIUS) au dat același sunet inițial, a crezut Meyer-Lübke⁷³ că poate deduce că în limba preromană *ge-* și *j-* (precum și *dj-* și grecescul *z*) s-au contopit în același sunet. Dar dacă dezvoltarea în aceeași direcție a acestor sunete datează, desigur, din epoca preromană, faptul că în limba română avem *gînere* și *săgeată*, *jneapăn* și *joc*, *miez* și *botez* (< GENERU,

SAGITTA, JUNIPERUS sau *JENIPERUS, JOCU, MEDIU, BAPTIZO) ne dovedește că această inovațiune preromană nu cuprinsese întreg teritoriul roman⁷⁴.

În limbile romanice de vest întâlnim compoziții de cuvinte, al căror prim element este un imperativ, iar al doilea un substantiv, de ex.: ital. *Pappa-lardo*, franc. *taille-fer*, span. *pasa-calle* etc. În limba latină, acest fel de formațiune de cuvinte nu e atestat decât în texte medievale de prin sec. IX–XI și forme ca *fac-totum* sunt târzii. Din această cauză, Meyer-Lübke⁷⁵ crede că avem a face cu o inovație târzie, ulterioară veacului al VIII-lea. Dacă ținem însă seama că același fel de compozițiune se găsește și în românește (de ex. *papă-lapte*, *pierde-vară*, *cască-gură* etc.), suntem nevoiți să o datăm din epoca preromană, deci cel puțin cu 2–3 secole înainte de data stabilită de Meyer-Lübke.

Interesant e cazul sufixului *-one*, căruia, în românește, îi corespunde o formă iotacizată *-oiu* (mai vechi *onu*). În toate limbile romanice el derivă ca la noi augmentative (ital. *nas-one* „năsoiu”, *fur-one*, span. *caball-on* „căloiu”, *hombiar-on* „omoiu” etc.); numai în franțuzește derivă diminutive (*cruch-on*, *Sabl-on*, *Mari-on* etc.). Faptul acesta l-a îndemnat pe Meyer-Lübke⁷⁶ să le explice în franțuzește prin influență germanică. Dacă explicația ce a dat-o, foarte ingenioasă, e ireproșabilă în ce privește limba franceză, ea devine problematică prin faptul că, după cum atestază Ascoli⁷⁷, un sufix diminutival *-on* se găsește și în Corsica, unde influența germanică n-a fost niciodată puternică. Dar ea devine neprobabilă îndată ce ne dăm seama că sufixul românesc *-oiu* nu derivă numai argumentative, ci și diminutive: *butoiul* este mai mic decât *butea*, cuvântul *căsoaie* însemnează, în unele părți, *o casă mică*, iar în Sălaj sufixul *-oiu* le leagă de adjective spre a le anuanța sensul în diminutiv: *alboiu* nu e „alb intensiv”, ci „alburii”, *acroiu* nu e „tare acru”, ci „acriu” etc.⁷⁸.

Existența în românește a declinațiunii *tată-tătâni*, *mamă-mumâni* etc. e o dovadă că vechimea acestui fel de a forma pluralul (care în limba latină apare mai întâi pe o inscripție tarentică din sec. al VII-lea) și dovedește că ea nu poate fi explicată prin influență germanică⁷⁹, precum au crezut unii.

Dacă, cum am spus, existența unor elemente vechi germanice în limba română nu poate fi negată în mod aprioristic, totuși faptul că până acum nu s-a putut constata nici unul singur, ne îndreptățește să fim sceptici față de toate deducțiile din limba veche germană a acelor cuvinte preromane, cari se găsesc și la noi. Astfel, lipsește în latina clasică, dar există în toate limbile romanice foarte răspândită o tulpină *picc* -, a cărei origine n-a fost explicată până acuma, dar care, probabil, e de

natură onomatopeică. Faptul că ea există și în românește⁸⁰, unde a produs o familie întreagă de cuvinte (*pic*, *a pica*, *a picura*, *a pișca*, *a pițiga*, *pițigoiu*, *pisc* etc.) fac neprobabilă deducerea ei din limbile germanice, precum a propus K. Johansson⁸¹.

La scriitorul Vegetius, care a trăit pe la începutul secolului al V-lea d. Hr., dar care a întrebuințat izvoare mai vechi, întâlnim, cu sensul de „un fel de moț pe coifuri”, un cuvânt TUFA, neatestat în altă scriere latină. Se știe că vorbele care însemnează o parte din armură sunt, la popoarele romanice, în cea mai mare parte împrumutate de la germani; din cauza aceasta și mai ales din privina asemănării cu anglo-saxonul *thuf*, a crezut Löwe că TUFA este (*l. c.*, p. 273) de origine germană. Impotriva acestei teorii vorbește faptul că singurele urme romanice, cari arată o dezvoltare normală a cuvântului (în opoziție cu franc. *touffe*, neregulat în consonantismul său, cu ital. *tufazzolo* „ciocca di capelli arricciati” și span. *tufo* „mănunchi”, cu vocalismul neregulat) sunt rom. *tufă*, sard. *tuvu* „mărăciniș”, alb. *tufe* „mănunchi, tufiș” și neogrecul *toufa* „mănunchi de iarbă deasă”.

Domnilor colegi,

În cursul multor veacuri, de când împărați ai Romei au cucerit și au colonizat ținuturile așezate la Dunărea de jos, strămoșii noștri, răzlețiți de timpuriu de frații de același neam, lăsați în voia sorții printre popoare străine, au dus o luptă necurmată de conservare națională. Ei n-au fost în stare să întemeieze state mari, în hotare etnice, dar ne-au păstrat cu sfințenie limba, cea mai vădădă dovadă a originii noastre. Conștiința acestei origini strălucite ne-a dat tăria, acum o sută și mai bine de ani, să ne naștem ca popor romanic, ne-a umplut cu mândria națională și cu puterea sufletească ca să fim pregătiți pentru marea operă de dezrobire săvârșită în zilele noastre.

Astăzi stăm ca un popor de multe milioane, adunați într-un singur stat național, puternic și binecuvântat. După lunga epocă de lupte pentru conservare, urmează de acum timpul pentru afirmare a puterii noastre productive.

Rolul nostru între popoarele lumii nu poate fi decât cel pe care ni-l indică însăși limba noastră: un popor romanic ce stă ca strajă civilizației și a sufletului latin în inima Europei răsăritene.

Răspunsul d-lui Ioan Bianu la discursul de recepțiune al d-lui S. Pușcariu

Domnule coleg,

S-au împlinit 15 ani de când, motivând propunerea făcută Academiei de Secțiunea noastră Literară și Filologică ca să fiți ales membru corespondent, ziceam că, prin lucrările

d-tale făcute până atunci intraseși „în rândul întâi al filologilor umaniști” și că-ți deschiseseși porțile Universității din Viena. Mai adăoageam:

„Filologia românească a câștigat în d-l Pușcariu o nouă și însemnată putere de muncă, de la care avem dreptul să așteptăm multă lumină asupra dezvoltării istorice a vieții organice a limbii noastre. Calitățile științifice ale scrierilor sale îl fac vrednic ca, fără întârziere, să fie chemat a lua de aproape parte la lucrările Academiei noastre, a cărei principală însărcinare este studierea și cultivarea limbii”.

Rar se întâmplă ca prevederile și așteptările în cele omenеști să se îndeplinească mai îmbelșugat decât acestea făcute acum 15 ani pentru activitatea d-tale filologică.

Într-adevăr, pe când Academia vă alegea, la 1905, membru corespondent, d-voastră publicați, la Heidelberg, frumosul *Dicționar etimologic al elementelor latine din limba română*, lucrare distinsă apoi, de această Academie, cu premiul „Eliade Rădulescu”, din 1907.

Prin acea lucrare și prin altele v-ați ridicat de la docența universitară din Viena la catedra de profesor la Universitatea din Cernăuți, ceea ce era o adevărată cucerire de mare preț pentru cultura românească.

Academia noastră, urmând datoria și dreptul ei de a atrage în cercul ei de activitate puterile nouă ale neamului, cari se ivesc prin talent și pregătire, după alegerea d-tale ca membru corespondent și după publicarea *Dicționarului etimologic*, te-a chemat să iei parte la lucrarea cea mare a *Dicționarului limbii*, care de mult era dorit și așteptat.

Se împlinise secolul de când neobositul călugăraș de la Blaj, Samoilă Clain, făcuse primele începuturi pentru această lucrare; trecuse 80 de ani de când a fost publicată, la Blaj, la 1825, lucrarea începută, după ce, „în cursul a treizeci și mai multor ani, s-au lucrat” de „mai mulți autori”, cei mai de frunte învățați de peste Carpați de la începutul secolului trecut (Samoilă Clain, Vasile Kolosy, Ioan Korneli, Petru Maior și Ioan Teodorovici). Vrednic de toată venerația neamului fusese *Dicționarul de Buda*, dar el era plin de scăderile și de lipsurile inerente vremii în care a fost făcut, fiind conceput și executat mult înainte de nașterea științei moderne despre viața limbilor.

Academia noastră – după o întâie încercare neizbutită–, din îndemnul stăruitor al neuitatului rege Carol, acel mare îndrăgostit al limbii românești, organizase în două rânduri facerea *Dicționarului limbii* naționale. Dar nici aceste două organizări nu au fost destul de fericit îndrumate spre a înfăptui

marea operă mult dorită. Adevărat este că lucrarea se înfățișa cu greutatea mari, pentru a căror învingere se cerea nu numai pregătire filologică la înălțimea științei, nu numai o hotărâre de muncă neobosită de o viață întreagă, dar se cerea, mai presus de toate, un devotament desăvârșit pentru interesele superioare culturale ale neamului, care să pună întreagă ființa omului în serviciul acestor interese superioare.

Aceste trei lucruri mari și grele vi le-a cerut Academia, la 1905, prin glasul aceluia care personifică acest devotament în toată ființa lui și care a fost Dimitrie Sturdza, când v-a propus să luați o mare parte la reorganizarea noii redactări a *Dicționarului limbii*. D-ta, în deplină cunoștință, ai primit asupra-ți întreaga lucrare și te-ai apucat de executarea ei cu tot focul tinereții, cu toată lumina științei adunată și cu întreg devotamentul. Ai știut alege și folosi îndrumări prețioase din sfaturile de bun simț ale unor bărbați lipsiți de pregătirea d-tale filologică, dar plini de dorul de a ajuta și de a susține lucrarea prin cultura lor generală și prin prestigiul personalității lor. Prin acel simț delicat în relațiuni, care distinge caracterul d-tale, ai câștigat cea mai deplină bunăvoință a acelor fruntași ai neamului și ai Academiei, cari înconjurau, cu toată dragostea, lucrarea d-tale pentru ducerea la bun sfârșit a grelei însărcinări. Tot prin acel simțământ de frățească colegialitate v-ați asociat în greaua lucrare mai mulți învățați, colegi și confrăți de specialitate și de pregătire.

După doi ani de lucrare pregătitoare, ați început redactarea și publicarea mult doritului *Dicționar* și ați tipărit cuvintele începătoare cu A, B, F, G, aproape întreg H și începutul lui C.

Din partea publicată se vede că este acest *Dicționar* un măreț monument înălțat celui mai scump tezaur al vieții neamului nostru, limbii, prin care s-a ținut viața și conștiința de sine a acestui neam prin secolii și milenii de restriște prin cari am trecut. Întâia oară se înscrie și se grupează în el, în mod sistematic, bogăția acestei limbi în varietatea vieții ei de acum, în deosebite ținuturi și în dezvoltarea ei istorică în secolii trecuți. Cunoscătorii români și știința universală privesc această lucrare ca o lucrare monumentală, menită să fie o mândrie a neamului, a Academiei, a d-tale și a colaboratorilor.

De-abia se publicase începutul și marele război a oprit toată lucrarea în vara anului 1914. A dat Dumnezeu că ai scăpat viu, întreg și sănătos, atât d-ta, cât și colaboratorii; a scăpat și Academia și întreg materialul pregătit. Prin aceasta continuarea lucrării este asigurată. Marele rege, al cărui glas a răsunat între acești pereți, între cari amintirea lui va fi veșnică,

în dorul lui viu și statornic să vadă *Dicționarul limbii* ajuns la bun sfârșit cât mai curând, numai în sânul Academiei a rostit patru cuvântări de stăruitor îndemn și de înțelepte îndrumări. Plecând dintre noi pe drumul fără întoarcere, pe Argeș în sus, a lăsat mijloace care să asigure împlinirea dorului lui, din a cărui înființare văzuse numai începutul.

Astfel acuma, când furia furtunei, care a răscolit până în fundurile cele mai adânci oceanul omenirii, s-a domolit și mai simțim numai mișcarea valurilor rămase în urma ei, d-ta ai putut și te-ai grăbit să iei dar în mână marea lucrare, să înnozi ce fusese rupt și să o pornești din nou, cu și mai multă putere decât înainte. Ți-ai adunat lângă d-ta, cu multă chibzuială, o grupare de muncitori tineri, stăpâniți de aceleași idei și luminați de aceeași pregătire, pe care îi încălzește același zel pentru marea lucrare națională care trebuiește făcută. Ducerea ei la bun sfârșit va cere de la d-ta și de la colaboratori o bună parte din marea d-tale și a lor putere de muncă pentru mai mulți ani de viață. Să fiți, însă – precum și sunteți –, cu toții încredințați că nu ați putea face de aceste puteri și de acești ani o mai bună întrebuințare decât închinându-i acestei mari lucrări naționale, înălțând acel monument măreț limbii noastre, prin care neamul întreg și-a simțit unitatea în tot lungul secolilor de restriște și de prăpăd, prin cari a trăit în întunecime și amar și astfel s-a făcut cu puțință renașterea și înălțarea din zilele noastre.

Iubite coleg, în lungul celor cinci ani, când valurile războiului te-au depărtat de la lucrarea *Dicționarului* și de la toată filologia d-tale, câte zguduiri ale lumii, ale întregului nostru neam! N-a rămas celulă în nervii noștri cari să nu fi trecut prin frigurile tuturor emoțiilor, de îngrijiri, de entuziasm, de dureri și de fericire. În acele cutremure, s-au prăbușit zidurile despărțitoare, cari tăiau neamul nostru în bucăți. Nedreptățile și asupririle seculare sau chiar milenare s-au surpat. Neamul nostru, aproape în întregime, s-a văzut, ca prin minune dumnezeiască, unit, cum a nădărdit și a dorit de veacuri, stăpân pe sine și scăpat de apăsarea stăpânirilor străine.

Neamul întreg începe acuma o viață nouă, cu mari datorii și cu mari răspunderi înaintea lumii și a propriului lui viitor, cu dreptul de a trăi pentru sine și cu datoria de a munci ca să-și câștige un loc de frunte între neamurile lumii. Nu mai sunt piedicile cari să justifice și să explice înapoierea noastră. Datoria ne cheamă la muncă încordată, ca să facem să rodească destoiniciile neamului, nu numai pentru a ajunge în rândul celor mai luminate, dar ca să începem a plăti din datoriile de împrumutare pe care le facem de un secol și mai bine de la

știința lor, de la arta lor, de la cultura lor. Întocmai precum din lucrarea d-tale filologică ne-ai arătat în măiastra cuvântare de astăzi, cari sunt adevăratele legături de înrudire ale limbii române cu surorile ei romanice, pe baza asemănărilor din organismul fundamental comun și pe baza deosebirilor între ele, tot așa, pe baza caracterelor sufletești ale neamului, ieșite din moștenirea comună și din dezvoltarea istorică, trebuie, suntem datori, să înălțăm acum o cultură națională unitară a neamului întreg, cultură a cărei bogăție și înflorire să strălucească între neamurile de aceeași familie și dintr-alte familii.

Acuma, când suntem stăpâni pe puterile noastre și pe țara noastră, una din cele mai frumoase și mai îmbelșugate, nimica nu împiedică năzuințele spre acest țel și nu s-ar mai ierta neajungerea lui.

În organizarea acestei îndrumări a vieții naționale viitoare, locul d-tale este în rândul întâi. Aceasta o arată trecutul d-tale, întreaga d-tale activitate de până acum și chiar situația de astăzi.

Plecat de sub poalele măreților Bucegi, ai crescut la umbra acelei aripe de munte, în vârful căreia vrăjmașii vieții neamului nostru așezase, ca emblemă a stăpânirii și a scopurilor lor, figura fantastică, colosală, în bronz, a unuia din căpeteniile lor de invazie turanică venită de peste Ural. Ai alergat, apoi, în școalele mari și la cei mai străluciți maestri ai științei și ai culturii apusene, unde ai învățat mai mult decât știința și metodele ei, ți-ai însușit cultura adevărată, pe care puțini o văd și o aduc acasă, sorbită în sufletele lor. Ai cucerit, curând, prin știința d-tale, Catedra de Filologie romanică la Universitatea din Cernăuții Bucovinei, unde ai profesat opt ani (1906–1914), iar acum, după războiul lumii și după Marea Unire a neamului, ai organizat și conduci Universitatea dulcelui nostru Ardeal.

Situațiunea și însărcinarea sunt de o însemnătate capitală pentru viitorul neamului nostru. Cele două universități, de la Cluj și de la Cernăuți, au fost ridicate de stăpânirile străine pe pământ românesc cam în același timp, înainte cu aproape o jumătate de secol (1872 și 1875). Menirea lor nu era numai răspândirea științei și a culturii; ele erau, mai presus de toate, cetăți înaintate pe pământul nostru străbun pentru cucerirea culturală a românimii rămasă înapoi; înființările lor au fost măsuri agresive în contra acțiunii naționale a celor două universități românești, înălțate cam cu un deceniu mai înainte la Iași și la București. Deși așezate în mijlocul populațiilor românești, ele aveau un caracter bine pronunțat agresiv – în Bucovina, austro-german, în Ardeal, caracter unguresc. Un locușor foarte umilit se făcuse la Cernăuți pentru limba și

literatura românească, o batjocură de catedră se lăsase pentru ele la Cluj. Opt ani ai profesat la Cernăuți de pe înălțimea catedrei cucerite pentru limba și literatura română.

Avusesesi acolo un depărtat predecesor – unul din apostolii deșteptării – în dascălul Pumnul, crescut, ca și d-ta, în atmosfera asupririi din Ardeal, mânat acolo de la Blajul reînvierii, de valurile Revoluției de la 1848. A găsit viața culturală românească cu totul stinsă în acea parte ruptă din Moldova; cei câțiva puțini, în frunte cu neuitații Hurmuzaki, care înțelegeau și simțeau încă românește, l-au îmbrățișat; iar el, din focul inimii lui, a aprins iar făclia aproape stinsă a conștiinței naționale. Despre Pumnul a spus, în 1866, Alexandru Humuzaki, că „a știut a deștepta în junimea noastră studioasă (bucovineană) înțelegerea și iubirea științei naționale, precum, totodată, a încuiba în inima ei acele principii mari și mântuitoare... de religiozitate, moralitate și naționalitate... care, singure, pot fi temelie solidă și neclintită pentru viitorul mare și strălucit al neamului, de care nici el, nici noi nu ne-am îndoit vreodată”. „Prin el (prin Pumnul) – adăugea Hurmuzaki – s-a probat, încă o dată, s-a întărit și s-a consimțit solidaritatea, care este și trebuie să fie, acum și până în capătul zilelor, între toți frații români din toate părțile și din toate țările”.

Așa a fost și în acest spirit a lucrat apostolul ardelean, antemergătorul d-tale, în Bucovina. În același spirit ai pornit d-ta lucrarea cea nouă, după 40 de ani.

Ai dezvoltat, între frații de pe pământul cel mai sfințit prin marile amintiri ale gloriilor vechi Moldove, o activitate învietoare a culturii naționale și de avântarea ei spre înălțare și spre unificare peste toate ținuturile românești. Catedra d-tale a devenit o tribună; din tânăr profesor de filologie te-ai făcut repede un apostol al culturii naționale.

La 1912, ai spus marele adevăr: „Pentru ca acele mase compacte, cari încing regatul României ca un brâu puternic să poată însă trage în cumpăna viitorului, e necesar ca ele să nu fie legate întreolaltă numai prin limbă, ci și prin toate acele mii de legături, care se cuprind în lozinca «unitatea noastră culturală»”.

Cum ai lucrat în Bucovina pentru acest scop o spune unul din cei mai distinși ucenici ai d-tale, urmașul d-tale în catedră și conlucrătorul la *Dicționar*, Alexe Procopovici, într-o solemnă cuvântare: „În toate colțurile Bucovinei – zice dânsul – a răsunat cuvântul d-lui Pușcariu, vestitor al adevărului și propagator al frumosului. A fost un cuceritor de suflete prin pilda lui de muncă uriașă, prin expunerile sale clare, susținute de un organ

care îți fascinează auzul, prin comparațiile scânteietoare cari învăluiesc, într-un belșug de lumină, adevărurile susținute de el, prin concepția lucrurilor pătrunsă de o superioară moralitate”.

Adică știința și cultura d-tale din secolul XX, încălzite de talentul înăscut – toate, însă, conduse și colorate de același spirit de devotament apostolic neobosit și neadormit pentru cultura națională, care a condus înainte cu o jumătate de secol lucrarea antemergătorului Pumnul!

Așa ai lucrat în Bucovina și acuma – după înfăptuirea dorului după care au ars inimile și au scânteiat mințile celor mai buni dintre ai noștri secolii întregi – ai mers să lucrezi încă mai mult în țara de naștere a Ardealului nostru, scăpat de sub călcâiul stăpânirii străine.

Cele două universități, ridicate de străini pe pământul nostru strămoșesc cu scopuri vrăjmașe nouă, sunt acuma în a noastră stăpânire; ele au, de acum înainte, menirea nu de a împiedica cultura înaltă românească, ci, dimpotrivă, de a o susține, de a ajuta la dezvoltarea, la înălțarea și la răspândirea ei. În această lucrare, partea d-tale este de mare însemnătate.

În frumoasa cuvântare de astăzi ai arătat, atât de luminos, care este locul limbii noastre între surorile ei romanice, cari sunt asemănările cu ele și cari deosebiri și ai conchis, cu logica firească, că astăzi, când – după secolii lungi și grei de viață trudită – „stăm ca un popor de multe milioane adunați într-un stat național, rolul nostru între popoarele lumii nu poate fi decât cel pe care ni-l indică însăși limba noastră: straja civilizației și a sufletului latin în inima Europei răsăritene”. Îndeplinirea acestui rol se impune față de celelalte popoare ale lumii ca o mare datorie națională întregului nostru neam; ni se impune față de sufletele strămoșilor noștri, cari, secolii după secolii, au muncit și au suferit asprimile amare ale stăpânirii barbarilor veniți peste ei în pământul lor; se impune față de fiii fiilor noștri, cărora suntem datori să le dăm și să le lăsăm o îndrumare sănătoasă, spre a sta cu cinste în rândul neamurilor de frunte din aceeași familie și dintr-alte familii.

A venit timpul când suntem datori să dăm și noi, cât mai curând și mai bogat, tributul nostru la cultura popoarelor, de la cari, până acum, am tot împrumutat. Aptitudinile sufletești naturale ale neamului nostru s-au arătat puternice și bogate în toate domeniile culturii omenești: artă, poezie, știință. Datoria de a cultiva aceste aptitudini, de a le face să rodească bogat și înflorit cade mai întâi asupra învățământului superior de toate felurile și în locul întâi asupra universităților. Am avut până acum două universități trecute peste jumătate de secol de

activitate. Avem acum patru. Trebuie să recunoaștem, însă –, în ceasul solemn la care am ajuns – că prea puțină îngrijire s-a dat până acum celor două universități, cât și celorlalte câteva școli superioare cari au mai fost înființate în țară. Dezvoltarea lor, rămasă departe în urma științelor și în urma trebuințelor țării, instalațiile cu totul neîndestulătoare și înzestrarea lor săracă sunt o dureroasă dovadă despre aceasta. Prea mult ne-am lăsat să ne folosim de școlile superioare ale altor țări. Nu s-a înțeles îndeajuns până acum că exportarea de tineri pentru studii superioare, împreună cu sumele însemnate necesare, este un sistem nepotrivit pentru dezvoltarea culturală și a conștiinței naționale, căci, dacă mulți tineri se înapoiază cu diplome și cu cunoștințe, o bună parte din sufletele celor mai mulți din ei se înstrăinează, se pierd în parte sau de tot.

Precum pentru literatură Kogălniceanu a strigat, la 1840, „traducțiile nu fac o literatură”, tot așa este timpul suprem să se înțeleagă de toți că înalta cultură a neamului nu se poate dezvolta prin importare din școlile altor popoare, ci numai prin școlile și institutele făcute în țară. Cu străinătatea să întreținem relații și legături continue, să mergem acolo pentru învățături speciale, dar să nu mai umplem cu sutele școlile lor pentru studii pentru cari fiecare țară are și trebuie să aibă școlile sale acasă. Să nu mai fim, cum am fost până acum, cea dintâi țară din lume la exportul de tineret la școlile străine pentru importare de diplome.

În reorganizarea vieții celei nouă a României întregite această datorie se impune ca un imperativ categoric, ca o necesitate inexorabilă pentru viitorul neamului.

Această mare lucrare d-ta ai început-o când ai luat asupra-ți organizarea Universității românești din Cluj și conducerea activității ei. Nicăieri nu era mai necesară, pentru cultura neamului nostru, organizarea unui învățământ superior universitar ca în Ardeal, pentru că nicăieri cultura noastră națională nu fusese mai puternic atacată decât tocmai în acea țară, de unde pornise ideile de renaștere și de reînviere a conștiinței naționale întunecate.

Rar se întâmplă ca, pentru o lucrare așa de grea și de însemnată, să se găsească omul așa de potrivit. Ai știut și ți-a succedat să aduni din tineretul cel mai învățat, din toate părțile patriei întregite, o pleiadă de frați în apostolatul cultural organizat la Cluj, cari vor face din acea universitate un centru puternic de știință și de cultură superioară, ale cărui raze binefăcătoare vor întinde acțiunea lor învietoare nu numai asupra românimii din jurul ei și de sub nemijlocita ei influență, dar până departe, la

hotarele neamului nostru întreg. Academia aceasta, care înaintea tuturor a încheiat în organizarea și în lucrarea ei ideea unității și a conștiinței active a neamului, urmărește, cu același interes, totdeauna mai viu și mai conștient decât oriunde, activitatea d-voastre pe amândouă terenurile arătate, adică atât pe terenul filologic, pe care înălțați limbii noastre mărețul monument al *Dicționarului*, cât și pe terenul înaltului învățământ, cu menirea de a înviora, a înălța și a răspândi cultura națională românească, tocmai acolo de unde pornise întâiele ei raze, dar unde lucrarea vrăjmașilor o întunecase și amenința să o stingă cu totul.

Iubite coleg,

Când Academia v-a dat, în anul jubiliar 1906, însărcinarea de a organiza și a conduce lucrarea *Dicționarului*, prin chiar acea însărcinare v-a chemat în sânul ei. Astăzi se consfințește, deci, în mod solemn, o situațiune veche de patrusprezece ani, în care ați dezvoltat o activitate atât de bogată și de o însemnătate așa de mare, încât sunteți socotit ca una din cele mai prețuite puteri de muncă din sânul acestei instituțiuni. Nu vă mai zicem, deci, obișnuitul „fiți binevenit”, ci vă urăm ani mulți, ca să vedeți *Dicționarul* terminat și să dați *imprimatur* pe cea din urmă pagină a suplimentului; să vedeți învățământul superior românesc atât de înălțat și de îmbogățit, încât să poată satisface, prin el însuși, toate trebuințele progresului neamului pe toate terenurile și stând astfel cu cinste alături de ale națiunilor din întâiul rând al culturii omenirii.

Să trăiești!

Sursă: Academia Română. Discursuri de recepțiune. *Locul limbii române între limbile romanice*, București, Tipografia „Urbană”, Societate Anonimă, 1920.

Discursul a fost rostit la 11 iunie 1920, în ședința solemnă, de Sextil Pușcariu, cu răspuns de Ioan Bianu

NOTE

- 1 Cf. în amănunte cele două lucrări citate de Gröber și Meyer-Lübke și bibliografia dată acolo.
- 2 *Grammatik der romanischen Sprachen*, ed. III, p. 1.
- 3 *Saggi ladini*, p. 131, *Achiva glottologico*, I, p. 475. El o numea limba ladină; numirea *reto-romană*, mai proprie, i-a dat-o Th. Gartner, *Rätoromanische Grammatik*.
- 4 *Archeografo triestino*, a. 1903, p. 131 ș.u. *Das Dalmatische*, I, 297 ș.u. *Alle fonti del neolatino (Estratto dalla Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis)*, Triste, 1910.

- 5 *Archiv für lateinische Lexicographie*, I, p. 204 ș.u. (cu introducerea la studiul său *Vulgärlateinische Substrate*).
- 6 „Limba, zice M. Grammont, este un fenomen uman; toți oamenii care locuiesc pe fața pământului sunt organisme asemănătoare și, sub înrăurirea acelorași cauze, ei pot imprima limbii lor, care e una din funcțiunile lor, aceleași modificări în orice loc, chiar la antipode și în mod absolut independent” (citat de I. Ronjat, în *Revue des langues romanes*, a. 1913, p. 280).
- 7 Astfel, Bartoli, *op. cit.*, I, p. 310: „Denn auf die *Anzahl* der Merkmale kommt es zunächst an. Ihre *Wichtigkeit* zu definieren ist ein Versuch, der wohl immer auf subiective Ergebnisse geführt hat: es gibt keine Definition, die über alle Einwände erhaben ist”. Tot acest scrupul pare a-l fi avut Meyer-Lübke, *Einführung*³, § 23, când credea că o împărțire a limbilor romanice bazată pe „[eine] ziemlich willkürliche Bestimmung dessen was wichtig oder unwichtig ist... einer festen wissenschaftlichen Grundlage entbehrt”. Totuși, același autor ne dă mai târziu luminosul său studiu despre raporturile de înrudire între limba română, dalmată și albaneză (*Mitteilungen*, p. 1 ș.u.), care nu-i decât o cumpănire critică a argumentelor lingvistice ce pot fi aduse *pentru* sau *împotriva* înrudirii acestor limbi.
- 8 Precum crede A. Byhan, *Jahresbericht*, III, p. 18.
- 9 În urmă în *Mitteilungen des rumänischen Instituts*, p. 6–7.
- 10 Deosebirea este numai că în limba română evoluțiunea aceasta fonetică e restrânsă asupra cazurilor când acestui QU și GU îi urma vocala *a*, pe când la sarzi ea cuprinde și câteva cuvinte cu QUE, GUE: rom SANGUEM > *sânge*, CINQUE > *cinci*, AQUILA > *aceră*; sard. *sambene*, *kimbe*, ANGUILLA > *ambbidde*. Avem, însă, indicații că și în limba română QUE s-a prefăcut în unele cazuri în *pe*.
- 11 La noi QUA a dat *pa*, iar GUA a dat *ba*; la sarzi, pentru amândouă grupele, avem rezultatul *ba*.
- 12 Legătura organică între acest fenomen în limba română și sardă a fost susținută în timpul din urmă cu multă energie de Bartoli, *Alle fonti*. Cf. articolul meu *Probleme nouă în filologia romanică*, II, în *Conv. lit.*, vol. II, nr. 5 (iunie 1910). Încercarea lui J. Ronjat, în *Revue des langues romanes*, LVI, seria VI, tom. VI (aprilie-iunie 1913) de explica „excepțiile” nu e convingătoare; nici Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, 11–12, nu rezolvă chestiunea.
- 13 *Rom. Gramm*, II, § 238.
- 14 *Conv. lit.*, 1905, p. 62–63. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, p. 28–29.
- 15 Precum pare a admite Weigand, *Kritischer Jahresbericht*, în raportul despre limba română pentru anul 1910–1911, vol. I, p. 122–123.

- 16 *Mitteilungen des Rumänischen Instituts*, p. 1 ș.u.
 17 *Jahresbericht über die Fortschritte der Klassischen Altertumswissenschaft*, 1892, p. 284.
 18 *Istoria literaturilor romanice*, vol. I, Buc., 1920, Introducere.
 19 Câteva particularități ale limbii rustice romane păstrate în limba noastră, precum e, bunăoară, pronunțarea *o* în loc de *au*, cunoscută la țărani din jurul Romei, în cuvinte ca *oricla*-AURIS, *colielu*-CAULIS (cf. Meyer-Lübke, *Grundriss. d. rom. Phil.*, p. 465)
 20 „Precum pata mare de un verde închis, ce se zărește seara pe o coastă de deal, i se pare drumetului a fi o singură pădure de brad și, numai apropiindu-se de ea, vede că printre brazi sunt o mulțime de fagi și de alți copaci, tot astfel, din depărtarea la care anume ne așezăm privind înapoi sp. e. limba poporului roman, nu mai putem distinge elementele deosebitoare, răstăcite adesea în număr mare între elementele omogene ce le putem asemăna cu mulțimea aceea de brazi, care, într-o anumită lumină, făcea ca ochiului nostru să i se pară pădurea întreagă «de brad». Apropiindu-ne, însă, de această limbă preromană cu ochiul scrutător, oprindu-ne, când comparăm între sine limbile romanice, nu numai asupra asemănărilor izbitoare într-adevăr, ci și asupra deosebirilor de dată veche, imaginea unitară va fi tot mai mult tulburată de amănunte ce nu mai pot fi scăpate din vedere” (*Probleme nouă în cercetările lingvistice*, II, extras din *Conv. lit.*, a. 1910, p. 532–533).
 21 Astfel, O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, p. 227.
 22 Iată o serie întreagă de astfel de asemănări: În fonologie, vedem că sarzii, românii, albanezii și dalmații păstrează pe *u* latin cu valoarea lui originală, pe când în toate celelalte limbi romanice el s-a confundat cu *o*. Pe când, dar, vocala accentuată din FURCA și din FLOREM a dat, în toate celelalte limbi romanice, același rezultat, deosebindu-se de vocala accentuată din UNUS la sarzi (la albanezi, dalmați) și la români, FURCA și UNUS au aceeași vocală accentuată, care se deosebește de vocala accentuată din FLOREM:

	UNUS	FURCA	FLOREM
rom.	un	furcă	floare
sard.	unu	furca	fiore
ital.	uno	forca	fiore
reto-rom	ün	fourcha	fluorus (pl.)
prov.	u(n)	forca	flor
franc. un		fourche	flour (trecut în fleur)
span.	uno	horca	flor
portg. (h)um		forca	flor

De asemenea, se păstrează în Sardinia, până azi, înainte de *e* și *i* sunetul *c* (*kelu* <CELLUM), întocmai ca la albanezi (*Kief*); știm că

în limba dalmată (Bartoli, *Das Dalmatische*, I, p. 298) și în limba străveche românească (cf. în urmă Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, p. 13) acest *c* se păstrează „neaficiat” înaintea vocalelor palatale, deși în limba latină vulgară el începuse, pe alocuri, să aibă o pronunțare șuierătoare, încă din secolul III d. Hr.

Din morfologie s-ar putea cita trecerea lui VENTER la genul feminin în limba sardă (*brenfi*), în dialectele din Italia sudică și la noi (*vintre*), pe când, în toate celelalte limbi romanice, el se menține cu genul masculin.

Din derivațiune, s-ar putea cita cazul sardului *riziu*, care e derivat ca *râset* al nostru. Precum la sarzi sufixul *-torius* derivă adesea cuvinte, care înseamnă „momentul când începe acțiunea exprimată prin verb” (de ex. *albeskidordzu* „zorii zilei”, adică „timpul când se tund oile” etc.), *sinadorgiu*, „timpul când se înseamnă oile”, *tosorgiu*, „timpul când se albește de zi”, astfel avem și noi derivatul *cântători*, care înseamnă, propriu-zis, „timpul când încep să cânte cocoșii” (*Conv. lit.*, XXXVIII (1904), p. 252). Mai ales e, însă, mare numărul cuvintelor latine păstrate la noi și la sarzi, precum și o seamă de derivate sau de forme și înțelesuri, care nu se mai găsesc aiurea.

ADMISSARIUS (scil. EQUUS) rom. *armăsar*, dard. (logudorez) *amme-sardzu* (în Bitti) *armissariu* (păstrat și la albanezi: *harmేశuar*).

*BRACILE (derivat din BRACA) > rom. *brăcire* (cf. *brăcie*, *brăcinar*), sard. *brakile*.

*CARRARE (derivat din CARRUM) > rom. *căra*, sard. *carrare*.

CERTARE > rom. *certa*, sard. *keltare* (păstrat și la albanezi: *kjertoj* și în vechea italiană: *certare*).

*CASCARE (grec. *cλskw*) > rom. *căsca*, sard. *cascare* (în Italia, derivate).

*CLAGUM (metatezat din CAGLUM = COAGULUM), păstrat sub forma aceasta în celelalte limbi romanice > rom. *chiag*, sard. *dzagu* (cf. alb. *k'uar*, cu aceeași metateză).

COQUERE, cu înțelesul de „a se coace”, despre fructe, se regăsește în sardul *cottu* „copt” (și în neapolitanul *cuncocere*).

*EXPAMENTARE (în celelalte limbi romanice EXPAVENTARRE sau *EX-PAENTARE) > rom. *spăimânta* (din forma mai veche *spământa*), sard. (gallurez) *spamînta*.

FRIGUS (în celelalte limbi romanice FRIGIDUS) > rom. *frig*, sard. (campidanez) *frius*.

FUNIS, cu înțelesul de măsură, se găsește în rom. *fun(i)e* (de pământ) și în v. sard. *fune*.

HAEDUS > rom. *ied*, sard. *edu* (alb. ed, ital. de sud *ene*;

INJURIARE > rom. *înjura*, sard. *indzrudzare* (în celelalte limbi romanice numai forme savante).

Grec *magenw* > rom. *amăgi*, sard. *ammajare* „a vrăji” (sicil. *am-magari*).

LUNATICUS > rom. *lunatec*, sard. *lunadigu* „neroditor”.

MATIA > rom. *mațe*, sard. *matta* „burtă” (în Napoli și Subiaco *mazze* „mațe”).

MUGITUS > rom. *muget*, sard. *muida*.

MULLEUS > arom. *mul'u* „măgar cu părun închis”, sard. *mudzu*.

*MORINUS (din MORUM „mură”) > arom. *murnu*, sard. *murinu* „neg-ru”.

NEMO > rom. *nimeni*, sard. *nemos* (și în v. ital. și Corsica).

NUPTI-E apare sub o formă cu *u* și *n* intercalat în rom. *nuntă* și sard. *nuntas* (pe când celelalte limbi romanice pleacă de la o formă cu *o*).

PERTUNDERE > rom. *pătrunde*, sard. *pertunghere* (în celelalte limbi romanice *PERTUSIARE).

*PITZINNUS (onomatopeic, cf. Meyer-Lübke, *Rom. Wb.*, nr. 6 550) > rom. *puțin*, sard. *pitsinnu* (tarent. *piččinnu*).

PHERENETICUS > rom. *firetic*, sard. *frenedigu* (ital. *farnetico* pare a fi savant, ca și celelalte forme romanice).

*RUPERE (în loc de RUMPERE) > rom. *rupe*, sard. *rupere*.

SATIUM > rom. *saț(iu)*, sard. (gullurez) *sazzu*.

SCIRE > rom. *ști*, sard. *iskire* (înlocuit în celelalte limbi romanice prin SAPERE).

*SANITOSUS > rom. *sănătos*, sard. *sanidosu* (alb. *sendošë* neap. *sa-netuse*).

*TANDO (corelativul lui QUANDO) > v. rom. *tand*, sard. *tando*.

VITRICUS > rom. *vitreg*, sard. *birdiu*.

Cu românescul *pitic* se poate compara sardul (campidanez) *peticu* „mic”, derivat de la aceeași tulpină onomatopeică. Sarzii numesc „tâmpilele” *membrios*, din lat. MEMORES, întocmai ca aromânii, care le numesc *minți*, pluralul lui *minte*, care are și sensul de „memorie”.

23 Astfel, sarzii păstrează încă deosebirea între *i* și *e*, care, în limba română, s-au confundat; ca în celelalte limbi romanice, ei au păstrat încă – singurii – imperfectul conjunctivului și o mulțime de cuvinte vechi, precum AUDACIA, DISCERE, IMBER, OBSERVARE, ONUS, SEQUESTARE, SUS etc.

24 Cf. în urmă Meyer-Lübke, *Mitteilungen*.

25 Meyer-Lübke, *Einführung*, § 23 și 213.

26 Cf. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, p. 46–48.

27 Meyer-Lübke, în Hinneberg, *Die Kultur der Gegenwart*, partea I, seria XI, I, 1909, p. 461.

28 *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*.

29 Mai bine ne vom face o idee despre acești străromâni dacă ne

dăm seama despre felul cum trăiesc și cum sunt răspândiți astăzi aromânii în Peninsula Balcanică. Dacă aruncăm o privire pe harta etnografică, publicată de Weigand în cartea sa *Die Aromunen*, vedem că între colorile predominante: albastru (albanezi), galben (greci), verde (slavi) și portocaliu (turci), găsim pretutindeni pete mai mari sau mai mici trandafirii (aromânii). Masa cea mai compactă e în Epir, dar ei sunt răspândiți și prin Tesalia, în Macedonia, în Albania și chiar în Tracia. Între diferitele regiuni locuite de români se întind ținuturi mari, munți înalți, râuri și popoare de altă limbă. Cu toate acestea, comunicația între aromânii din diferitele regiuni n-a încetat niciodată. Cu turmele lor, picurarii aromâni călătoresc din munte în munte și din țară în țară; o parte din ei locuiesc vara în cătunele din munți, iar iarna se coboară în satele și orașelele cu climă mai caldă, de la șes. Limba pe care o vorbesc acești aromâni, deși are, firește, colorit dialectal în diferitele regiuni, e aceeași în toate părțile, cu toate că, în sute de ani de când îi putem urmări istoricește, ei au trăit tot așa de răzlețiți. În cursul timpului, ei au schimbat adesea locurile și nu sunt rare cazurile când comune înfloritoare au fost părăsite din cauza persecuțiilor, de locuitorii lor, care au înființat, în alte părți, sate și orașele nouă sau au sporit așezări existente. Aceste migrațiuni necontenite au contribuit, de bună seamă, ca deosebiri de limbă să se șteargă și graiul să se uniformizeze.

30 *Mitteilungen*, p. 6.

31 Precum: ASTARE > rom. *asta*, ital. *astare* „a fi de față”, CO-LICLUS (=CAULIS) > rom. *curechiu*, ital. *colecchio*, DULCOR > rom. *dulcoare*, ital. *dolcore*, GEMITUS > rom. *gemet*, ital. *gemito*, INFIGERE > înfige, ital. *infigere*, *MANDIUS > rom. *mânz*, ital. *manzo*, NINGIT > rom. *ninge*, ital. dial. *nengue* (înlocuit în celelalte limbi romanice prin NIVERE sau *NIVICARE), PIGRITARE > rom. *pregeta*, v. ital. *peritarsi* (păstrat și la albanezi).

32 Precum: APPRE[HE]NDERE > rom. *aprinde*, ital. dial. *aprender* (pe când în alte limbi romanice însemnează „a învăța”), JUNGERE > rom. *ajunge*, ital. *giungere* (și cu înțelesul românesc, pe când în celelalte limbi romanice are numai sensul „a împreuna”), REUS > rău, ital. *rio* (cu înțelesul cuvântului românesc, pe când în celelalte limbi romanice cuvântul e latinism și însemnează „vinovat”).

33 Precum: *ARBORICARE > rom. *aburca*, ital (Toscana) *abbricare*, *BARBILIA > rom. *bărbie*, ital. *barbiglio* „carnea ce atârână sub gâtul cocoșilor”, *CYTOLA (din grecește) > rom. *ciutură*, ital. *ciotola*, *DEEXCITARE > rom. *deștepta*, ital. *destare*, *DOLEOSUS > rom. *duios*, ital. *doglioso*, *FILIANUS > rom. *fin*, ital. (dial.) *figliano* etc.

34 Linia despărțitoare între cele două imperii trecea, după Jireček

- (*Geschichte der Serben*, I, p. 48), prin mijlocul Iliricului, aproximativ de la golful de Cattaro, la Belgrad, Moesia superior, Dardania și Praevalis aparține Imperiului de Est, Dalmația și cele patru Pannonii, la cel de Vest.
- 35 Ele au fost adunate, în urmă, de Bartoli, *op. cit.*, § 140 ș.u. și 541.
- 36 Celelalte explicări ce s-au dat acestor „excepțiuni”, deci și cea propusă de mine (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXVII, p. 688–690), nu sunt convingătoare. Hărțile lexicale, pe care le avem pentru câteva limbi, ne arată că, într-adevăr, de cele mai multe ori câteva cuvinte formează avangarda celorlalte, în răspândirea unei treceri fonologice. Astfel, din hărțile lui Weigand se vede cum pronunțarea *k'ept* pentru *piept* se găsește și în regiuni în cari alte cuvinte se pronunță încă cu *p* netrecut la *k*.
- 37 Cu excepția cazului relevat mai sus, comun cu limba italiană, dar deosebit de limba albaneză (cf. Meyer-Lübke).
- 38 Cf. *Lateinisches Ti und Ki*, p. 3–4, Bartoli, *Das Dalmatische*, § 370 ș.u. Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, p. 8 ș.u.
- 39 Stăm, deci, de partea lui Bartoli, *Alle fonti*, și nu credem, cu Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, că evoluțiunea aceasta ar putea fi privită în mod deosebit în cele trei limbi. Centrul ei de răspândire nu e cunoscut, faptul, însă, că în elementele vechi indogermane, limba albaneză readuce grupele consonantice *ct*, *pt*, *gn* în *t* și *n* (cf. Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, p. 27) dovedește că nu de la albanezi a plecat această inovație.
- 40 Cf., în urmă, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, p. 41, 58; Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, p. 40–41.
- 41 Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, p. 5–6, 15, 23.
- 42 *Ibid.*, p. 34.
- 43 *Ibid.*, p. 3.
- 44 Și la sarzi, atât că aici nu ILLE, ci IPSE a devenit articol.
- 45 Cf. Jireček, ap. Bartoli, *op. cit.*, § 156.
- 46 Sarzii au HABEO AD CANTARE sau DEBEO CANTARE (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.*, III, § 112).
- 47 Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.*, II, § 265, *Einführung*², § 174. Dacă limba română păstrează încă accentul pre tulpină la conjugarea verbelor de conj. III (*vîndem*, *vîndeți*), pe când în limba italiană (*vendiamo*, *vendéte*), franceză (*vendons*, *vendez*), spaniolă și portugheză (*vendimos*, *vendéis*) accentul s-a mutat pe terminațiune, nu trebuie să admitem o inovație romanică de vest, de dată veche, ci se poate ca analogia verbelor de celelalte conjugări să fi atras accentul pe dizinență în fiecare limbă deosebit (Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.*, II, § 138).
- 48 *Ibid.*, III, § 281–282.
- 49 *Ibid.*, III, § 575, 583.

- 50 Cf. Meyer-Lübke, *Einführung*³, § 184.
- 51 Bartoli, *op. cit.*, § 155.
- 52 Cf. Meyer-Lübke, *Ital. Gramm.*, § 509.
- 53 Este neîndoios că aceste cuvinte, atât de uzuale în limbile române, existau odinioară și la romanii de est, dar că ele s-au pierdut cu timpul, precum în timpuri istorice în limba noastră au dispărut atâtea cuvinte de origine latină. Uneori, înainte de a dispărea, ele au influențat alte cuvinte, din cari putem face deducții asupra existenței lor. Astfel, în *Dicționarul meu etimologic* am arătat (nr. 984 și 1 883) că diminutivul *LENTICULA, răspândit în toate limbile române, a trebuit să existe și la noi, alături de LENS > *linte* (căci numai după el s-a putut forma *măzărîche* sau *mazăre*) și că înainte de ce ALVINA „stup” a luat înțelesul de *albină*, trebuia să fi existat și *apis*, căci, prin influența lui, se explică mai ușor metaplasma *VESPIS > *viespe* din VESPA.
- 54 *Dicționarul Academiei*, s.v.
- 55 Iată-le, în ordine alfabetică:
- *ADULIARE > *adua*, *adia* (cf. *Dicționarul Academiei* s.v.), ALBASTER > *albastru* (forme române ca ital. *nerastro* și *biancastro*, franc. *noirâtre* și *blanchâtre*, derivate din tulpina germană *blank* și din care a înlocuit pe ALBUS, *niger* dovedesc că ALBASTER a existat odinioară și în aceste limbi), *ALLEVATUM > *aluat*, ALVINĂ (înlocuind pe *apis* și *apicula* celorlalte limbi române) *albină*, *AMARITIOSUS > *amărâcios*, *AMBULESTER > *îmbuiestru* (despărțit în: *în buiestru*), ARMARIUM > *armar* (în celelalte limbi române forma savantă), *ASTRUICARE > *astruca*, ASTRUM > *austru*, AVERUNCARE > *arunca*, *BABEUS > *baib* (în *usturoiu baib*), *BUCCIDUS > *buged*, CAECIA > *ceață*, CALATIO > *Crăciun* (în celelalte limbi române, *natalis*), CERVIX > *cerbice* (în celelalte limbi române cuvânt savant, *christianus*), *creștin* (tot astfel), CIRCITARE > *cerceta*, COLATUS > *curat*, *CONFLEXIRE > *cufleși*, CONFORIRE > *cufuri*, CORNUS > (*copacul*, în limbile române derivate), CORRIMARE > *curma*, *DEMICARE > *dumica*, DEPALARE > *depăra*, *DERAPINARE > *derăpăna*, DESPICARE > *despica*, *DIFFAMIA > *defaimă*, *DISPABICARE > *desfaca*, DISPONERE > *despune* („a porunci”, în limba veche; în celelalte limbi române, cuvânt savant), DOGARIUS > *dogar*, DOMINE, DEUS > *Dumnezeu* (în celelalte limbi române, forma savantă), *DORMITARE > *dormita*, *DREPANELLA (din grecește), *dreptea*, EJECTARE > *aiecta*, *EXCUBULARE > *scula*, EXORTA > *soartă*, EXTEMPORARE > *astămpăra*, EXUDARE > *asuda*, *FELICICARE > *ferișca*, cu derivatul *ferișcat* (*Dicț. Acad. Rom. s.v.*), FELIX > *ferice* (în celelalte limbi române, cuvânt savant), *FIBULARIA > *fiulare*, FLORALIS „aparținător Florei” > *florar* „mai”, *FLORILIA > (în loc de

FLORALIA) > *Florii*, *FLUCTURARE > *flutura*, *FOLIOLUS > *fuior*,
 FORTICARE > *forfecă*, FRAGMENTARE > *frământă*, *GALGULUS >
 (=GALBULUS), *grangur*, GLABRARE > *gheura*, *GROSSICELLUS >
groștei, *HADIE (în loc de HODIE al celorlalte limbi romanice)
azi, HALITUS > *aret* (în aretul cântului), *HORRIDOR > *urdoare*,
 *IMBUBIARE > *îmbuiba*, IMPALARE > *impăra*, IMPARTIRE > *împărți*
 (în celelalte limbi romanice, formă savantă), IMPUTARE > *impu-*
ta, *INNOCTICARE > *întuneca*, JUGARIUS > [bou] *jugar*, JUGU-
 LARE > *junghia*, LACTES > *lapți*, LIBERTARE > *ierta* (în alte limbi
 romanice: **perdonare*), MARCIDUS > *mârce*, margella > *măr-*
gea, *MAGIRE (din grecește) > *amăgi*, MUGIRE > *mugi* (în limbile
 romanice, formă savantă), MULSURA > *mulsură*, NESCIRE (păstrat
 în NESCIO QUID) > *niște*, NESCIO QUALES > *nescăi*, NESCIO QUAN-
 TUS > *neșcât*, NUTRICIUM > *nutreț*, ORGIA (din grecește) > *urgie*,
 *ORICARE > *urca*, *PALPABUNDUS > *plăpând*, *PANDIA > *pânză*,
 PANICULUM > *pănichiu*, PERAMBULARE > *primbla*, PARSITARE >
păstra, *PERVESCERE > *prevești*, *PHARMACUM (din grecește) >
farmec, PLAUSARE > (vechi) *plăsa*, POENITARE > (vechi) *părăta*
 (în alte limbi romanice, formă savantă), PROCEDERE (în limbile
 romanice, cuvânt savant) *purcede*, PUTADUS > *putred*, RAMULA >
ramură, *RÆCEDIARE > *reșera*, RANCIDUS > *rânce* (în alte limbi
 romanice, forma savantă), SENTICELLA > *smâncea*, SCORIA > (în
 alte limbi romanice, formă savantă) SONITUS > *sunet*, SUBALA >
 (sub) *suară*, SUBRUPARE > *surpa*, TENUARE > *înțina*, TREPIDARE
 > *trepăda*, VESTIMENTUM (în celelalte limbi romanice, cuvânt
 savant) > *veșmânt*. La acestea se adaugă din dialectul aromân:
 APRICLAE > *afreață*, BINATI > *binaț*, CANISTRUM > *căneastră*, DIS-
 PONGERE > *disfindzeari*, DISSICO > *disic*, FIGERE > *hidzeari*, FOL-
 LINUS, -A > *ful'înă*, MAJA > *maie*, NUTRICARE > *nutricari*, PALU-
 RUS > *păl'ur*, PECUNIA > *pecunju*, REGULARE > *arăgurare*, RUPES
 > *arup*, *SUBLICARE > *suil'ari*, VINDEM ATIO > *ayizmăciune*.

- 56 Cu dalmații avem comune: DEINTER > *dintre*, vegi., *drante*, DEN-
 SUS > *des*, vegl. *dais* (înlocuit în limbile romanice de vest prin
spissus), UDUS > *ud*, vegl. *joit*; SECRETUS s-a păstrat în vorba po-
 pulară numai în dialectul nostru *secret* 'părăsit, afurisit', în ve-
 gliorul *sakrai* și în alb. *skrefe*, iar EXCUTERE însemnează, numai
 la veghioți (*skotro*), la noi 'a scoate', pe când în toate celelalte
 limbi romanice are sensul 'a bate, a scutura' și mai ales 'a îmblă-
 ti'. Coincidențele albano-române sunt mai numeroase: AD-MANE
 > **amâne*, de unde *amâna*, alb. *menonj* 'zăbovesc', CEREBRUM
 (substituit în celelalte limbi romanice prin CEREBELLUM > *creier*,
 alb. *kril* 'cap', CHICOREUM > *cicoare*, alb. *korre* (păstrat și în Ita-
 lia de sud, cf. Candrea-Densusianu, *Dic. etim.*, nr. 335), CONSO-
 CER, cu accentuarea pe prefix, s-a păstrat numai în alb. *krusk* și

în rom. *cuscru* (cf. în urmă despre aceste cuvinte Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, p. 4–5), CONVENTUM > *cuvânt* și, cu același înțeles, alb. *kuvent*, *CURTIARE > *cruța* și, cu același înțeles, alb. *kurtsenj* (față de *ACCURTIARE ‘a scurtă’ în limbile romanice), *EXPERLAVARE > *spăla*, alb. *spelanj*, HORRERE > *urî*, alb. *urrenj*, HOSPITIUM > *ospăț*, alb. *stepi* ‘casă’, n. grec. opiti, IMPERATOR > împărat, alb. *mbret* (în celelalte limbi romanice, cuvânt savant), IMPEDICARE, cu sensul special de ‘a pune piedică la cai’ s-a păstrat numai în rom. împiedica și alb. *pengonj*, LANGUOR > *lingoare*, alb. *l’ünjüre* (în celelalte limbi romanice, cuvânt savant), LINEA > *iie*, alb. *l’iri*, cu înțelesul special de ‘cămașă de femeie’ (în opoziție cu franc. *linge* ‘pânză’, LUNTER > *luntre*, alb. *l’undre* (și în Italia de sud, la neogreci și la slavii balcanici, cf. Bartoli, *op. cit.*, § 541), MANICARE > *mineca*, alb. *mengonj*, *NEGULA (în loc de NEBULA) > *negură*, alb. *negul*, MIRARI > *mira*, cf. alb. *merilersim*, ‘minunat’ (în toate celelalte limbi romanice și la sarzi, cuvântul înseamnă ‘a privi’), NOVERCA, -CUS > arom. *nuearcă*, *nuercu*, ‘mamă vitregă, tată vitreg’, alb. *njerke*, *njerk*, NORARE > *ura*, alb. *uronj*, cu același înțeles față de celelalte limbi romanice, unde are înțelesul ‘a ruga’), ORDINARE (în celelalte limbi romanice, cuvânt savant) > *urdină*, alb. *urderonj*, ‘poruncesc’, PALEUM > *pai* (în Ardeal), ‘lâna de primăvară a oilor’, alb. *paje* ‘zestre’, SCORTEA > *scoarță*, alb. *škorsa* cu înțelesul special de ‘covor’, SESSUS > șes, alb. *ses*, cu același înțeles (în celelalte limbi romanice însemnează ‘șezut’), STATUS > *stat*, alb. *stat*, cu înțelesul special de ‘statură’, SELPHUR, apare schimbat în *SCLUFUR, în arom. *şcl’ifur* ‘pucioasă’ și în alb. *sk’ufur*, turbare, în sensul românescului *turba*, se găsește numai în alb. *terbonj*, VENENUM, cu înțelesul ‘fiere’ ca al nostru *venin* și ‘supărare’, ca arom. *virin*, îl găsim și în alb. *vener*, *VITULEUS > *vătuju*, alb. *vetul*’.

- 57 Cuvântul se găsește și la croați, cu înțelesul de ‘drumeac’: *karrrara* ‘puteljak u selu, sto vodi cijoj kuci’ (*Archiv. f. slav. Phil.* XXVIII, p. 516).
- 58 Pentru ‘drumul printre case’ avem azi termenul slav *uliță*, lip-sindu-ne un cuvânt latin STRATA romanilor de vest (propriu-zis strada *pardosită*) nu se găsește la noi, unde PAVIMENTUM a primit înțelesul general de *pământ*. Celălalt termen romanic, RUGA (care în latinește e atestat numai cu înțelesul de ‘sbâncitură’, dare care însemnează, și în limba albaneză, ceea ce însemnează *rue* în franțuzește) are la aromâni (*arugă*) cu totul alt înțeles, adică: ‘locul pe unde intră oile la stână ca să fie mulse’.
- 59 Cf. *Dicționarul Academiei* s.v.; Bernecker, *Slav. Wörthb*, p. 70, Meyer-Lübke, *Etym. Wb.*, nr. 6 177 (care-l crede de origine germană).

- 60 G. Meyer, *Alb. Wb.*, p. 50.
- 61 *Kulturpflanzen und Haustiere*, p. 459 ș.u., p. 590–591.
- 62 *Bourul și zimbrul (Anal. Acad. Rom., XXXVI, Științ.)*, București, 1913.
- 63 Berneckner, *Sl. Wb.*, p. 116.
- 64 Bulgarii păgâni îl vâneau încă. La 1215, el era însă, în Serbia, o raritate. Cf. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 14–16.
- 65 *Draco* în celelalte limbi romanice însemnează ‘balaur’.
- 66 Totuși, se pare că, în cazuri excepționale, ne-au venit și nouă, mai târziu, câte un termen bisericesc din vest. Acesta ar fi cazul cuvântului *sineca* ‘a-și face cruce’, care presupune un *SIGNICARE, cu evoluțiunea caracteristică a romanilor de vest a grupeii gn (cf. articolul meu, *Probleme nouă în cercetările lingvistice*, II, p. 538 ș.u.).
- 67 Cf. Bartoli, *op. cit.*, § 141.
- 68 Deși asemenea încercări s-au făcut. Astfel, R. Löwe a încercat să dea o listă întreagă de cuvinte vechi germanice în limba noastră, în *Zeitschrift vegl. Sprachwissenschaft XXXIX*, p. 265–334, dar toate etimologiile lui au fost respinse de Meyer-Lübke, *ibid.*, p. 593, Weigand, *Jahresbeircht über die Fortschritte der rom. Sprachwissenschaft*, în raportul pe anul 1904 și de mine, în *Conv. lit. XXXIX*, p. 53.
- Meyer-Lübke, *Rom. Wb.*, nr. 5 839–5 840 desparte pe românescul *nasture* și pe abruzz. *nassele* < NASSULA de ital. *nastro* etc. de origine germană.
- 69 Cf. în urmă *Dicționarul limbii române* s.v.
- 70 Meyer-Lübke, *Rom. Wb.*, nr. 4 760.
- 71 Vol. II, p. 299, unde se aseamănă și derivatul *grăpțână* ‘a se cățăra, apucându-se cu ghiarele’, cu diminutivul albanez *greqq* ‘cleampă’.
- 72 Cf. Meyer-Lübke, *Etym. Wb.*, nr. 3 173.
- 73 *Einführung*², § 128–129.
- 74 Cf. Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, p. 9.
- 75 *Einführung*², § 178.
- 76 *Rom. Gramm.*, II, § 458.
- 77 *Arch. Glott. Ital.*, VII, p. 434.
- 78 Cf. *Conv. lit.*, XXXIX, p. 54.
- 79 Cf. Meyer-Lübke, *Einführung*², § 163, *Grundriss*³, I, p. 483, Bartoli, *op. cit.*, § 155.
- 80 *Lateinisches Ti und Ki*, p. 111–113, deosebit încâtva de Meyer-Lübke, *Rom. Wb.*, nr. 6 494–95.
- 81 *Zeitschrift f. vegl. Sprachwissenschaft*, XXXVI, p. 381–382.

CĂLARE PE DOUĂ VEACURI **(fragmente)**

Despre viața de student (p. 29-30)

Și fiindcă a venit vorba de studenți, să adăogăm câteva cuvinte despre instituția în care o parte dintre ei erau oaspeți rari, Universitatea. „Libertatea academică”, la care țineau cu atâta sfințenie, le dădea dreptul să piardă câteva semestre la început, gustând numai plăcerile vieții de student. Examene nu făceau decât la sfârșitul studiului. Era obiceiul să treacă de la o Universitate la alta, dintr-o provincie în alta, ca să cunoască țara atât de deosebită în diferite regiuni. La un popor cu generații de înaintași cărturari și cu o tradiție veche, cu un simț de datorie dezvoltat, cu seriozitatea care până la urmă iese biruitoare, exemplele de studenți care-și pierd echilibrul din cauza libertății academice sânt destul de rare.

Iată-mă cu Sterică întâia oră la Universitate început în vechiul edificiu din Grimmaischer Steinweg – dezorientați ca vițelul înaintea porții nouă. Între sutele de tineri care citeau afișele profesorilor ne îmbulzeam și noi, fără să știm care cursuri trebuie să le înscriem și neavând nici un cunoscut să ne povățuiască. Intrară deci la întâmplare prin sălile în care vedeam intrând pe alții. Un om mititel și cu ochelari, bătrân și cu barbă rară, intră într-o sală ticsită de studenți. Între ei și vreo trei studenți, pe care nimeni nu le bagă în seamă. La intrarea profesorului, toți încep să bată din picioare. Acest tropot, care ne făcu la început să credem că s-a întâmplat un accident, era o călduroasă aclamație pentru profesorul celebru Wundt, marele psiholog. Intrăm în sala de alături, avea numai trei bănci și în fiecare bancă câte doi ascultători. Era Windisch, celtistul. Toată ora a citit titluri de cărți. Era obicei ca în primele lecții să se dea bibliografia cât se poate de completă. Profesorul alerga mult până o compunea și cutreiera bibliotecile până să dea de cărțile rare pe care le cita, iar elevul, zăpăcit de atâtea nume pe care le auzea întâia oară și nu știa de multe ori cum se scriu, ieșea de la curs descurajat și îngrozit de mulțimea de cărți pe care credea că trebuie să le citească.

Dar spre norocul nostru, un afiș pe tabla neagră ne anunța că seminarul român e în Querstrasse și că profesorul Weigand primește în fiecare zi.

Întâiul meu dascăl și îndrumător universitar: Gustav Weigand (p. 30-43)

Mi-l închipuiam ca pe un savant miop și bătrân, și am găsit un bărbat în puterea vârstei, frumos și chipeș, cu ochi albaștri foarte vii, mlădios în mișcări și apropiat în felul de

a se prezenta. Bucuros de sosirea unor români, care n-aveau să fie numai oaspeți, ci voiau să facă și studii de specialitate în seminar, el ne-a dat imediat niște îndrumări folositoare, recomandându-ne cursurile și profesorii pe care trebuie să-i urmărim și desmintându-ne de la altele.

Așa da, mai înțelegeam și noi. Mai ales că la seminar, Weigand ne dădu imediat cheia de la ușa de intrare, ca să putem la orice oră a zilei să folosim cărțile și revistele. Ne simțeam de la început într-o atmosferă plăcută de lucru și de intimitate prietenească. Vecină cu sala de lucru era odăița în care locuia „famulus”-ul său, un student neamț, cu care mă împrietenii în curând. Ușa din partea opusă ducea la locuința profesorului, cu atelierul de tâmplărie în care chiar el lucra mobilele pentru seminar.

Adevărat că la început nu-mi erau toate pe plac. Înainte de toate mă supăra dezinteresarea completă a lui Weigand pentru literatura românească, pe care nu o cunoștea decât foarte defectuos. Știu cum odată, găsindu-mă lucrând în seminar, m-a întrebat ce fac. Mândru i-am spus că traduc în limba germană *Cântarea României*. Privirile lui se acoperiră îndată cu un nor ce parcă se întindea și asupra frunții sale late de câte ori cineva aborda o chestiune care nu era pe placul lui. „Păcat de vreme”, îmi zise.

La început mă supăra lipsa lui de interes pentru problemele literare. În loc de a citi cu elevii săi străini poezii de Eminescu, el făcea regulat lectură din *Psaltirea Scheiană* și din *Crestomația lui Gaster*, tipărită cu litere chirilice. Releva mereu forme dialectale și etimologii slave, iar de continuitatea românilor în Dacia se îndoia și accentua mereu caracterul balcanic al limbii noastre.

Pe nesimțite mă cuceri însă pentru ideile pentru care milita. Deoarece mai târziu, când nu mai stăteam sub influența lui și cunoscuți și alți învățați cu alte convingeri, dar mai ales când începui însumi a pătrunde în tainele trecutului și ale lingvisticii, mi-am schimbat părerile, cred că nu fac rău dacă stăruiesc aici asupra acestei chestiuni care merită a fi lămurită.

Pe vremea când am început să studiez, filologia ajunsese tocmai la apogeul pozitivismului, iar Lipsca era câmpul de activitate al fruntașilor neogramatici. Aici lucrau indoeuropenistul Karl Burgmann, slavistul Leskien, germanistul Eduard Sievers și alții. Lingvistica ajunsese o știință exactă, limba umană se credea că se dezvoltă după legi fără excepții, încât cunoașterea mecanismului rostirii, fonetica, deveni o bază solidă a filologiei. Vremea speculațiilor romantice trecuse, rolul fantaziei se redusese, intuiția nu ajunsese încă a fi apreciată și nici viziunea altor vremuri, care răsare în creierul pușinilor care

au pătruns rosturile lor mai adânci. Simțind terenul solid sub picioare, urmăream cu pasiune dezvoltarea limbii. Prefacerile suferite de ea în cursul timpului erau problema centrală a gramaticii, care era privită istoric. Metoda comparatistă, care aduna asemănările între limba română și cele balcanice, nu permitea, după stadiul în care se afla atunci știința despre limbă, decât admiterea unui trai îndelungat împreună al popoarelor din Sudetul european.

Weigand era un convins și foarte abil apărător al acestor idei, pe care mi le infiltra și mie mai mult decât oricare alt dascăl. Puterea lui de persuasiune se întemeia mai cu seamă pe trei însușiri pe care le avea în grad mare. Înainte de toate pe convingerea că are dreptate. Ochelarii prin care privea lumea nu se abureau niciodată, încât imaginile pe care le vedea erau limpezi, nu aveau niciodată contururi estompate. Ca savant, această siguranță dovedea o mentalitate cam simplistă, dar ea era o calitate pentru dascăl. Văzându-l atât de neșovăitor, ucenicul îl urma încrezător.

În al doilea rând, lipsa de interes pentru literatură se prefăcea și ea în calitate pentru elevi, căci ei se învățau să se limiteze în preocupările lor la aprofundarea unor probleme care cereau multă muncă și stăruință. Filologia balcanică te silea să înveți un număr mare de limbi fără înrudiri organice, grecește, albanezește, turcește, bulgărește și sârbește, căci pe teritoriul tuturor acestor limbi, la care se adaugă și cea ungurească, găsim „balcanisme” comune.

În sfârșit, Weigand mai avea o pasiune, care, dacă orizontul curiozității sale științifice nu ar fi fost limitat și graba lui ar fi fost mai puțin mare, ar fi putut fi revelatoare. Sânt cercetările pe teren, luarea de contact imediat cu realitatea.

Ca „balcanist” Weigand avea înaintași de seamă, Kopitar, Cihac, Miklosich, Gustav Meyer și alții; ca cercetător al graiurilor vii, ca dialectolog cu studii sistematice pe tot teritoriul românesc, el a fost însă un tăietor de drumuri. Imediat după doctorat făcuse o călătorie de studii în Peninsula Balcanică și se habilită în Lipsca cu lucrarea sa despre românii de pe muntele Olimp. Ajutat apoi de Societatea Științifică Saxonă și primind o subvenție și de la Statul Român, făcu o călătorie lungă la românii din Macedonia și la cei din Meglenia, cei din urmă aproape necunoscuți până atunci, publicând cele două volume de Aromunen și cel de Wlaho-Meglen. Cu ele se făcu cunoscut în toată lumea științifică. Tache Ionescu îi dădu, cu câțiva ani înainte de venirea mea la Lipsca, o subvenție anuală de zece mii de mărci, ca să întemeieze un seminar român.

La acesta Weigand știu să atragă de la început un număr mărișor de nemți și străini. Cursurile sale erau urmate cu interes,

căci profesorul universitar care până la vârsta de 24 de ani fusese învățător știa să fie elementar cu începătorii. Avea și un talent remarcabil de pedagog și o expunere limpede și atrăgătoare. În seminarul român din Querstrasse 5, el căuta să înlesnească munca elevilor săi prin contact aproape zilnic, prin sfaturi utile cum trebuie să atace un subiect și prin indicații bibliografice care îi scuteau de pierderi inutile de timp. Studenților germani le făcea și înlesniri materiale, precum locuință gratuită pentru „famulus” în încăperile seminarului și tipărind gratuit tezele de doctorat celor ce își alegeau un subiect din limba română. Împărțea și premii în bani pentru alte lucrări, iar de două ori pe lună ne aduna la o cină comună pe toți membrii seminarului. Cu aceștia făcea vara și excursii.

După călătoria în Peninsula Balcanică și oprirea la românii din Istria, el începu anchetele pe teren la dacoromâni. Cea dintâi o făcu în Banat, descoperind multe particularități dialectale asupra cărora atrase el mai întâi atenția. Când am picat eu la Lipsca, tocmai tipărea în anuar întâiele rezultate din părțile vestice ale teritoriului studiat, în care trimetea acum și pe doi elevi ai săi, pe Dr. Byhan și Dr. Bacmeister, să facă anchete. Cu cel de al doilea am cutreierat și eu pe jos în anul următor Țara Oltului ardelean, cunoscând din proprie intuiție cum trebuie strâns materialul pentru un atlas lingvistic.

Planul de a prezenta în mod cartografic aspectul geografic al limbii române se născuse în mintea lui de la început, fără să fi fost influențat de Gilliéron, pe care nu-l cunoștea. Adevărat că el concepu acest plan cu mult mai simplu decât învățatul francez. Ceea ce îl interesa nu era viața cuvintelor, ci forma lor. O transcriere cât mai exactă a pronunțării dialectale era pentru acest fonetician lucrul esențial din care istoricul limbii putea trage deducții sigure asupra dezvoltării graiului. De aceea lista lui de „cuvinte normale”, compusă astfel ca să conțină toate prefacerile fonetice ale limbii, abia conținea ceva peste o sută de vorbe. Pe acestea le chestiona în cât mai multe comune, făcând uneori câte două pe zi sau și mai multe, când se nimerea să fie prezent și câte un locuitor din alt sat. Căruța lui cu doi cai, în care putea și dormi noaptea, îl ducea repede înainte. Când se întâmpla ca un cuvânt din cele anchetate să nu fie cunoscut, de exemplu „pinul” ce nu crește prin regiunile de la șes, el avea pentru grupul P+I altul în rezervă, de exemplu „pișc”, care conținea aceleași sunete. Care au fost cauzele dispariției unui cuvânt, care altul l-a înlocuit, nu-l mai interesa.

Prin studiile pe teren orizontul lingvistic al lui Weigand crescă mult, deși anchetele sale, pentru care avea la dispoziție numai lunile de vară, erau cam superficiale. Cunoștințele noastre asupra celorlalte dialecte decât cel dacoromân nu

se mai reduceau de acum înainte la câteva glosare și texte publicate și utilizate de Miklosich. Pentru întâia oară văzurăm că și dialectul dacoromân e diferențiat, deși în măsură cu mult mai mică decât bunăoară italiana sau germana.

Omul științei pure și a ceea ce, după părerea sa, era adevărul obiectiv, nu înțelegea să facă din seminarul său o instituție de propagandă. Fetișismul obiectivității științifice îmi apărură și mie înaintea ochilor și plăcerea de a dărâma idei preconceptuate la compatrioții mei mă ispăsea. Atunci, pe nesimțite, predilecția mea pentru studiul literaturii și esteticii se eclipsă din ce în ce mai mult, și se aprinse în mine dorința de a adânci studiile lingvistice. Însă, ca la dascălul meu, numai studiul faptelor pozitive și controlabile, nu și speculațiile filosofice asupra limbii.

Nu toți judecau însă ca mine. Felul lui Weigand de a arăta ceea ce întâlnise în cursul călătoriilor sale prin ținuturile românești, ideile ce le avea despre limba și poporul nostru și lipsa lui de înțelegere pentru frumusețea unor opere de artă, multora li se păreau o lacună în structura lui intelectuală și sufletească.

Cei dintâi nemulțumiți erau macedoromânii sau aromânii (precum de la Weigand încoace ne-am deprins să-i numim). Ei nu puteau admite, ca învățatul german, că cei cu sentimente grecești din Peninsula Balcanică, așa numiții grecomani, nu mai puteau fi socotiți printre români. În felul acesta numărul macedoromânilor apărea foarte redus în cărțile lui.

Apoi urma răbanățenii, despre care a spus câteva lucruri neplăcute. Când le-a studiat dialectul, nici cunoștințele lui de limba română nu erau prea mari, încât criticilor săi, între care era și Enea Hodoș, nu le-a fost greu să arate câteva scăpări din vedere, care nu erau însă atât de compromițătoare precum au fost prezentate.

În sfârșit, nici oficialitatea română n-a fost prea încântată când profesorul de la Leipzig, deși catedra lui era de limbi romanice, făcea cursuri de bulgărește, neogrecește, albanezește și chiar turcește, când publica gramatici, dicționare și ediții de autori care au scris în aceste limbi și mai ales când prefăcu seminarul român într-un institut balcanic iar *Anuarele* lui într-o *Arhivă Balcanică*. Desigur, spuneau românii, ca savant Weigand avea drept să susțină orice teză voia, dacă era convins că are dreptate, dar Statul Român are și el dreptul să nu subvenționeze studii balcanice și pe cel ce lucrează contra intereselor românești.

Mai rar un învățat care să întrunească atâtea calități și atâtea defecte, ca Weigand. Pe vremea aceea eu nu-i vedeam însă decât calitățile. În discuțiile aprinse despre el, pe care le aveam

cu compatrioții mei, îi luam totdeauna apărarea. Ascendentul său asupra mea era foarte mare, iar sentimentul de recunoștință era precumpănitor. Stăteam cu totul sub influența dascălului cu atâtea vederi juste, cu o personalitate atât de puternică și cu lucrări științifice atât de binevenite. Nu voi uita niciodată cum m-a sprijinit cu recomandatii călduroase la ministrul României pentru obținerea unei burse de perfecționare la Universitatea din Paris sau la profesorii germani din Cernăuți pentru obținerea catedrei de limba și literatura română ce avea să devină vacantă prin pensionarea lui Ioan Sbiera.

Mi-a rămas întipărită în memorie o scenă caracteristică pentru marele lui simț de datorie. Petrecându-l odată, după curs, de la Universitate acasă, el îmi zise: „La opt, când am plecat, nevastă-mea era în durerile facerii. Până acum – era la zece – poate a și născut”. Era întâiul său copil iar soție-sa era delicată și aproape un copil încă. Ce conta că nu cunoștea florul artistic și că descrierile călătoriilor sale printre români erau pline de precizări ca „m-am sculat la cinci dimineața, am dejunat din merindea ce o duceam în căruță, după trei ceasuri am sosit în târgul..., am mâncat mămăligă cu ceapă..., seara m-au pișcat purecii”? Așa înțelegea el să fie exact și obiectiv. Frumusețile naturii și oamenilor, dacă avea ochi să le vadă, nu ținea să le sublinieze într-o „Reisebeschreibung”, care nu se pierdea în asemenea amănunte. Și totuși ele ar fi făcut mare plăcere localnicilor, curioși să afle cât i-au plăcut unui străin portul frumos sau vorbele de duh ale țaranului nostru!

Acum, după o jumătate de veac, când am cunoscut și alți oameni și privesc altfel știința omenească, mi se pare că pricina dușmăniilor sale nu este la Weigand ceva particular, ci se explică prin felul de a se comporta față de străini al multor germani. Dacă acest popor cu atât de multe și de excepționale calități a ajuns să piardă simpatiile altora, să fie izolat și cu un leghion de dușmani, de vină e în parte lipsa lui de comprehensiune pentru popoarele cu altă fire și cu alt fel de a se ferici.

Pe noi nu ne-a înțeles și de aceea nu ne-a iubit cu adevărat. Pentru calitățile noastre artistice și intelectuale nu avea sens și nu vedea decât lipsa de civilizație și-l supărau unele defecte morale atât de explicabile la un popor cu un trecut vitreg. El nu a observat nici admirabila ospitalitate cu care a fost primit și n-a remarcat nici căldura cu care i s-au deschis ușile celor mai umile case, crezând că un popor de zuluși albi se cade să se închine înaintea unui învățat străin, n-a prețuit nici scânteierea spiritului, nici înflorirea vorbei, pe care o despica în substantive, verbe, conjuncții și în sunete prepalatale... Acestea îl interesau, nu bunătatea sufletului și omenia țaranului român. Și lipsa de distincție a nuanțelor și de tact erau note pe care le-am observat

la mulți conaționali ai săi. În judecarea operei altora nu exista pentru el decât „gut” sau „Blödsinn». Astfel citind *Principiile* lui Philippide, el a notat pe marginea cărții „prostie”, „ridicol”, „fantastic” și asemenea observații marginale laconice, apoi cartea a așezat-o într-un raft al dulapului de cărți din seminar. Atât i-a trebuit unui elev al său din Banat, care-i purta sâmbetele: el i-a scris îndată profesorului ieșean o scrisoare. Rezultatul? Veninoasa critică ce urmă peste câțiva ani în revista ieșeană *Viața Românească* în seria de articole *Un specialist român la Lipsca*. Cu gratificații ca „lächerlich” și alte asemenea amabile epitete, a întâmpinat „Unsinn”, în recenzii tipărite și publicația clujeană Dacoromania a tinerilor filologi din Cluj grupați, la Muzeul Limbii Române, în jurul unui elev al său. Între ei erau între alții: V. Bogrea, un mare erudit, G. Giuglea, scăpărând de idei nouă, N. Drăganu, de o rară conștiinciozitate și probitate științifică, chiar și un cunoscător temeinic al realităților balcanice, Th. Capidan. Cât despre directorul Muzeului și al Dacoromaniei, el studiasse între timp și la alți corifei ai lingvisticii și învățase înainte de toate că nu trebuie să juri pe cuvintele maestrului, pentru că chiar cel mai mare între dascăli poate să greșească și e mai adesea depășit de știință.

Dar lui Weigand îi mai lipsea simțul proporțiilor, din care se explică acel „deutscher Dünkel», morgia teutonică și părerea exagerat de bună despre sine, care au făcut atât de des rău compatrioților săi. Îmi aduc aminte de o scenă petrecută la seminarul român din Lipsca în 1896. Venise din Paris Ovid Densusianu să cunoască pe Weigand. Asista la o interpretare filologică în seminar. Elevul examinat nu cunoștea etimologia cuvântului „străin”, care în acest text rotacizant avea forma „striiru”. Weigand îl lămuri că el vine din slavonescul „straninu”, de la „strana”, parte. Densusianu îl contrazise, pe motiv că rotacismul, adică redarea lui n între vocale prin r, nu se găsește decât în elementele latine. Pe cât de justă era această observație, pe atât de problematică era etimologia pe care o propuse el, de la un tip latin presupus „extrinrus”, adică cel care e „afară de țara mea”. Cum Weigand căuta originea cuvintelor românești înainte de toate în limbile slave, în special în bulgărește, și avea convingerea că toți filologii români suferă de un latinism exagerat, îl combătu pe Densusianu cu acel zâmbet superior, care îl scutea să aducă multe argumente științifice. Dar și-a găsit adversarul! Densusianu se hotărî și-i replică imediat, încât pentru noi se născu o situație penibilă, neștiind dacă e mai puțin elegant să combați cu violență pe cineva în casa lui, sau să vrei să faci ridicol pe cel ce ți-e oaspe. Dar chiar filologi recunoscuți erau tratați fără mânuși de Weigand, mai ales când îi stăteau lui în cale sau când îi încălcau terenul pe care-l monopolizase.

În scrisorile lui îmi vorbește cu puțin respect de Tiktin, când află că acesta face cursuri de limba română la Universitatea din Berlin, sau de Karl Brugmann, marele indoeuropenist, când el, având o părere prea puțin favorabilă despre valoarea științifică a colegului său, combate în consiliul facultății propunerea ca Weigand să fie însărcinat cu conducerea unui Institut Balcanic. Când lui Meyer-Lübke, T. Maiorescu îi dă conducerea unui Institut românesc care începe editarea unui anuar, el întreabă într-o scrisoare, dacă colegul său de la Viena n-ar prefera să între mai bine în rândul colaboratorilor săi și să-și publice lucrările sale și ale elevilor săi în Anuarul Seminarului din Lipsca.

În cursul întâiului război mondial, profesorul german a luat apărarea bulgarilor contra noastră în publicitate.

Atunci i-am scris o scrisoare, în care i-am adus aminte că e directorul unui institut românesc. Când, după război, s-a adresat defăimatei României să continue să-i trimită subvenția, și-mi scria că speră că „rațiunea va ieși biruitoare asupra sentimentului”, am văzut cât de puțin se poate transpune în felul de a gândi al altuia.

Războiul, al cărui sfârșit nu-l bănuia până la urmă și în cursul căruia înființase un Institut Sudesturopean și Islamic, a avut urmări dezastruoase pentru el. Unicul său fiu, veselul Walter, care de-abia atinsese vârsta unui tânăr ce putea fi înrolat, căzu pe câmpul de luptă. Celălalt copil adorat, cercetările balcanice, începură să ia aspecte nouă, romanitatea în loc de a fi înfrântă din nou, se dovedi mai tare decât se crezuse în țara lui, iar studiile sale predilecte începură să fie prezentate în altă lumină.

Un călător prin țara noastră a spus odată o vorbă care m-a impresionat. E greu, zicea el, să stabilești gradul în care românii sânt romani. Dar e sigur că ei aparțin familiei de popoare neolatine prin voința lor de a face parte din ea. De o sută cincizeci de ani toată străduința noastră a fost să fim scoși dintre popoarele balcanice și de a ne îngloba între neolatini. Când Petru Maior îl combatea pe Kopitar sau Hasdeu pe Cihac, o făceau și cu intuiția ce ți-o dă sufletul ultragiat. Iar școala filologică de la Cluj nu-l mai putea urma pe Miklosich și mai ales pe Weigand în a prezenta pe români numai ca pe un element receptiv, ci, precum era firesc, și ca transmițători de tipare nouă și cuvinte moștenite popoarelor ce s-au așezat printre ei în cursul veacurilor.

Marea operă a lui Weigand, *Atlasul lingvistic*, fiind reluată după patruzeci de ani de Muzeul Limbii Române din Cluj, pe o scară mai întinsă și profitând de progresele făcute între timp de geografia lingvistică, este astăzi opera care aduce dovada științifică că intuiția unui Petru Maior și geniul lui Hasdeu au

întrevăzut drumul cel bun. În polemica lui cu Cihac, Hasdeu n-a făcut statistici „obiective”, numărând cuvintele din Dicționarul etimologic pentru ca să dovedească cât de covârșitoare a fost influența slavă asupra limbii noastre, ci a cântărit valoarea intrinsecă a cuvintelor în grai, frecvența lor. Astfel, socotind cât de des sânt întrebuințate, a putut arăta că elementele latine nu sânt nu numai mai importante, ci și mai numeroase. Atlasul lingvistic confirmă în mod strălucit acest lucru. De altcun Weigand însuși a ajuns mai târziu să nu mai derive atâtea cuvinte românești din slava balcanică, ci asemenea marelui lingvist român recunoscă rolul mare al elementului autohton. Petru Maior greșea desigur când, în mândria originii latine, credea că, după cucerirea romană, Dacia a rămas fără daci. Dar indirect avea și el dreptate. Dacii n-au fost stârpiți de romani, dar au fost înghițiți de ei, pierzându-și limba strămoșească.

Atlasul risipește ceața din timpurile ce au urmat după părăsirea Daciei de oficialitatea romană sub Aurelian. În provincia cucerită de Traian cu arma și de latinătate prin cultură au continuat dacii rămași să se romanizeze și după secolul al treilea. Sudestul european, între Carpați și Balcani, între Marea Adriatică și Neagră, forma o unitate geografică în care elementul autohton, în mare parte romanizat, juca un rol precumpănitor atât în nordul cât și în sudul Dunării. Acest fluviu, care devenise o graniță strategică, departe de a fi un hotar firesc despărțitor rămase multă vreme, până la întărirea slavilor dunăreni în state naționale, trăsura de unire a romanității norddunărene cu cea suddunăreană. Singura regiune a Imperiului Roman cu care Dacia putea rămâne în contact era Peninsula Balcanică. Hărțile lingvistice dovedesc că acest contact nu se întrerupsese pe vremea formațiunii limbii noastre, care pe malul stâng al Dunării are câteva particularități ce nu pot fi aduse din Peninsula Balcanică. Mai ales elementele slave din limba noastră au în parte o înfățișare care dovedește că am fost în nemijlocită apropiere și cu slavii din regiunile nordice ale Transilvaniei.

Și mai elocvente sânt elementele comune cu albanezii, care au fost, înainte de studiile de geografie lingvistică, dovada de căpetenie pentru cei ce ne contestau continuitatea căci, se spunea, ele n-au putut fi împrumutate de la albanezi decât în Sudul Dunării, unde deci trebuie căutată patria primitivă a românilor. Totuși rămăneau două chestiuni neclare. Cele mai multe și mai vechi albanezisme din limba noastră nu se găsesc la aromânii balcanici, ci la dacoromâni, iar unele fenomene comune numai cu dacoromânii nu se găsesc în dialectul albanez al gheghilor de la nord, deci la cei mai apropiați de Dacia, ci la tosci, la miazăzi. Așa, aromânii n-au rotacismul (ca să nu pomenim decât un fenomen caracteristic). Astăzi știm însă că

asemenea asemănări între limbi nu trebuie explicate numai prin împrumut. Cele mai multe coincidențe între limba română și limbile surori se găsesc în Spania, în Alpii retici și mai ales în Sardinia și Italia de miazăzi, provincii cu care strămoșii noștri n-au avut un contact mai viu și susținut. Geografia lingvistică ne-a arătat însă mai presus de orice îndoială că în regiunile izolate cum erau Dacia și insula Sardinia și în cele periferice cum erau Spania și România pe teritoriul romanic sau Dacia și Albania în Sudestul european – se găsesc coincidențe din cele mai curioase. „Limba” se zice în Sardinia ca în România, și numai în aceste două regiuni romanice, pentru latinescul „lingua”.

Geografia lingvistică ne-a mai dovedit un lucru. Limba română reflectează mai limpede decât documentele istorice care lipsesc în timpurile vechi mișcările continue ale păstorilor români în căutarea pășunilor în tot cursul Evului Mediu. Aceste mișcări i-au dus pe „pastores Romanorum”, de care vorbesc și documentele, până departe în Apus, până în Istria și insula Veglia și în Carpații nordici, iar pe aromânii de la Dunăre spre miazăzi până la muntele Olimp, unde ei își pasc și astăzi turmele pe locurile unde sălășluiau zeii greci. Th. Capidan a dovedit că în Grecia și Macedonia erau cete de români pe vremea celor dintâi prefaceri fonetice ale limbilor română și neogreacă, când grosul aromânilor nu coborâse încă atât de mult spre sud. În fața acestor fapte documentate sau evidente este de mirat un singur lucru: de ce învățații refuză cu atâta îndârjire să admită că și în interiorul marelui regiuni locuite odinioară de strămoșii noștri în nordul și sudul Dunării s-au petrecut asemenea mișcări de pe un mal pe celălalt al fluviului. Atlasul lingvistic vorbește lămurit de răspândirea românilor pe un teritoriu vast, cu nuclee în Carpați și Balcani, în legătură unele cu altele.

De ce am făcut o astfel de excursie lingvistică în volumul acesta de memorii? Pentru că am voit să arăt cât de vană este pretenția unor învățați că teza lor e singura admisibilă și că în știință se pot exprima teorii definitive, cum credea Weigand. Intransigența sa în apărarea ideilor, disprețul pentru cercetători cu alte convingeri și accentuarea atât de des a cuvântului „obiectivitate” – față de ideile „preconcepute” pe care le presupunea la adversarii săi revin mereu în scrisorile sale. Dar obiectivitatea absolută nici nu este imaginabilă, numai o neșovăitoare și consecventă slujire a ceea ce ți se pare că reprezintă adevărul.

Cât despre consecvență, progresul însuși în descoperirea adevărului științific nu e realizabil decât prin părăsirea punctului de vedere recunoscut de învechit sau fals. Weigand însuși, care pe vremea când studiam eu la Lipsa admitea

numai împrumuturi făcute de români din bulgărește în toate cazurile de coincidențe româno-bulgare, a evoluat cu timpul, când, ca Hașdeu, pe care mai demult nu-l lua în serios, atribuia un rol precumpănitor substratului autohton. Această populație băstinașă o credea însă numai în nordul Peninsulei Balcanice generatoare de transformări lingvistice importante pentru noi, iar patria primitivă a românilor o căuta într-o bucată de vreme în apropierea orașului Niș. Pe când Atlasul lingvistic l-a condus la convingerea justă că cei ce cred într-o limbă unitară latină populară fac o mare greșală, el nu este în stare să aplice această revelatoare descoperire a geografiei lingvistice și la limba română. Consecvența în admiterea originii balcanice a daco-românilor era în el mai puternică decât posibilitatea de a se înnoi în păreri. Astfel îl vedem în scrisorile ce-mi scrie preocupat de ideea de a se studia tezaurul textelor rotacizante. Prin acest studiu, spera că va găsi dovezi despre o migrațiune a unui trib de albanezi în Evul Mediu în regiunea Munților Apuseni din Transilvania. În lipsa oricăror dovezi istorice, el căuta în limbă sprijin pentru o teorie pe care a și publicat-o mai târziu, citând, precum am arătat într-o critică, forme inexistente sau stabilind etimologii albaneze pentru cuvinte împrumutate de români de la sași.

Adesea scrisorile primite dau cel mai potrivit material pentru schițarea unui portret. Culorile sânt în ele ca pe o paletă, neamestecate. Cele 88 de scrisori primite de la Weigand în curs de un sfert de veac sânt așternute pe hârtie în grabă și fără preocupări stilistice, încât reflectează ca într-o oglindă sufletul său capabil de cele mai generoase sentimente dar, în același timp, aservit himerei unor adevăruri obiective în care credea cu fărîe. De dragul lor el era în stare să sacrifice și o prietenie sinceră.

În scrisorile sale Weigand repetă adesea sfatul pe care nu pregeta niciodată să-l dea elevilor săi români, prea puțin sportivi: „Dacă vreți să rămâneți sănătoși și elastici, faceți, ca mine, gimnastică, înot și călărie!” De fapt, la 50 de ani trecuți era șampionul unei societăți de gimnastică. Numai elasticitatea spiritului, puțința de a se îmbospăta mintal îi lipsea. I-a lipsit acea supleță a spiritului care te face să simți adevărată bucurie când vezi tineretul clădind pe temelia pusă de tine, când însă clădirea ce o înalță îngroapă în mod fatal în pământ piatra ce ai așezat-o tu în fundație. Dacă mamele n-ar vrea cu tot prețul să impună soțiilor fiilor lor vederile lor, care în mod fatal nu mai sânt potrivite pentru generațiile nouă, soacra n-ar fi în toate țările ființa cicălitoare prin excelență. Mă îndoiesc că Weigand ar fi avut o bucurie când în loc de un singur atlas lingvistic, al lui, ar fi văzut că apare al doilea, perfecționat. Care limbă

mai are însă două atlase la distanță de o jumătate de veac, ca să poți urmări pe ele dezvoltarea graiului unui popor? Dar nu numai limba, ci și ideile ce ni le facem noi despre ea se schimbă. Dureros e numai când vezi că cei ce jurau odată că numai dascălul lor avea dreptate, nu-l mai pot urma de la o vreme, deși el continuă să le dea sfaturi.

Dar elevul, deși nu-l mai crede totdeauna, cum nu-l vor crede nici pe el elevii săi, va păstra o amintire scumpă și recunoscătoare întâiului îndrumător pe ogorul științei. Când la începutul anului 1930, Weigand a fost sărbătorit la împlinirea celor șaptezeci de ani, gruparea de la Muzeul Limbii Române i-a trimis o calduroasă felicitare. Peste câteva luni un scurt necrolog scris de Iorga anunța în „Neamul Românesc” moartea lui.

Trei prieteni nemți (p. 43)

Despre W. Wundt, Karl Brugmann, Eduard Sievers și Leskien, profesori celebri ai Universității din Lipsca, pe vremea mea în plină activitate științifică, abia am pomenit în cele precedente și nu voi vorbi nici în cele următoare, pe când lui Weigand, inferior lor, i-am închinat un capitol lung. Această lacună în zugrăvirea unei epoci și lipsa de proporții în tratarea materialului este intenționată. Nu importanța obiectivă a evenimentelor și oamenilor a fost hotărâtoare pentru memorialist, ci locurile, lucrurile și oamenii ce l-au impresionat și au fost determinanți pentru el.

În Germania, țara prieteniei lesne de legat și trainice, și la o vârstă când amicii se găsesc ușor, mulți dintre colegi mi-au fost și prieteni. Dintre toți însă trei inși au avut o înrăurire mai puternică asupra mea. Deși numele lor nu spune mult și e desigur necunoscut celor mai mulți cititori, ei îmi răsar în minte atât de viu când aștern pe hârtie aceste amintiri, încât mă voi opri cu drag la ei.

Ciobanul Cârțan (p. 95-96)

Cu acest moment solemn s-a încheiat călătoria la Roma. Dar nu s-a isprăvit seria mea de instantanee. Căci n-am spus încă nimic despre Columna lui Traian care, ca român și ardelean crescut în cultul marelui împărat roman, nu poate lipsi din amintirile mele. Dar în loc să fac o descriere a ei, voi povesti cum a ajuns la ea ciobanul Cârțan.

Când îl vezi așa, zgribulit în sarica lui mițoasă, ai crede că nu-i de nici o ispravă. Dar când s-arată puțin și se proptește cu îndărătnicie în piciorul drept, vezi că ai de a face cu un om vrednic, în ochii căruia ghicești gânduri înaripate. Cârțan e numai cioban, dar a văzut multă lume. Pe când păzea oile pe

întinsurile Negoifului, „a învățat care-i a și care-i b” și a început să citească. La umbra brașilor a sorbit învățăturile cuprinse în Sfânta Scriptură și în Cronicul lui Șincai. Când a văzut că el, ciobanul Cârțan, se trage din neamul care a stăpânit odată lumea, ochii i s-au umplut de lacrimi, l-a apucat ca un vârtej ameteitor și, nemaiputându-se răbda locului, a pornit-o.

Și-a pus merinde și premeneli în glugă și, atârând-o de umăr, plecă din Streja-Cârțișoara – la Roma. Voia s-ajungă în cetatea care a pomenit atâtea oameni mari și să sărute o dată Columna lui Traian, a „taichii Traian, drăguțul”, cum îl numește el cu adevărată dragoste fiiască.

Dar, bag seamă, Roma e mai departe decât crezuse Cârțan... Și iată-l în sfârșit pe Gheorghe Cârțan, cioban din Streja-Cârțișoara, umblând cu pieptul gol pe stradele Romei și căutând. Căuta Columna lui Traian.

Lumea se uita lung la acest om cu port străin. Dar se uita cu drag, căci Cârțan e fecior chipeș și înainte ce să plece la „columnă” s-a ras și s-a premenit gătindu-se ca de sărbătoare.

Din când în când câte un călător se oprea în fața lui mirat. Atunci Cârțan se ducea la el și-l întreba pe românește să-i spună drumul spre columnă. Și dacă era în haine de muncitor, Cârțan îi zicea „frate”, iar de era în haine domnești îi zicea „domnule frate”.

Și se mira că acești oameni nu-l înțelegeau. „Vorbesc rumânește ca și noi, dar o rumânească stricată, că de când nu s-au mai întâlnit cu rumâni, au mai uitat limba și au învățat vorbe nemțești”, mi-a zis el odată.

În sfârșit, se vede, că tot îl va fi înțeles vreunul, căci badea Gheorghe ajunsese la ținta dorurilor sale. În ochii lui de cioban apărură lacrimi. Cu gura pe jumătate deschisă, ca un copil căruia îi spui o poveste, sorbea cu ochii priveliștea mult așteptată. Cucernic și-a scos căciula din cap. Părul lui lung era numai o apă, căci razele soarelui Italiei, neobișnuit cu căciuli, se adunaseră curioase ca să vadă ce bidiganie o mai fi și aia.

Dar Cârțan nu le simțea. Căci în sufletul lui se stârni acum dorul să se ducă să îngenuncheze înaintea columnei și s-o sărute.

Și lucrul acesta nu era cu puțință, căci piața lui Traian e îngrădită și trebuie să cobori pe scări ca să ajungi la coloană.

Se uită Cârțan în dreapta, se uită în stânga, dădu mereu tircoale îngrăditurii, mai întrebă pe unul și pe altul de sfat, dar văzând că nu-i chip în nici un fel, se duse de-a dreptul la legăția română.

- Să trăiești Măria Ta, eu sânt Gheorghe Cârțan, cioban din Transilvania și am venit la Roma să văd Columna lui Traian!

De-aci încolo a trăit badea Gheorghe lume albă la Roma.

Ministrul român l-a dus la marchizul Pandolfi, marele filo-român, căruia ciobănașul nostru i-a plăcut atât de mult că a dat prânz mare în cinstea lui. Când pași peste prag, Cârțan puse căciula lângă ușă și, scoțând din glugă o bucată de pâine și puțină sare, i-o întinse gazdei casei zicându-i Așa-i obiceiul pe la noi!” Apoi întorcându-se către ministru, șopti: E din satul nostru!” La masă toți voiau să vorbească cu el și bărbați cu decorații pe piept au ridicat paharul în sănătatea lui.

Și la urmă s-a sculat și Cârțan să vorbească și le-a grăit așa: Eu sânt numai un țăran prost și nu prea pricep multe. De aceea vreau să vă întreb pe Măriile Voastre să-mi spuneți un lucru. De ce nu s-apucă toțiăștia care sânt copiii romanilor să țină la un loc și să cucerească lumea întreagă: „Uite”, zise el arătând cele cinci degete de la mână, „ăștia sânt italienii,ăștia sânt românii,ăștia franțujii,ăștia spaniolii șiăștia portughezii”, apoi luând un măr îl puse pe palmă și îl apucă cu un deget: „Mărul ăsta e pământul. Dacă cerc eu să-l țin numai cu un deget, nu pot, căci n-am destulă putere în el. Dar ian să-l apuc cu toate cinci? Se găsește oare om pe lume ca să mi-l mai scoată din mână?” Și așezându-se pe scaun, mușcă una bună din măr.

Toată lumea a fost încântată de el, toți l-au îmbrățișat. Și badea Gheorghe se lăsă bucuros să fie luat în brațe și surâdea pe sub mustăți, căci de! erau „sorelle” și „fratelli” de-ai lui.

„Mai ales una era frumoasă de tot”, îmi spunea el o dată clipind din ochi, „și mă cam prindea cheful s-o ciupecș puțin, așa cum știu eu, de brațele ei despoiate, dar m-am gândit că nu se cade și i-am tras numai una cu ochiul”.

După masă l-au suit cu alai în Columna lui Traian. Dar sus îl aștepta o amăgire grozavă.

Ca într-altă lume, privea el aiurit la statuia din vârful coloanei, când deodată îl întrebă cineva :

„Știi cine-i ăla?”

„Cum nu? E taica Traian, drăguțul. Bată-l norocu că frumos om era!”

Toți izbucniră în râs.

„Asta-i sfântul Petru, Cârțane, nu-l vezi cu cheia raiului în mână?”

Cârțan se încruntă.

„Nu se poate, căci Cronicul spune că în vârful Columnei l-au pus pe însuși marele împărat Traian!”

„A fost acolo, dar l-a dat papa jos și l-a pus pe sfântul Petru”.

Să fi văzut năcaz pe românul nostru...„Da sfântu Pătru s-a bătut cu dacii ? Ce caută el acolo? Nu e el destul de bine în rai? Se vede că Papa e papistaș, de face lucruri de astea!” Era sfânt, nu-i vorbă, și sfântul Petru, dar era mai sfânt Traian!

De-acolo au plecat cu toții la forul roman și prin alte locuri cu rămășițe de la romani. Dar surpăturile astea nu-i plăceau lui Badea Gheorghe.

Seara fu poftit iarăși la domnii ai mari și fu ospătat ca un crai leșesc. Pe la miezul nopții Cârțan se făcu nevăzut. Toate căutările au rămas zadarnice; ia-l de unde nu-i!

De-abia dimineța l-au găsit la poliție.

Iată ce pățise:

De la un timp se săturase Cârțan de domni și de saloane și-l apucă dorul de Traian, de cerul cu stelele. Când nu băgă nimeni de seamă se strecură pe ușă și nu se opri decât pe piedestalul columnei. Aici îl fură somnul și adormi. Pe când era legănat de visurile cele mai frumoase, fu deșteptat de un paznic, care l-a dus la secție socotindu-l nebun.

Întrebat fiind de ce n-a rămas la ospăț, el a răspuns scurt: „Mai întâi taica și apoi frații!”

În ziua aceea fu Cârțan părtașul unei bucurii nespuse. Marchizul Pandolfi i-a dat un dar frumos: o fotografie mare a Columnei lui Traian.

Cum se văzu Cârțan cu fotografia în mână, nu mai avu astâmpăr, îl muncea dorul s-o arate țăranilor din satul lui.

Și într-o bună dimineță plecă din Roma, fără să-și ia rămas bun de la nimeni, subsuoară cu sulul de hârtie, mare și el, mai cât o columnă.

Dacă vrei să-l vezi pe Cârțan năcăjit, vorbește-i de jandarmi.

„Aia-s mai tâlhari decât tâlharii, domnule, că hoțu fură pâne când e flămînd, dar jandaru fură vieți de oameni!”

Și are dreptate Cârțan să fie înrăit pe ei.

Cum mergea el cu sulul subsuoară prin pulberea drumului de țară, măsurând nerăbdător cu ochii depărtarea până la turnul bisericii din Streja-Cârțișoara, care mijeia în depărtări iată că răsar ca din pământ doi jandarmi și îi iau cu de-a sila sulul, pentru care a călătorit el până la Roma.

Nedumerit, Cârțan a rămas locului și când vedea cum cei doi împănăți se pierdeau cu columna lui în negura de colb, era cât p-aci să-l podidească plînsul de durere și năcaz.

Dar deodată se-ndreptă.

„Dacă-i așa, las’!”

Și înfundându-și căciula pe frunte, făcu calea-ntoarsă și porni cu pas vartos - la Viena.

Trei săptămîni de-a rândul, se iveau Cârțan zi de zi în sala de așteptare a împăratului. L-au suduit, l-au îmbrîncit, l-au închis, dar totul a fost zadarnic. Cu îndărătnicia unui scos din fire se iveau iarăși în fiecare zi în sala de așteptare, drept și nemișcat ca o statuie. Căci el a fost trei ani de zile cătană împărătească și știa că-i dreptul lui să ceară de la împărat să-l asculte.

Iar Cârțan din dreptul lui nu lasă nimic. La urmă au trebuit să-i îngăduie „să dea jalbă la Măria Sa, că jandarii i-au hrăpit columna”. Mulți îl cred un zănatic, un pierde-vară fără rost.

Dar se înșală. Cârțan e om cu minte multă și cu multă inimă. Când în sufletul lui de cioban se răscolește dorul de-a pleca să vadă lume, el așteaptă numai ca să înmugurească pomii și o pornește cu pași domoli să nu ostenească și cu ochii deschiși ca să vadă.

Ș-apoi ce vede, a văzut.

Despre cursurile univesitare (p. 333-334)

Cursurile mele la Universitate erau destul de bine cercetate. Mai ales cel de fonetică generală. Între studenții care le urmau erau și Ernst Gamillscheg, viitorul profesor universitar, și viitoarea lui soție. După prima lecție de Gramatica limbii române, veni la mine un student tânăr și într-o nemțească destul de rea mă rugă să-i recomand o gramatică bună românească.

- Care ți-e limba maternă?

- Cea română.

- Cum se poate, fiind român, să nu știi românește?

-Sânt din Istria și cunosc numai dialectul de acolo.

Era să-l îmbrățișez pe loc. Imediat l-am rugat să vie cu mine. Aflai că e copilul unui țăran sărac din Susnevița, că terminase liceul din Fiume și că era întâiul istroromân care ajunsese la universitate. Fratele său mai mic, Giuseppe, era în clasă a șasea de liceu.

Înainte de a învăța limba română și a cunoaște dacoromâni, deci pe când nu era influențat de limba noastră, am început a lucra cu el. L-am învățat transcrierea fonetică și l-am rugat să-mi spună povești istroromâne. Abia după ce avui 40 de texte, l-am introdus în cercul României june. Împrietenindu-se cu studenții români, el învăță iute limba literară și i se deșteptă sentimentul național. Cu ce apetit bun mânca când îl opream la masă! Ce bine i-au prins banii pe care i-a trimis Academia pentru volumul prim de Studii Istroromâne și pe care, natural, i-am dat lui! Celălalte două volume, la care voia să colaboreze și el, apărură fără ajutorul lui, căci plecând din Viena, n-am mai lucrat împreună. Mult mai târziu, când am ajuns să le scriu, Belulovici nu mai era în stare să-mi fie colaborator, căci săracul înnebunise, iar fratele său mai tânăr, care ajunsese medic în satul său natal, muri și el curând.

Astfel au sfârșit cei doi istroromâni care au ajuns doctori, unul în filosofie și altul în medicină, doi frați urmași ai acelor păstori cu numele Belu, poreclă ce li s-a dat fiindcă aveau oi albe. Slavii încunjurători au atârnat sufixul -ovici la numele lor când, în cursul timpului, ei începură să se topească în masele

slave. Odinioară ciribirii (cum erau porecliți istroromânii) ajungeau până în insula Veglia, unde încă la începutul veacului trecut un preot catolic a însemnat rugăciunea românească pe care o mai spuneau unii din ei, pe când alți veglioti, izolați în insula lor, mai știau limba lor dalmată. La mijlocul secolului trecut Ioan Maiorescu a mai întâlnit istroromâni la Schitazza, în sudul peninsulei Istria, pe când la Nord, în Triest, Ireneo de la Croce a mai cules cuvinte de ale lor la sfârșitul veacului al XVII-lea. Tocmai în orașul pentru a cărui stăpânire iugoslavii și italienii aveau să ducă o luptă înverșunată după războiul terminat de curând.

Câți din cei vreo trei mii de istroromâni ce mai trăiau la începutul acestui secol, vor mai fi existând azi? Cei mai mulți vor fi avut soarta lui Belulovici, care a făcut primul război mondial ca luptător în armata austriacă, iar după încheierea păcii a fost aruncat, el, românul abia deșteptat la conștiința națională, ca o minge, de la slavi la italieni și invers, până s-a prăpădit...

Cursurile mele erau de gramatică istorică, studiind limba română în mod comparativ cu celelalte limbi romanice. Istorismul și comparatismul erau atunci preocupările principale ale lingviștilor; cercetările etimologice o urmare firească a acestor preocupări. De la apariția Dicționarului etimologic al limbii române de A. de Cihac trecuseră patruzeci de ani, în care s-au făcut multe descoperiri nouă de amănunt și s-a lămurit mai precis, prin studiul limbii latine vulgare, raportul acesteia cu limbile romanice. Dicționarul limbilor romanice de Gustav Körting, deși apăruse într-o ediție nouă, nu era de mult ajutor, căci el era o operă de compilație lipsită de spirit critic. În asemenea condiții crearea unui nou Dicționar etimologic al limbii române se impunea. Am fost deci bucuros când Meyer-Lübke îmi făcu propunerea să prelucrez elementul latin păstrat în românește pentru colecția lui de manuale, editată de Winter la Heidelberg. Am considerat în el toate dialectele române și am dat, pe lângă corespondentele romanice, și cele din limba albaneză.

Cartea a apărut în 1905 și este învechită astăzi, mai ales prin descoperirile nouă etimologice făcute în Cluj în cei 40 de ani ce s-au scurs de atunci și prin publicarea materialului lexical bogat cuprins în noul Dicționar al Academiei Române. Acest Dicționar al Academiei, la rândul lui, a ajuns să fie condus de mine tocmai pentru că scrisesem Micul dicționar etimologic.

Din ascunzișurile unui atelier: Dicționarul Academiei (p. 336-366)

Îată-mă ajuns la cele două capitole finale ale acestor amintiri, totodată cele mai grele de scris. Aici nu voi face istoricul operei principale a vieții mele, Dicționarul Academic, nici nu voi expune principiile după care a fost scris.

Aceste lucruri le găsește cititorul pe care-l interesează în trei lucrări scrise la intervale mari: mai întâi în Raportul meu către Comisiunea Dicționarului din decembrie 1906, tipărit ca introducere la prima fascicolă a Dicționarului, apoi expunerea făcută la Academie, de față fiind șeful guvernului, mareșalul Averescu, la 4 iunie 1926, și în sfârșit, într-un viitor apropiat, când se vor publica scrisorile primite de la colaboratorii mei și de la secretarul Comisiei Dicționarului, pe care le pregătesc pentru tipar și le adnotez acum. Din acestea și din corecturile coalelor tipărite și păstrate la Muzeul Limbii Române din Cluj, oricine poate reconstitui istoricul acestui Dicționar, care a trecut prin peripeții tot atât de mari și interesante ca și întâia operă lexicografică de mare valoare a noastră, Lexiconul de Buda din 1825.

Raportul către Academie din 4 Iunie 1926 arată întru cât ideile conducătoare în concepțiile lingvistice s-au modificat în cursul deceniilor care s-au scurs de când am început lucrarea. Fără a părăsi principiile călăuzitoare cu care am pornit la drum, am lărgit pe nesimțite preocupările noastre, punându-le în consonanță cu cele ale vremilor prin care treceam. Căci nici importanța etimologiei n-a scăzut între timp sau cel puțin nu trebuia să scadă – nici grija de a aduna cuvintele ieșite din uz și de a urmări în mod istoric dezvoltările sensurilor nu ne împiedeca să dăm o atenție mai mare decât până atunci extensiunii geografice, înrâuririi sociale a vorbitorilor și să urmărim cu mare atenție partea stilistică. De bună seamă că viitorul va lărgi și mai mult terenul de cercetat al lingviștilor și va pune pe planul prim al curiozității lor științifice și alte probleme de care un mare Dicționar academic va trebui să țină seama. E surprinzător cu câtă previziune se simțea însă chiar de generația mea la 1906 pe cele ce aveau să preocupe pe marii lingviști de mai târziu. Prevăzător am fost și când am pus la începutul fiecărei coale data când a fost tipărită. Astfel cititorul poate face legătura firească între ideile exprimate și timpul când ele au fost formulate, va înțelege de ce definiția lui aeroplan e greșită, iar cuvântul bolșevic lipsește.

Încercarea lui Laurian și Massimu de a face un Dicționar al limbii române purificată de vorbe străine, care fură surghiunite într-un Glosar, dăduse greș. Ea a venit prea târziu, ca atâtea alte încercări făcute la noi. Astfel am fost scutiți din fericire

de răătăcirile puriştilor neogreci sau a „înnoitorilor” maghiari, care au falsificat spiritul limbilor lor după modele perimate sau străine, depărtând limba vie, vorbită de naţiunile lor, de limba literară. Chiar în sânul Academiei cu mulţii ei latinişti se ivi un curent puternic care înţelegea ca dicţionarul cerut de însuşi actul de bază al noii instituţii să nu impună o limbă artificială, ci să fixeze pe cea vorbită şi înţeleasă.

Ideea aceasta căpătă consistenţă când Regele Carol ţinu cuvântarea sa din 1884, în care propuse ceea ce cerea spiritul vremii, adică tocmai contrarul de ceea ce încercaseră latiniştii: un dicţionar mare etimologic al graiului tradiţional şi popular. Pentru realizarea lui, pe care o socotea că ar cere o muncă de 5-6 ani, el puna Academiei spre acoperirea cheltuielilor la dispoziţie anual o sumă de 5.000 lei.

Greutăţile întâmpinate de el la învăţarea limbii române fără un Dicţionar bun, au fost desigur hotărâtoare la propunerea pe care Carol I o făcu Academiei, fixându-i un termen atât de scurt. Singura persoană indicată să lucreze acest Dicţionar era Haşdeu, pe atunci în apogeu. Lambrior, care l-ar fi făcut probabil bine, nu avea faima lui şi a şi murit prea tânăr. Dar o personalitate atât de pronunţată ca Haşdeu nu înţelegea să rămână în cadrele strâmte ale lexicografiei tradiţionale, ci el plănuia o operă personală, pe care începu s-o tipărească cu un mare lux de spaţiu. El trimisese un chestionar amănunţit la ţară pentru strângerea terminologiei populare, iar arhivele statului, al căror secretar era, îi furnizau cuvintele bătrâneşti, pe care acest îndrăgît al graiului vechi le explica generaţiei sale cu multă erudiţie. Faptul că cele mai multe din ele erau elemente efemere şi împrumuturi din limbi străine, neînţelese de popor, nu îl făcea să le elimine precum eliminase neologismele intrate în limbă în secolul al XIX-lea. El nu voia să facă un lexicon care să te informeze repede şi într-o formă condensată despre sensurile, variantele, etimologia şi istoria unui cuvânt, nu voia o lucrare de lămurire incidentală, ci a scris o operă care să poată fi citită cu plăcere de la un capăt până la altul de oricine.

Ca *Dicţionarul Academiei* din Agram, care tocmai începuse să se tipărească, el trata şi nume de persoane şi de localităţi. Acestea îi dădeau ocazie să facă excursii istorice, etnografice, geografice şi genealogice. Introducerile ample la fiecare din cele trei volume publicate erau nişte monografii care aveau numai o vagă legătură cu lexicografia, dar dovedeau preocupările variate ale acestui spirit genial şi dotat cu o mare intuiţie şi reale calităţi de scriitor; din al patrulea volum nu apărură decât introducerea. Cei 5-6 ani prevăzuţi de Rege pentru terminarea lucrării fură dublaţi, iar Dicţionarul abia ajunsese la începutul literei a doua din alfabet articolul din urmă e cuvântul

bărbat, iar Academia cheltui cu Dicționarul, peste contribuția regală, un sfert de milion de lei.

Un amănunt interesant mi l-a povestit I. Bianu, care a fost elevul lui Hasdeu și îi cunoștea felul de a lucra. Voind să-i vadă materialul în baza căruia își clădea opera, Hasdeu îi arată un număr mic de însemnări cu niște notițe privitoare numai la cuvinte începătoare cu literele A și B. Alt material nu avea.

Deși avea, ca toată lumea românească, o mare admirație pentru Hașdeu, Regele Carol I era nemulțumit cu progresele operei pe care voia să o vadă terminată, „în zilele lui”. Academia, după multe șovăieli, desărcină pe Hașdeu și dădu lucrarea celui alt filolog român care se ridicase pe vremea aceea, Alexandru Philippide. El trecea în cercurile Convorbirilor literare de un savant pregătit, studiasse la Suchier în Halle – deși nu dăduse încă probe de aptitudinile sale de lexicograf.

Cum Hașdeu era bătrân și Philippide nu voia să dea la tipar lucrarea înainte de a fi toată terminată în manuscris, ar fi fost poate mai bine și mai echitabil ca vechiul redactor, care nu avea colaboratori, să continue Etymologicum-ul său cât mai trăia, în vreme ce noul autor pregătea manuscriptul Dicționarului așezat pe alte temelii. Academia era destul de bogată și scrierea lui Hașdeu destul de importantă ca să-i permită acest lux.

Philippide făcu un plan cuminte. Cău câțiva colaboratori, mai ales elevi ai săi, și pe profesorul J. Urban Jarnik, autorul unui glosar complet la colecția sa de doine. Aceștia aveau în curs de doi ani să strângă, împreună cu el, tot materialul lexical extras pe fișe din opere literare. Lucrarea se începu în felul acesta și se continua după program. Cu materialul așezat în cutii după alfabet, Philippide se apucă de prelucrare. Teancul de file de manuscript creștea neconținut pe măsură ce înainta redactarea neobositului și conștiinciosului profesor ieșean. „Sânt la cenușă”, scria el cu mândrie colegilor săi de la Academie, când cei 5-6 ani prevăzuți de Rege trecură de când începuse el să lucreze. Dar cenușa e pe la începutul literii C, această slovă la începutul alfabetului, iar Academia făcuse o experiență tristă cu Hașdeu. Regele dădea în mod discret, dar destul de hotărât, zor. Philippide nu se învoi să înceapă cu tiparul și întreat cât îi mai trebuie ca să termine manuscriptul, el își făcu socoteala și răspunse: „optsprezece ani”.

Academicienii se luară de cap și încercară fel și chip să-l facă pe Philippide să își mai ia colaboratori, să scurteze redacția și s-o isprăvească mai repede. În felul lui original, el le răspunse necăjit: Faceți ca popa cea care abia cu două zile înainte de Crăciun își aduse aminte că era în post și urcându-se pe amvon le-a strigat credincioșilor: Postiți, mă, că poimăine e Crăciunul!”

Din coalele tipărite de probă, putem să ne facem o idee cum avea să fie Dictionarul făcut de Philippide. Un contrast mai izbitor față de Magnum Etymologicum al lui Hașdeu nici că se poate imagina. O lucrare scrisă de un savant care era și un artist cu o fantazie prea vie de multe ori, pe de o parte, o operă de erudiție, rece, seacă și neclară, lipsită de preocupări stilistice de altă parte. Una scrisă de romanticul Hașdeu, alta de pozitivistul Philippide, ispitindu-te cea dintii cu hazardatele ei teorii, stâmpărându-ți cea din urmă orice avânt de a trece dincolo de observația riguroasă a realității. Un material bogat mai mult prin arta de a fi prezentat; o îngrămădeală de exemple, prea trunchiate uneori, citate fără mult discernământ și obositor de mecanic rânduite.

Nu insist. Nici nu s-ar cădea s-o fac, căci mi s-ar putea imputa lipsa de obiectivitate. Elevii lui Philippide îl adorați și erau cu totul subjugăți de felul lui original și spiritual de a se impune cu teameinica lui erudiție. Dacă despre știința lui și despre aptitudinile sale de lingvist opiniile diferă, un lucru e mai presus de orice îndoială și recunoscut de toți: era un muncitor neobosit. Acest fapt ar fi trebuit să dea de gândit Academiei. În calculele ei viitoare ea făcea bine să-și pună întrebarea, dacă socoteala Regelui cu cei 5-6 ani de lucru nu era cumva greșită. Vorba capului încoronat, mai ales când e rostită de un spirit cumpătat și prevăzător, e bine să fie respectată, dar când ea cere lucruri imposibile, nu trebuie să fie urmată cu îndărătnicie.

Dicționare au și alte popoare și Academii. Experiențele făcute aiurea ar fi trebuit să convingă pe academicienii noștri că graba e rea povățuitoare. Când Mussolini, dictatorul tipic, a dat ordin să se scrie în câțiva ani *Dicționarul național*, Iuliu Bertoni s-a apucat să lucreze și înainte de termenul fixat a sucombat omorât de surmenare. În 1926, în raportul făcut la Academie, spuneam următoarele:

Încetineala – iată cuvântul care se asociază imediat în mintea noastră când se vorbește de *Dicționarul academic*. Ea este un tovarăș constant și penibil al tuturor întreprinderilor de acest soi, și nu numai la noi, ci pretutindeni. Deutsches Wörterbuch, început la 1852 de frații Grimm, nu e terminat nici azi, după trei sferturi de veac; *Dicționarul de Oxford*, început la 1857 și reorganizat în 1879, s-a isprăvit în zilele noastre, având o mulțime de colaboratori; la Thesaurus linguae latinae, bătrân și el de 40 de ani dar cuprinzând până acum abia câteva litere, lucrează de asemenea un întreg stat major de savanți cu sprijinul mai multor Academii; Rjecnik-ul de la Zagreb, pornit la 1880, abia a trecut de jumătate. Cât despre *Dicționarul Academiei Franceze*, prudența excesivă care caracterizează pe redactorii lui făcea ca înaintarea să fie atât de înceată, încât

academicianul Boisrobert scrise versurile: *Depuis dix ans dessus l'F on travaille / Et le destin m'aurait fort obligé / S'il m'avait dit: Tu vivras jusqu'au G.*

Dacă vedem că și în alte țări, cu o cultură mai veche și cu posibilități de realizare mai mari decât la noi, dicționarele științifice progresează atât de încet, trebuie să ne zicem că încetineala este inerentă operei și să căutăm să ne obișnuim cu gândul că noi nu putem face excepție. Astăzi am ajuns, în evoluția noastră istorică, într-un stadiu când pasul nostru alergător trebuie să ni-l mai domolim și să ne obișnuim a ne acomoda mersul cu al lumii întregi; nerăbdarea nu este un bun povățuitor. Trebuie să ne deprindem cu gândul că, pe lângă talent și muncă, lucrul bun cere și timp. Un Dicționar academic, în care se reoglindește sufletul însuși al unui popor în dezvoltarea sa de veacuri, nu poate fi o operă scrisă de autori grăbiți, care, preocupați mai mult de scopuri didactice sau mercantile, se mulțumesc să compileze scrieri anterioare. El este, dimpotrivă, opera fundamentală care crește încet, fiindcă are temelii adânci; care se ridică treptat, fiindcă fiecare piatră ce intră în zidurile ei e examinată minuțios, iar cimentul care leagă pietrele e ales cu grijă. Dicționarul merge încet, fiindcă autorii lui trebuie să aibă cinstea științifică de a nu fugi de greutăți, ci de a căuta rezolvarea lor, să aibă dragostea mare și egală pentru orice cuvânt pe care-l studiază, indiferent dacă li se pare interesant sau nu, să se oprească cu același devotament la cuvintele de toate zilele ca și la cele rare. Poate că dintr-o mie de români care vor lua în mână Dicționarul Academiei în cursul unui an, nu vor fi doi care să-l deschidă la cuvântul face. O astfel de vorbă, pe care o întrebuițăm zilnic, ne este atât de familiară, încât nu prea avem nevoie să ne instruiți mai de aproape asupra ei; cuvintele pe care le căutăm în dicționar sânt de obicei cele rar întrebuițate și cele cu înțeles neprecis sau cu originea necunoscută. Și cu toate că știam aceasta, am lucrat la acest cuvânt, mai întâi Capidan două luni, apoi eu cinci săptămâni, neînterupt, aranjând cu răbdare miile de fișe după categorii de înțelesuri și redactând împreună acel articol de dicționar care cuprinde nu mai puțin de 37 de coloane de tipar. Dar iată că de curând un filolog german, voind să explice înțelesul de „a spune” pe care are uneori frantuzescul „faire” și căutând explicările date până acum, face constatarea că din toate dicționarele tuturor limbilor romanice, singur *Dicționarul Academiei Române* a dat explicarea adevărată, fiindcă a ținut seama de valoarea stilistică a acestui cuvânt.

Când, în 1906, mi s-a făcut cinstea de a fi însărcinat cu redactarea Dicționarului, trecuseră douăzeci de ani de la apariția întâiei broșuri din Etymologicum Magnum Romaniae, redactat

de B. P. Hașdeu, și zece ani de când apăruse fascicola din urmă. Deprinși în tot cursul veacului trecut să înaintăm cu pași repezi, să facem într-un deceniu drumuri pe care alte neamuri, cu o dezvoltare istorică mai norocoasă și mai armonică, le umblau într-un veac, încetineala Dicționarului nostru ne enerva, deși ar fi trebuit să ne dăm seama că redactarea lui conștiincioasă cerea mai multă vreme decât aiurea, unde existau lucrări pregătitoare mai bogate și mai mulți oameni competenți spre a-l lucra.

De obicei se crede că scrierea unui dicționar trebuie să fie un lucru plicticos și mai mult mecanic: înșiri diferitele sensuri ale unor cuvinte așezate în ordine alfabetică. Dacă scopul pe care îl urmărești este să faci numai o carte de informație sau un lexicon care să-ți dea traducerea vorbei în altă limbă, de fapt lucrul e în mare parte mecanic. Dacă însă dicționarul e științific, atunci totul se schimbă, iar când el mai e operă fundamentală, ca cel al Academiei, care caută să răspundă la nenumăratele întrebări pe care ți le pui în legătură cu limba ce o vorbești, atunci dicționarul e cartea în care se oglindește tot trecutul unui popor, cu preocupările lui multiple, din care se recunoaște sufletul și caracterul său rasial, structura lui sociologică precum și influențele străine ce au modificat capitalul psihic și intelectual moștenit, fantazia și aplecările lui spirituale.

Ați băgat de seamă cum seara, când razele soarelui cad pieziș pe munții opuși, contururile lor se estompează sub lumina schimbătoare? Amurgul înfocat înlocuiește albastrul depărtărilor pentru ca să se prefacă într-o mare de opal. Astfel graiul răsare în culorile cele mai variate și cu reflexe schimbătoare într-un dicționar ce nu vrea să catalogheze, ci să surprindă pe viu pulsația limbii. Cuvintele trăiesc, se influențează unele pe altele, se împărechiază și rodesc, luptă și mor. Toată biologia lor se poate citi dintr-un dicționar bine făcut, căci el cuprinde tot tezaurul de cuvinte al unei limbi. Fericit cel ce se apucă în tinerețe, când are toată vânjoșia și elasticitatea trupească și intelectuală, să exploateze această comoară și are toată vremea să o examineze sub lumina variată a unui amurg bogat în experiență!

Iată o limbă ieșită din amestecul unor popoare cu mare putere de viață și calități intelectuale remarcabile. Cultura strălucitoare a neamului învingător imprimă caracterul ei limbii nouă în ceea ce privește materialul de cuvinte. Dar structura etnică a maselor deznaționalizate se menține și mentalitatea veche se îmbracă numai în hainele nouă ale vorbelor adoptate. „Forma mentis” sudestic-europeană străbate prin lexicul romanic care venise din Europa apuseană. În curând alte valuri de neamuri cutropitoare se așezară în părțile noastre și imprimară caracterului sudestic-european al neamului nostru

un suprastrat nou lexical, în cea mai mare parte slav. Și de astă dată influența tezaurului lexical al limbii culte, care la noi a fost o vreme cea slavonă, a avut un rol mare. Prin contact direct am împrumutat de la slavi vorba sfârși, prin biserică cuvântul cultural săvârși, dubletul lui. Într-un dicționar etimologic, ca cel al Academiei, această distincție după „stilul” adoptat de vorbitor trebuie făcută, chiar când avem a face cu vorbe împrumutate din aceeași limbă. Ca la oameni, dictonul „spune-mi cu cine te însoțești, ca să-ți spun cine ești” e valabil și aici, numai că pentru lexicograf e mai interesant când îl inversezi, când poți explica înțelesurile nouă și cu totul neașteptate prin tovărășia întâmplătoare cu un alt cuvânt pe drumul vieții. Nu e curios că o vorbă cu un sens atât de precis cum este cald, ajunge să însemneze „proaspăt”? Zicem într-o mare parte a țării pâne caldă în opoziție cu pâne veche”, nu cu „pâne rece”. Evident că acest sens s-a născut din tovărășia cu „pâne” în graiul celor ce apreciază mult mâncările delicioase. Interesantă e însă mai ales dezvoltarea semantică a termenului rece, contrariul lui cald. El vine din latinescul recens, care însemnează „recent”, adică contrariul de la vechi, „stăzut”. Dacă în calea, în tovărășia lui, el ar fi ajuns probabil să aibă tocmai vieți acest cuvânt s-ar fi întâlnit cu „pâne” și ar fi rămas sensul opus, dar el s-a încărdășit cu „apa” – care e gustoasă când e proaspătă”, de la izvor atât de strâns încât nu mai păstrează nici o urmă din sensul lui original.

Mai rar e cazul când înțelesul unui cuvânt se schimbă, nu din cauza întâlnirii lui cu un tovarăș de drum, ci când gura care îl întrebuințează e alta. Alta e mașina pentru un automobilist, pentru o croitoreasă, pentru un frizer sau pentru o dactilografă.

În sfârșit, sânt cuvinte care, rostite singure, nu au nici un sens. Ce idee deșteaptă la noi conjuncția să? Și totuși fișele cu acest cuvânt trec de câteva mii. Pentru că, sau ca, cu sau cam? sau alte asemenea particole, am lucrat multe luni la *Dicționarul Academiei*. Articolele respective sânt propriu-zis niște capitole de sintaxă, dar ele nu pot lipsi din *Dicționarul Academiei*, precum nu poate lipsi ales în absența unei sintaxe a limbii noastre, cu ce prepoziții sau conjuncții se construiește cutare verb. Într-o limbă atât de puțin fixată și „gramaticalizată” ca a noastră, variantele fonetice și cele morfologice sânt atât de multe, chiar la autori consacrați, încât nu pot fi ignorate.

Dacă prezentarea acestui material neprecis e împreunată cu mari dificultăți și multă pierdere de timp, nu-i mai puțin adevărat că variația problemelor de rezolvat mărește farmecul lucrului, întocmai precum o hrană variată excită pofta de mâncare și e recomandată de igienişti.

Editura pentru Literatură, 1965

CONTINUITATE

Dicționarul *Tezaur* al limbii române

Cercetătorii celor trei institute de lingvistică ale Academiei Române, care au participat la realizarea primei ediții a Dicționarului *Tezaur* în format online, explică modul în care a fost transpus în versiune digitală conținutul celor 18.000 pagini ale dicționarului, tipărit în 19 volume în perioada 1913-2010.

Vorbitorii de limbă română au acum la dispoziție o resursă esențială pentru aprofundarea limbii prin această primă ediție a Dicționarului *Tezaur*. Dicționarul *Tezaur* sau Dicționarul Academiei Române este disponibil în variantă electronică anastatică la adresa: **<https://dlr1.solirom.ro>**

Căutările în dicționar se pot face după cuvântul-titlu sau după categoria gramaticală, deoarece fiecare cuvânt este o monografie, cu sensurile sale, etimologia, evoluția sa și primele atestări. Platforma care va găzdui ediția a doua a Dicționarului Academiei, aflată în curs de dezvoltare, permite căutări mult mai complexe pentru identificarea termenului sau a sintagmei dorite. Dicționarul Academiei este un instrument pentru cunoașterea istoriei limbii române, a culturii și identității românești, accesibil deopotrivă cercetătorilor și publicului pasionat de evoluția limbii de-a lungul ultimelor secole. Proiectele prioritare ale institutelor de lingvistică ale Academiei au ca obiective normarea limbii române, elaborarea gramaticii, stabilirea ortografiei și realizarea operelor lexicografice folosite în diferite domenii.

Dicționarul limbii române rămâne opera academică reprezentativă pentru istoria vocabularului și a culturii noastre în general, fiind un instrument absolut necesar în primul rând pentru cercetători (lingviști, istorici, geografi etc.), dar și pentru toți cei care vor să cunoască reflectarea lingvistică a evoluției societății românești de la origini până în prezent.

Dicționarul academic al limbii române a fost început, în diverse forme și prin apelul la reprezentanți de marcă ai lingvisticii românești, acum 150 de ani, și a cunoscut mai multe etape de realizare: de la concepția latinistă a lui August Treboniu Laurian și I. C. Maxim, prin contribuțiile notabile ale lui Bogdan Petriceicu Hasdeu și ale lui Alexandru Philippide, la realizarea substanțială a lui Sextil Pușcariu. Împreună cu o echipă formată din lexicografi de marcă, Sextil Pușcariu a construit și publicat, între 1906 și 1944, literele A-C, F-K și o parte din litera L. Partea coordonată de Pușcariu (DA) a reprezentat și reprezintă încă o capodoperă a lexicografiei

istorice românești prin concepția modernă, prin numărul de izvoare, prin luarea în considerare a fondului fundamental al limbii noastre și prin discuția etimologică, de largă deschidere spre limbile învecinate geografic și înrudite cultural.

Lucrările la DLR au fost reluate după război, cu întreruperi datorate unor alte proiecte lexicografice, și au cunoscut o remarcabilă continuitate începând cu anul 1965, odată cu publicarea literei M. Noua serie a Dicționarului-tezaur, elaborată de cercetători de la cele trei mari institute ale Academiei Române (de la București, Iași și Cluj-Napoca) și revizuită la București sub coordonarea academicienilor Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu, înregistrează cuvintele atestate în toate registrele stilistice și în toate epocile de evoluție a limbii, inclusiv neologismele, fiind coordonată, din anul 2000, de academicienii Marius Sala și Gheorghe Mihăilă și încheiată în anul 2010.

Dr. Gabriela Haja, director al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide“, Iași

„Am căutat în statistici și am aflat că, în prezent, sunt 29 de milioane de vorbitori de limba română. Lor le dăruim Dicționarul Academiei accesibil online... Este un instrument de lucru, o resursă, un obiect de cercetare în sine. Se adresează în primul rând specialiștilor, dar și publicului larg”.

Dr. Bogdan Harhăță, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“, Cluj-Napoca

„Sextil Pușcariu și-a propus scopul ambițios de a întocmi un dicționar în care să fie cuprinse toate cuvintele limbii române, din toate timpurile și din toate regiunile locuite de români. Această bogăție îl face special și astăzi. Dicționarul Academiei este o lucrare care își propune să fie un instrument cultural. Este unul dintre acele dicționare care sunt mai mult decât suma cuvintelor pe care le înregistrează”.

Prof. univ. Cristian Moroianu, cercetător la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti“, București

„Lucrul la Dicționar, la ediția a II-a, revăzută, adăugită și actualizată se datorează colaborării dintre cele trei colective de lexicografi din cele trei mari institute academice. Intenția noastră este, așadar, să începem un dicționar care să continue într-o formă comparabilă cu cea a marilor dicționare istorice și etimologice ale limbilor de cultură și civilizație europene, atât în versiunea lor pe hârtie – să-i zicem tradițională –, cât și în versiunea online”.

SUMAR

Notă	3
Cuvânt înainte	5
Sextil Pușcariu (1877-1948) și Bucovina.	
<i>Memoriile</i> – document istoric	11
Sextil Pușcariu, bibliografie. Perioada cernăuțeană	32
Materiale din arhive manuscrise, dactilograme și șpalturi cu corecturi ale lucrărilor publicate	42
Fragmente din opera lui Sextil Pușcariu	
<i>Locul limbii române între limbile romanice</i> – discurs de recepție la Academia Română.	
Răspuns: Ioan Bianu	45
<i>Călare pe două veacuri</i> (fragmente)	100
Continuitate: Dicționarul <i>Tezaur</i> al Academiei Române....	124

Науково-популярне видання

Чернова Олександрина Григорівна

**Сторінки історії
румунської літератури
на Буковині**

Том 3

Секстіл Пушкаріу

(рум. мов.)

Редактор М. Герман

Підготовка до друку Л. Звенигородської

Підписано до друку 25.10.2023. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 7,68. Зам. 231515

Видавці: Видавництво «Александру чел Бун», ТОВ «Друк Арт»

Виготовлювач ТОВ «Друк Арт»

58018 Чернівці, вул. Маловокзальна, 2Д, тел. 585-432

Ліцензія про державну реєстрацію ДК № 2741 від 15.01.2007 р.